

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

GARİB-NÂME'NİN GRAMERİ - İSİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

HAZIRLAYAN
Emine ÇAVDAR

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

GARİB-NÂME’NİN GRAMERİ - İSİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

HAZIRLAYAN
Emine ÇAVDAR

Jürimiz .../.../... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans/ doktora tezini oy birliği/oy çokluğuyla ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../... tarih veSayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Garib-Nâme'nin Grameri – İsim****Emine ÇAVDAR****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı****Elazığ-2018; Page: XVI+116**

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Âşık Paşa'nın Garib-nâme adlı eserinin dil özellikleri isimler açısından incelenmiştir. Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından tıpkıbasım, transkripsiyonlu metin ve Türkiye Türkçesine çeviri olarak bilimsel metotlarla yayımlanan Eski Anadolu Türkçesi döneminin bu önemli eseri çeşitli lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuşsa da eserin dil özellikleri hakkında yeterli bir çalışma yapılmamıştır.

Çalışmada Aşık Paşa'nın hayatı, eserleri, yaşadığı dönem hakkında bilgi verilerek, eserde yer alan isimden isim yapan ekler, isim çekim ekleri incelenmiş ve örneklendirilmiştir. Ayrı bölümler halinde ele alınan isim soylu kelimeler türleri, kullanım şekilleri ve anlamları bakımından dokuz ana başlık halinde incelenmiştir.

Söz varlığı ve dil bakımından çok zengin malzeme ihtiva eden bu eserin, dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesinin tipik özelliklerini taşıdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Garib-nâme, Âşık Paşa, Yapım Ekleri, Çekim Ekleri, İsim, Sıfat, Zamir, Zarf, Bağlaç, Ünlem, Edat, Fiilimsi

ABSTRACT

Master Thesis

Grammar of Garib-name-Noun

Emine ÇAVDAR

Fırat University

Institute of Social Sciences

Turkish Language and Literature Major Field of Study

Elazığ-2018; Page: XVI+116

In this study, the language properties of one of the most important works of Old Anatolian Turkish, Âşık Pasha's Garibnâme, was investigated in terms of nouns. Even though this significant work of Old Anatolian Turkish, whose facsimile, transcribed text and translation into Turkey's Turkish were published by Prof. Dr. Kemal Yavuz, was discussed in various undergraduate, master's degree or doctoral degree theses, no sufficient study was conducted on the language properties of the work.

In the study, by providing information about the life works of Âşık Pasha and the period he lived in, the affixes that make noun from a noun and noun inflection affixes were investigated and were samples. Investigated in separate sections, noun stemmed words, were examined in nine major topics in terms of their types, ways of usage and meanings.

It was observed that this work, which includes a rather rich material in terms of vocabulary and language, possessed typical properties of Old Anatolian Turkish.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Garib-nâme, Âşık Pasha, Derivational Affix, Inflectional Affix, Noun, Adjective, Pronoun, Adverb, Conjunction, Interjection, Preposition, Verbal

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	XV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇEKİM EKLERİ.....	14
1.1. İsim Çekim Ekleri	14
1.1.1. Çokluk Eki	14
1.1.2. İyelik Ekleri	16
1.1.2.1. I. Teklik Kişi İyelik Eki +(U) m	17
1.1.2.2. II. Teklik Kişi İyelik Eki +(U) ñ	17
1.1.2.3. III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I, I	17
1.1.2.4. I. Çokluk Kişi İyelik Eki +(U) mUz	18
1.1.2.5. II. Çokluk Kişi İyelik Eki +(U) nUz	18
1.1.2.6. III. Çokluk Kişi İyelik Eki +IArI	18
1.1.3. Aitlik Eki	19
1.1.4. Hâl Ekleri.....	20
1.1.4.1. Yalın Hâl	20
1.1.4.2. İlgi Hâli	21
1.1.4.3. Belirtme Hâli.....	23
1.1.4.4. Yönelme Hâli	24
1.1.4.5. Bulunma Hâli	25
1.1.4.6. Ayrılma Hâli	26
1.1.4.7. Vasıta Hâli	29
1.1.4.8. Eşitlik Hâli	31
1.1.4.9. Yön Gösterme Hâli	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. YAPIM EKLERİ	33
2.1. İsim Yapımı.....	33
2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler	33

2.1.1.1. +acuk.....	34
2.1.1.2. +AK	34
2.1.1.3. +An	34
2.1.1.4. +Ar.....	34
2.1.1.5. +Aru.....	34
2.1.1.6. +Aş.....	34
2.1.1.7. +Ay	34
2.1.1.8. +CAk.....	34
2.1.1.9. +cUK.....	35
2.1.1.10. +CIAyIn.....	35
2.1.1.11. +çA.....	35
2.1.1.12. +çI.....	35
2.1.1.13. +dak	35
2.1.1.14. +dAş:.....	36
2.1.1.15. +dIn.....	36
2.1.1.16. +düz	36
2.1.1.17. +ez.....	36
2.1.1.18. +gU	36
2.1.1.19. +ıl.....	36
2.1.1.20. +(I)n +(U)n	36
2.1.1.21. +(I)nçI.....	37
2.1.1.22. +k	37
2.1.1.23. +kek	37
2.1.1.24. +lA	37
2.1.1.25. +lak	37
2.1.1.26. +lAyIn.....	37
2.1.1.27. +lIk.....	37
2.1.1.28. +lU	38
2.1.1.29. +mAn	38
2.1.1.30. +mİş	38
2.1.1.31. +rA	38
2.1.1.32. +rAk.....	39
2.1.1.33. +sI	39

2.1.1.34. +sUk.....	39
2.1.1.35. +sUl.....	39
2.1.1.36 +sUz.....	39
2.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler.....	40
2.1.2.1. -A+	40
2.1.2.2 -Ak+	40
2.1.2.3. -An+	40
2.1.2.4.-az+.....	40
2.1.2.6. -çI+	41
2.1.2.7. -g+	41
2.1.2.8. -gA+	41
2.1.2.9. -GU+	41
2.1.2.10. -guç+	41
2.1.2.11. -gUn+	41
2.1.2.12. -I+ / -U+	42
2.1.2.13. -İçI+	42
2.1.2.14. -(I)k+ / -(U)k+	42
2.1.2.15. -(I)l+.....	43
2.1.2.16. -(I)n+	43
2.1.2.17. -İş+ Uş+	43
2.1.2.18. -mAK+	43
2.1.2.19. -mAn+	43
2.1.2.20. -mur+.....	43
2.1.2.21. -n+	43
2.1.2.22. -sAG+	44
2.1.2.23. -Uk+	44
2.1.2.24. -(U)m+.....	44
2.1.2.25. -(U)n+.....	44
2.1.2.26. -(U)t+.....	44
2.1.2.27. -z+	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ZAMİRLER	45
3.1. Kişi Zamirleri	45
3.1.1. I.Teklik Kişi.....	46
3.1.1.1. Yalın Hâl.....	46
3.1.1.2. İlgi Hâli	46
3.1.1.3. Belirtme Hâli.....	46
3.1.1.4. Yönelme Hâli	46
3.1.1.5. Bulunma Hâli	46
3.1.1.6. Ayrılma Hâli	47
3.1.1.7. Vasıta Hâli	47
3.1.2. II. Teklik Kişi	47
3.1.2.1. Yalın Hâl.....	47
3.1.2.2. İlgi Hâli	47
3.1.2.3. Belirtme Hâli.....	47
3.1.2.4. Yönelme Hâli	47
3.1.2.5. Bulunma Hâli	47
3.1.2.6. Ayrılma Hâli	47
3.1.2.7. Vasıta Hâli	47
3.1.3. III.Teklik Kişi.....	48
3.1.3.1. Yalın Hâl.....	48
3.1.3.2. İlgi Hâli	48
3.1.3.3. Belirtme Hâli.....	48
3.1.3.4. Yönelme Hâli	48
3.1.3.5. Bulunma Hâli	48
3.1.3.6. Ayrılma Hâli	48
3.1.3.7. Vasıta Hâli	48
3.1.4. I.Çokluk Kişi	48
3.1.4.1. Yalın Hâl.....	48
3.1.4.2. İlgi Hâli	48
3.1.4.3. Belirtme Hâli.....	49
3.1.4.4. Yönelme Hâli	49
3.1.4.5. Bulunma Hâli	49

3.1.4.6. Ayrılma Hâli	49
3.1.4.7. Vasıta Hâli	49
3.1.5. II.Çokluk Kişi:	49
3.1.5.1. Yalın Hâl.....	49
3.1.5.2. Belirtme Hâli.....	49
3.1.5.3. Yönelme Hâli.....	49
3.1.5.4. Bulunma Hâli	49
3.1.5.5. Ayrılma Hâli	49
3.1.6. III. Çokluk Kişi.....	50
3.1.6.1. Yalın Hâl.....	50
3.1.6.2. İlgi Hâli	50
3.1.6.3. Belirtme Hâli.....	50
3.1.6.4. Yönelme Hâli.....	50
3.1.6.5. Bulunma Hâli	50
3.2. İşaret Zamirleri.....	50
3.2.1. bu	50
3.2.1.1. Teklik.....	51
3.2.1.2. Çokluk.....	51
3.2.2. şu.....	52
3.2.2.1. Teklik.....	52
3.2.2.2. Çokluk.....	53
3.2.3. ol, o.....	53
3.2.4. uşbu.....	53
3.2.5. şol	53
3.3. Soru Zamirleri	54
3.3.1. kim.....	54
3.3.2. ne	55
3.3.3. kankısı.....	55
3.4. Belirsizlik Zamirleri	55
3.4.1. kimse.....	56
3.4.2. kimesne.....	56
3.4.3. hiç kimesne	56
3.4.4. her kimesne kim	57

3.4.5. kimi.....	57
3.4.6. kimisi	57
3.4.7. kimsene.....	57
3.4.8. hiç kimsene.....	57
3.4.9. kimsene kim.....	58
3.4.10. biri.....	58
3.4.11. her biri	58
3.4.12. birisi	59
3.4.13. birbiri	59
3.4.14. birbirisin	59
3.4.15. her birisi.....	59
3.4.16. her kim.....	60
3.4.17. her ne kim	60
3.4.18. kamu	60
3.4.19. kamusu.....	60
3.4.20. cümle	61
3.4.21. cümlesi.....	61
3.4.22. şol kimse.....	61
3.5. Dönüştürme Zamirleri	62
3.5.1. kendü	62
3.5.1.1. Yalın Hâl.....	62
3.5.1.2. İlgî Hâli	62
3.5.1.3. Belirtme Hâli.....	62
3.5.1.4. Yönelme Hâli.....	62
3.5.1.5. Bulunma Hâli.....	62
3.5.1.6. Ayrılma Hâli	62
3.5.1.7. Vasıta Hâli	62
3.5.2. kendüzü.....	63
3.5.3. öz	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SIFAT.....	64
4.1. İşaret Sıfatları	64
4.1.1. bu	64
4.2. Sayı Sıfatları.....	66
4.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	66
4.2.2. Sıra Sayı Sıfatları.....	66
4.2.3. Üleştirme Sıfatları	66
4.2.4. Kesir Sayı Sıfatları	66
4.3. Soru Sıfatları	67
4.4. Belirsizlik Sıfatları	67
4.5. Niteleme Sıfatları	69
4.6. Pekiştirme Sıfatları.....	69

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ZARFLAR.....	70
5.1. Tarz Zarfları	70
5.2. Zaman Zarfları	72
5.3. Yer-Yön Zarfları	73
5.4. Miktar Zarfları.....	74

ALTINCI BÖLÜM

6. BAĞLAÇLAR.....	76
6.1. ammâ.....	76
6.2. andan ki	76
6.3. andan sonra.....	76
6.4. anuñ-çun.....	76
6.5. bâri.....	77
6.6. çü / çün / çünki / çünkim	77
6.7. dahı / dakı / dahı hem	77
6.8. eyle kim.....	78
6.9. eyle olsa.....	78
6.10. geh... geh	78
6.11. ger / gerçi / gerçi kim	78
6.12. gerekse.....	79

6.13. hele	79
6.14. hem / hem...hem / hem dahı / dahı hem / vü hem	79
6.15. hulâsa.....	80
6.16. ile.....	80
6.17. illa / illa kim	80
6.18. ki / kim	81
6.19. lîki / lîkin / velî / velîkin / velâkin.....	81
6.20. meger / meger kim	81
6.21. ne dahı / ne hem / ne hûd	82
6.22. ne... ne	82
6.23. nitekim.....	82
6.24. pes	82
6.25. sanki / sankim.....	83
6.26. tâ / tâ ki / tâ kim.....	83
6.27. u / ü / ve / vu / vü.....	83
6.28. veya	83
6.29. veyahûd	84
6.30. yâ / yâ dahı	84
6.31. yâhud.....	84
6.32. yoksa / yohsa	84
6.33. zîra / zîra kim / zîre / zîre kim	84

YEDİNCİ BÖLÜM

7. ÜNLEMLER	86
7.1. ‘aceb / iy ‘aceb / yâ ‘aceb.....	86
7.2. billahi.....	87
7.3. hâşa / hâşa kim	87
7.4. hayf / hayf kim	87
7.5. hele	87
7.6. hey	88
7.7. inşaallah / inşaallah kim.....	88
7.8. iy.....	88
7.9. iyvâh.....	89
7.10. key/ key sakın / key sakın kim	89

7.11. şükür.....	89
7.12. uşda	89
7.13. vâý.....	89
7.14. yâ.....	90
7.15. yohsa	90
7.16. zîhi.....	90
7.17. zînhâr.....	90

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. EDATLAR.....	91
8.1. artuk, artug	91
8.2. ayruk.....	91
8.3. beñzer	91
8.4. berü.....	92
8.5. bile.....	92
8.6. birle	92
8.7. çün	92
8.8. degin, dek	92
8.9. deñlü.....	93
8.10. gibi, bigi	93
8.11. girü	93
8.12. içre.....	94
8.13. içün.....	94
8.14. ile.....	94
8.15. ilerü	94
8.16. kadar.....	95
8.17. karşı	95
8.18. öñdin.....	95
8.19. öte.....	95
8.20. ötrü / ötürü.....	95
8.21. soñra	96
8.22. togru / dogru	96
8.23. üzre / üzere	96
8.24. yaña	96

8.25. yokaru.....	97
-------------------	----

DOKUZUNCU BÖLÜM

9. FİİLİMSİLER.....	98
9.1. İsim-Fiil Ekleri.....	98
9.1.1. –mAK.....	98
9.1.2. –mAKIİK.....	99
9.1.3. –mA.....	100
9.1.4. -İş.....	100
9.2. Sıfat-Fiil Ekleri.....	100
9.2.1. -An.....	100
9.2.2. –AsI.....	101
9.2.3. -Ar, -Ur, -Ir.....	101
9.2.4. –dAçI.....	101
9.2.5. –dUk.....	101
9.2.6. -mAdUK.....	102
9.2.7. –mAz.....	102
9.2.8. -mİş.....	102
9.3. Zarf-Fiil Ekleri.....	103
9.3.1. –A.....	103
9.3.2. –Alı.....	103
9.3.3. –AndA.....	104
9.3.4. –dUgInçA.....	104
9.3.5. –dUkçA.....	104
9.3.6. –dUkdA.....	105
9.3.7. –I.....	105
9.3.8. –İçAk.....	105
9.3.9. -InçA.....	106
9.3.10. -InçAK.....	106
9.3.11. -ken.....	106
9.3.12. -mAdIn.....	107
9.3.13. -U.....	107
9.3.14. - UbAn.....	107
9.3.15. –UbAnIn.....	108

9.3.16. -Up.....	108
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	113
EKLER	115
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	115
ÖZ GEÇMİŞ	116

ÖN SÖZ

Türkçenin dönemlerinin yeterli biçimde değerlendirilebilmesi, dönemler hakkında doğru yargılara varılabilmesi, Türkçenin gücünün ve zenginliğinin yeterince anlaşılması hiç şüphesiz tarihî eserlerimizin özenli bir şekilde incelenmesi ile mümkündür. Bu düşünceyle Türkçenin tarihî yazı dillerinden Eski Anadolu Türkçesinin seçkin eserlerinden olan Aşık Paşa'nın Garib-nâme adlı eserinin dil özelliklerini belirlemek dönemin iyi anlaşılması açısından büyük önem taşır.

Dönemin dil özelliklerinin ve Türkçenin bu dönemdeki söz varlığının belirlenmesi amacıyla yaptığımız “Garib-nâme'nin Grameri – İsim” başlıklı bu yüksek lisans tez çalışması, Kemal Yavuz'un hazırladığı ve Türk Dil Kurumunun 2000'de yayımladığı Âşık Paşa Garib-nâme adlı eserin metnine dayanmaktadır. Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından tıpkıbasım, transkripsiyonlu metin ve Türkiye Türkçesine çeviri olarak bilimsel metotlarla yayımlanan Eski Anadolu Türkçesi döneminin bu önemli eseri çeşitli lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuşsa da eserin dil özellikleri hakkında yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Bu düşünceyle, XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini yansıtan eserle ilgili bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Çalışma giriş ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Eski Anadolu Türkçesi dönemi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Âşık Paşa'yı ve eserlerini kısaca tanıttık. Birinci bölümde Garib-nâme'de yer alan isim çekim eklerini inceleyerek her birine çeşitli örnekler verdik. İkinci bölümde Garib-nâme'deki yapım eklerinden isimden isim yapan ekler ile fiilden isim yapan ekleri tespit ederek inceledik. Eserde yer alan bütün ekleri, işlevlik derecelerini ve fonksiyonlarını belirterek izah ettik.

Çalışmanın diğer bölümlerinde eserde tespit ettiğimiz zamir, sıfat, zarf, fiilimsi, edat, bağlaç, ünlem gibi bütün kelime türlerine ayrı bölümler halinde yer verdik. Bu tür kelimelerin anlamlarının ortaya konması, şekil olarak gösterdikleri farklılıkların belirlenmesi ve fonksiyonlarının anlaşılması için metinden aldığımız mısra boyutunda örneklerle açıkladık. Yer verdiğimiz bütün örneklerin yanına beyit numaralarını kaydettik.

“Âşık Paşa - Garib-nâme'nin Grameri – İsim” adlı bu tez çalışmamızın Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

Çalışma süresince değerli bilgilerini benimle paylaşan, tezimin planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren, kullandığı her kelimenin hayatıma kattığı önemini asla unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam sayın Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER'e hiç bıkmadan beni desteklediği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca hayatımın hemen her safhasında yanımda olan sevgili Ruveyda Murat'a, sevgili Oğuzhan Çavdar'a ve sevgisi ve varlığı ile beni her daim mutlu eden canım kızım Zeynep Ece Yanmaz'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ELAZIĞ-2018

Emine ÇAVDAR

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi

X. yüzyıldan başlayarak Orta Asya'dan batıya doğru göç eden Oğuzların, XIII. yüzyıldan sonra kendi lehçelerine dayanarak Anadolu ve çevresinde kurup geliştirdikleri edebî yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denilmektedir. Bu terim yerine daha önceleri “Eski Osmanlıca” terimini kullananlarda olmuştur. Daha sonraları ise Türkiye Türkçesinin tarihî şeklini temsil ettiği için, “Eski Türkiye Türkçesi” ismi kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca son dönemlerde “Eski Oğuzca” terimi de önerilmektedir. (Türk, 2013: 54)

Türkiye tarihinde XI-XIII. yüzyıllar arası, Orta-Asya'dan sürekli gelen göçlerle Anadolu bölgesinin Türkleşmiş olduğu bir dönemdir. Siyasi bakımdan Anadolu Selçukluları devrine rastlar. (Gülensoy, 2000: 213)

XI. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan, Irak ve Suriye'nin Kuzey bölgeleri ile Anadolu'da yerleşen Oğuz Türklerinin konuşma diline dayalı olarak oluşan yazı dilimize, Türk coğrafyasına göre batıda yer aldığı için Batı Türkçesi adı verilir. Kıpçak Türkçesi de Türk coğrafyasının batısında yer aldığı için Anadolu ve civarında oluşan yazı dilini, Kıpçak Türkçesinden ayırmak düşüncesiyle Güneybatı Türkçesi diye adlandıranlar da bulunmaktadır. Bu coğrafyada yerleşen Türk boyları çoğunlukla Oğuz Türkleridir. Bu yazı dili de Oğuz Türklerinin konuşma diline dayanmaktadır. Bu sebeple Batı Türkçesi ismi yerine Oğuz Türkçesi ismi daha yaygın şekilde kullanılmaktadır. (Üstüner, 2015: 160)

XII. yüzyıl Türklerin kültür tarihi açısından çok önemli bir dönemdir. Bu dönemde meydana gelen bazı olaylar dilde de önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Müslümanlığın Orta Asya'da yayılması, islâmiyetin hudut boylarına kadar girmesi, ilk Türk Müslüman hanedanlarının ortaya çıkması, Türk kabilelerinin Batı'ya doğru göç etmeleri, özetle Türklerin yeni bir dünya ile tanışması ile birlikte coğrafi dağılışı hem konuşma hem de yazı dilinde farklılıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Batı'ya doğru göç eden Türk boyları yeni coğrafi bölgelerinde meydana getirdikleri kültür merkezleri konuşma dilinde var olan şive özelliklerini yazı dilinde de ortaya koymaya başladı. Özetle birbirinden az da olsa farklar taşıyan değişik yazı dillerinin ilk esasları ortaya konulmuş oldu. Böyle olunca XIII. yüzyılda Türkçe, Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi olmak üzere iki yazı diline ayrıldı. (İsen, 2012: 60)

Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin en sade dönemidir. Çünkü bu dönemde yabancı unsurlar Türk diline tam olarak girmemiştir. Hem şiirde hem de düz yazıda açık, yalın, anlaşılır cümleler tercih edilmiştir. (Ergin, 1998: 17)

Eski Anadolu Türkçesi yabancı ögeler bakımından Batı Türkçesinin en sade dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen Arapça ve Farsça kelimeler çok fazla yoktur. Dönemin sonuna doğru artan yabancı kelime ve terkipler daha çok şiir dilinde görülmeye başlamıştır. Düz yazı ise sade, duru bir Türkçe olarak dönemin sonunda bile yabancı kelime ve terkiplerden mümkün olduğu kadar uzak kalmıştır.

Genel olarak XIII ve XVI. yüzyıl Türkçenin yeniden önem kazandığı yüzyıllardır. Bu yüzyıllarda yetişmiş olan birçok şair Türk Edebiyatına büyük katkıları sağlamıştır. Anadolu Türkleştirilerek bu bölgede Anadolu Selçuklu Devletinin kurulması üzerine Anadolu'da Oğuz Türkçesi etkili olmaya başlamış, birçok şair Oğuz Türkçesi'ni Anadolu'ya yazdıkları eserlerle aktarmışlar ve benimsettirmişlerdir.

XI. yüzyıldan itibaren büyük devletler kurmuş olan Oğuzların bu yüzyıldan önceki dönemlerde de çeşitli Türk devletleri içinde önemli roller oynadıkları veya önemli bir siyasi güç oluşturdukları çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yenisey ve Orhun yazıtlarındaki ifadelerden hareketle Oğuzların VII. yüzyılın ilk yarısında Yenisey bölgesinde, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tula Irmağı civarında ve muhtemelen Ötüken yöresinde yaşadıkları anlaşılıyor. Yazıtlarda Köktürk kağanlığının Oğuzlarla olan ilişkileri bazen gergin ve savaşlı ilişkiler, bazen de "kendi budunum" ifadesinde olduğu gibi devletin sadık bir boyu olma şeklinde kendini gösteriyor. (Korkmaz, 1995: 206)

Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç ve bitiş tarihleri olarak XII-XV. yüzyıllar verilmekle birlikte, bu tarihlerin kesin bir sınırı yoktur. Bitişi, Klasik Osmanlıcanın başına uzatılabildiği halde, başlangıcı için kesin bir tarih ve eser adı verilememektedir. (Gülensoy, 2000: 214)

Tarihî kaynaklara göre Anadolu'da ilk eser verenler, meselâ Sultan Veled, Hoca Dehhanî, Ahmet Fakih, Konya'da yetişmiş ve Konya'da eser vermiştir. Şeyyad Hamza, Akşehirli; Âşık Paşa ve Gülşehrî, Kırşehirlidir. Konya, Anadolu Selçuklularının başkenti ve kültür merkezidir. Kırşehir de dönemin önemli kültür merkezlerinden biridir.

Oğuzların büyük bölümü Anadolu'ya doğru göç etse de, göç etmeyip eski yurtlarında kalan Oğuzlar, buldukları bölgede gelişen Türk yazı dillerine kendi özelliklerini katmışlardır. Oğuzca kendi özelliklerine dayanarak Anadolu'da bir yazı dili hâline gelmiştir. Bu yazı dili Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi olmak üzere üç kısımda sınıflandırılır. (Türk, 2013: 46)

Eski Anadolu Türkçesi de kendi içinde, Selçuklular dönemi, Beylikler dönemi ve Osmanlıca dönemi olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. (Özkan, 2000: 59)

Selçuklu Dönemi Türkçesi

XII. yüzyılın sonuna doğru başlayıp XIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu dönem, içerisinde Karahanlı ve Oğuzca unsurlar barındırarak varlığını devam ettirmiştir. Bu devirde Arapça, Farsça daha yoğun olarak kullanılmıştır. Ancak halkın dili Türkçedir. (Paçacıoğlu, 1996:198)

Anadolu Selçukluları dönemine rastladığı için Selçuklu Dönemi Türkçesi ismiyle anılmaktadır.

Doğu Türkçesi ile Oğuz Türkçesi dil özelliklerinin bir arada yer aldığı bu eserler, bu karışık dil özelliklerinden dolayı bir kısım araştırmacılar tarafından Eski Anadolu Türkçesinin ilk eserleri sayılırlar. Bu eserlere hem Doğu Türkçesinin hem Oğuz Türkçesinin dil özelliklerini taşıdıkları için genellikle "karışık dilli eserler" adı verilir. (Üstüner, 2015:171)

Anadolu Beylikleri Dönemi Türkçesi

Karışık dilli özellikler gösteren bu dönemden sonra, Anadolu Oğuzcasını yansıtan pek çok eser yazılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerine Beylikler Dönemi'nin başladığı bu süreçte ortaya konulan eserler tamamen Oğuzca olsa bile, tek bir yazı dili görünümü vermemektedir. Farklı Oğuzca ağız özellikleri bu metinlerde karşımıza çıkmaktadır. (Türk, 2013: 47)

Bu dönemde yazılan eserler, beylerin Türkçeye karşı duyarlı ve bilinçli tavırları sonucu farklı bir görünüm vermektedir. Selçuklu Devleti'nin yıkılması üzerine Selçuklu Devleti'nin mirasını devam ettirmek isteyen beyler kendi etki alanlarını birer kültür ve sanat ortamı hâline getirmeye gayret göstermişlerdir. Bunun neticesinde de hemen hemen her konuda, din, tıp, avcılık, edebiyat, rüya tabirleri vs. çok sayıda eser üretilmiştir. (Türk, 2013: 48)

XIII. yy.'dan XIV. yy. sonlarına kadar devam eden bu dönem Türkçe açısından oldukça parlak ve çok sayıda eserin verildiği bir dönem olmuştur. Türkçeyi ön plana çıkartarak, Türkçe yazan şairleri destekleyen Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1277'de yayımladığı Türkçeden başka bir dil kullanılmasını yasaklayan ferman, bu konuda en fazla tesir yaratan olay olmuş ve Türkçeye karşı halkın bilinçlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca bu ferman, Türkçenin devlet dili olması için atılmış ilk adım olarak görülmektedir.

Osmanlıcaya Geçiş Dönemi

Anadolu Beylikleri döneminde Türkçe ön plana çıkmış, şair ve yazarların eserlerini Türkçe yazmaları neticesinde, Türkçe eserlerin sayısı arttı, böylece Oğuzca yazı dili konumuna geçmiştir. (Özkan, 2000: 65)

Bu dönemde, Anadolu Beylikleri döneminde olduğu gibi sade Türkçe ile yazılan eserlerin yerine Farsça ve Arapçanın ağırlıklı olarak görüldüğü eserler verilmiştir. Böylece Türkçe edebi dil olarak geri planda kalmıştır.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletinde yaşanan gelişmeler dilin ağırlaşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti güçlendikten sonra medreselerde dini ilimler için yanlış bir yaklaşımla zararı gibi görülen, Arapça ve Farsça eğitim yapılması, Beylikler dönemindeki sade ve tabii yazı dili yerine sadece belli bir eğitime sahip olanların anlayabileceği, konuşma dilinden uzak bir dilin yazı dili olarak kullanılmasına yol açmıştır. (Üstüner, 2015: 188)

Âşık Paşa'nın Hayatı

Âşık Paşa ile ilgili kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmakla beraber, bu bilgilerin doğruluğutam olarak bilinmemektedir. Asıl adı Alâeddin Alî olan Âşık Paşa mutasavvıf bir şâirdir. Şiirlerinde "Âşık" mahlasını kullandığı için asıl adı unutulurak "Âşık Paşa" adı ile meşhur olmuştur. Âşık adını ise mutasavvıf yani "Halk aşığı" olduğu için aldığı söylenir. Paşa'da askerlikle alakalı bir rütbe olmayıp "ağabey, ileri gelen kişi" anlamlarına gelen "beşe, peşe" olduğu bilinmektedir. Yani saygı-sevgi nişanesi olarak paşanın büyüklüğünü, göstermek için kullanılmış bir kelime olarak, eski Türkçede görülmektedir. (Mengi, 2000: 79)

Âşık Paşa 1272 yılında Kırşehir dolaylarında Arapkir'de doğmuştur. Babası Muhlis Paşa, Baba İlyas'ın en küçük oğludur. Baba İlyas, Şeyh İlyas olarak da anılır.

Şeyh İlyas, Horasan'dan Anadolu'ya göç etmiş olan mutasavvıf ve fazıl bir kimsedir. Şeyh İlyas'ın müritlerinin çokluğu devrin hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından iyi karşılanmamış, Baba İshak'ın başlattığı ayaklanma sebebi ile 1241 yılında şehit edilmiştir. (Tahir, 1327: 19)

Âşık Paşa öğrenimini Süleymân-ı Kırşehrîden yapmıştır. (Ercilasun, 1985:299)

Anadolu'da Türk dil ve edebiyatının kurulup gelişmesine, İslâm inanç ve ahlâkının kökleşmesine hizmet eden büyük mutasavvıflardandır.

Âşık Paşa'nın şöhretinin asıl sebebi, şâirliği değil, şeyhliği ve sûfilîğidir. Onun eser yazmakta, şiir söylemekte asıl maksadı, halka İslâmlık'la ilgili bilgiler vermek, halkı Allah aşkı yolunda birliğe çağırmaktır. Kendisi Türk olduğu ve Türk kitlelerinin islâmi – mânevi eğitimine hizmet etmek istediği için eserlerini Türkçe yazmıştır. (Acar, 1985:222)

Âşık Paşa, her şeyden önce halka seslenmek, halk tarafından anlaşılacak istiyordu. Aynı zamanda Türkçenin de bir ilim ve şiir dili olarak işlenmesini, Arapça ve Farsça gibi gelişmesini arzu ediyordu. İşte bunun için şiirlerini Türkçe söylemiş, eserlerini Türkçe yazmıştır.

Âşık Paşa'nın önemli özelliklerinden birisi de Arapçanın ilim dili; Farsça'nın şiir dili olduğu bir devirde eserini Türkçe olarak yazması ve şiirlerini Türkçe söylemesidir. (Yavuz, 2000: 35)

Eserini onlu tertibe göre yazmıştır. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, Edip Ahmed Yüknekî, Hoca Ahmet Yesevî gibi 13 ve 14. yüzyıllarda Türk dilinin en büyük savunucusu olmuştur. Eserlerinde hep bunu vurgulamış ve hatta Arapça ve Farsça ile eş değer kabul etmiştir. Âşık Paşa Kırşehir'den Tüm Türk devletlerine adını Türk savunucusu ve Türk dili koruyucusu olarak tanıtmıştır ve yüzyıllar boyu hem kendi devri sanatçıları hem de kendinden sonra gelen sanatçıları etkilemiş ve Âşık Paşa için nazireler yazılmıştır. Âşık Paşa kendi devrinde Türkçe ile eser verilebileceğini söyleyerek Türkçe mesnevi yazmıştır.

Âşık Paşa bu ilim ve bilim yolunda birçok kişiyi etkilemiştir. 1333 tarihinde vefat etmiştir. Türbesi Kırşehir'de Âşık Paşa mahallesinde yüksek bir tepe üzerinde olup ziyaretçilerin geçiş güzergâhı üzerindedir. Türbe içerisinde annesi ve oğlu Seyyid Can'ın da mezarı bulunmaktadır. Aynı zamanda üzerinde Batı Oğuzcası olan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış taşlar ve mezar yazıları vardır.

Türbesi Eratna Beyliği vezirlerinden Alî Şah Ruhi tarafından beyaz kesme mermerden Kırgız Otağına benzeyen kubbesi yana kaydırılan ince uzun taç kapısı ile Eratna Beyliği dönemine has bir mimari tarzı olarak yaptırılmıştır.

Âşık Paşa'nın Eserleri

Batı Oğuz lehçesiyle meydana gelen edebiyatımızın ilk şâirlerinden olan Âşık Paşa'nın Maarif-nâme ve Garib-nâme diye anılan ve Mesnevi tarzında yazılmış bulunan kitabından başka gazel tarzında aruz ve hece vezinleriyle yazılmış şiirleri de vardır. (Gölpınarlı, 1936: 87)

Âşık Paşa şiirlerini mesnevi tarzında yazmıştır. Türkçe kelimeler kullanmayı kendine bir borç bilmiş ve bu şekilde yazmıştır. Eserleri şunlardır:

Elif-nâme

Bu eserde, mısraları elif'ten y harfine kadar tertip etmiştir. (Günşen, 2006: 30)

Fakr-nâme

Âşık Paşa'ya ait olduğu ancak son zamanlarda tesbit edilebilen bu eser, tasavvufî içerikli 161 beyitlik bir mesnevidir.

Fürkat-nâme

Âşık Paşa'nın O. Kemal Tavukçu tarafından bulunan bu eseri de mesnevi şeklinde kaleme alınmıştır. (Günşen, 2006: 31)

Garib-nâme

Detaylı olarak verilecektir bakınız.

Hikâye

Mesnevi şeklinde yazılmış bir eserdir. Bir müslüman, bir hıristiyan ve bir yahudinin başından geçenler anlatılmaktadır. Elli dokuz beyitlik küçük bir mesnevidir.

Kimya Risâlesi

Âşık Paşa'ya ait olup olmadığı şüphelidir. Bu risâlenin bir nüshası Çorum İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Risâle Fî Beyâni's-Semâ

Âşık Paşa'ya ait olup olmadığı tam olarak belli değildir. (Günşen, 2006: 30)

Tasavvuf Risalesi

İçerik bakımından incelendiği zaman Garib-nâme'ye benzemektedir. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. (Günşen, 2006: 31)

Vasf-I Hâl

Âşık Paşa zaman kavramını ele aldığı bu eserinde, zamanın iyi değerlendirilmesi hususunda tavsiyeler vermiştir. Âşık Paşa'ya göre dünyada üç zaman vardır. Geçmiş, gelecek ve içinde bulunduğumuz zaman. Bunlardan en önemlisi içinde bulunduğumuz zamandır. Çünkü geçen geçmiş, geleceği de kimse bilemez. 39 beyitlik bir mesnevidir. (Günşen, 2006: 27)

Garib-Nâme

XIV. yüzyılda yazılmış olan Garib-nâme, Türk edebiyatının en kıymetli ve temel eserlerinden biridir.

Garib-nâme, yazıldığı dönem olan Eski Anadolu Türkçesinin dilini en iyi şekilde yansıtır. Eser, Batı Türkçesinin başlangıç dönemi olarak sayılan XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da gelişen yeni Türk yazı diliyle ortaya koyulmuştur. Beylikler döneminde beylerin Arapça-Farsça yerine Türkçeye önem vermeleri sonucunda eserler Türk diliyle yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlerin içinde ilk büyük telif eser, Âşık Paşa'nın yazdığı Garib-nâme adlı eseridir.

Eser, Türk kültürünün anlaşılıp yayılmasını amaç edinmiştir. Bu sebeple Türk dili için taşıdığı maddî ve manevî unsurlar olarak çok kıymetli bir hazinedir.

Garib nâme On Bab'dır. Her babda on destan vardır. Türkçesi 13 - 14 yüzyılın Türkçesidir. Yapıt on iki bin beyit kadardır.

Garib-nâme mesnevi uyak biçiminde yazılmıştır. Kıtalar iki dizedir. Bu dizeler birbirleri ile kafiyelidir. Şiirlerin kaleme alınmasında aruz vezninin, Fâilâtün Fâilâtün

Failün ölçüsü kullanılmıştır. Bu yapıt, büyük Türk bilgini ve mutasavvıfı Mevlânâ'nın Farsça yazdığı, Mesnevisine koşut (muvâzi) olarak yazılmıştır. Âşık Paşa bu kitabı ile Türkçe mesnevi yazılabileceğini herkese göstermiş ve Türk kimliğini ön plana çıkartmıştır. (Noyan, 1998: 19)

Garib-nâme'nin içeriği ile ilgili açıklamalar şöyledir:

- Giriş
- Yüce Tanrı'ya Yalvarış
- Yüce Çalalı'nın Arslanı Ebu Talib Oğlu Ali (K.V.)'yi Öğme
- Hz. Muhammed'e Övgü (Na't)

Birinci Bâb Birinci Bölüm

- Birinci Destan: Hz. Peygambere Yakın Olanların (Ashab-ı Resûl) Açıklaması
- İkinci Destan: Tanrı Elçilerinin Efendisi (Seyyidi) Hz. Muhammed'e Övgü (Na't)
- Yola Gitme Ve İtaat Ediciler
- İşaret-i Âdem Safiyullah
- İşaret-i Nuh Neciyullah
- İşaret-i Mûsâ Kelimullah
- İşaret-i Nebi-yyi Mürsel İbrahim Halillullah
- İşaret-i Yalvaç Davut (Tanrı Ardası)
- İşaret-i Yalvaç Süleyman
- İşaret-i İsâ Ruhullah
- İşaret-i Yalvaç Yusuf
- İşaret-i Evrenlerin Tanrı'sının Elçisi (Resûl-ü Rabb-il-Âlemîn) Hazret-i Muhammed Mustafa
- İşaret-i Tanrı Elçisi'nin Ashabı
- Üçüncü Destan: Toplumun Bölünmesinin (Fırkalara Bölünmenin) Sakıncalarının Açıklaması
- Dördüncü Destan: Birlik Üzerine
- Beşinci Destan: Elin Öyküsü Gizli Hikmet ve İbret (Birlik Olmanın Erdemleri Anlatılır)
- Altıncı Destan: Toplanma - Birleşme - Ölümünden Sonra Yaşam - Gökten Su İnişi

- Yedinci Destan: Aydınlatıcıya (Mürşide) Uyma ve Yol Gösterme
 - Sekizinci Destan: Arab'ın Hacc'a Gidişi ve Çektiği Sıkıntılar (Birlikten Ayrılmanın Sakıncaları)
 - Dokuzuncu Destan: Cihangirin Öyküsü (Birleşenlerin Çok Güçlü Olacağı Anlatılır)
- Onuncu Destan: Birlik Üzerine. Dil Yani Lisan Farklılığının Bölünmeyi Gerektirmediğine İlişkin

İkinci Bâb (İkililer):

- Birinci Destan: Dünya ve Ahiret- Mülk - Melekût, Zahir ve Bâtın - Yer - Gök- Cân ve Ten-Rahmanî ve Şeytanî
- İkinci Destan: Göklerle Yerin Öyküsü (Ruhlar Alemî ve Mevcutlar)
- Üçüncü Destan: Mülk-ü Rûhânî, Mülk-ü Âsumânî ve Akıl
- Dördüncü Destan: Kara ve Deniz (Kara ve Denizde Ne Varsa Tümü de İnsanda Vardır)
- Beşinci Destan: Meclis-i Rahmanî ve Meclis-i Şeytânî
- Altıncı Destan: Yaratılış - Altı Günde Yaratılış - Gören - İşiten - Devlet İssı Olan ve Olmayan
- Yedinci Destan: Eksiklik ve Tövbe (Yarlığarna, Rahmet, Lâ'net)
- Sekizinci Destan: Her Nesne Çift Yaratılmıştır (İyi -Kötü, Gece Gündüz, Görünen ve Gizli Olan, Yer - Gök- Uçmak - Tamu İnsandadır)
- Dokuzuncu Destan: İnsan Vücûdu (Akıl- Nefis - Hak Hazinesi)
- Onuncu Destan: İşk (Aşk) ve Sevgi (İnsan Örneği Kalıcı Değildir. Bir(Tevhid) ve Tanrı Aşkı Kalıcıdır)

Üçüncü Bâb

- Birinci Destan: Geçmiş - Şimdiki Zaman - Gelecek- Kâf-ü Nun-ve Kün Feyekûn (Ol-Yok ol)
- Birinci Destan: İnsan Ruhü Ezelde Neydi, Dünyaya Niye Geldi? Dönüşte Ne Olacak?
- İkinci Destan: Çocukluk, Gençlik, Yaşlılık ve Zindelik
- Üçüncü Destan: Sûret, Nefs, Akıl ve Rûh
- Dördüncü Destan: Söz (Kelâm)
- Beşinci Destan: Para
- Altıncı Destan: Cemâl (Güzellik), Olgunluk (Kemâl) ve Şefa'at

- Yedinci Destan: Üç İyi Huyun Üçüncü Açıklaması-Bağ, Bâğıstan, Yedi İklim
- Sekizinci Destan: Seher, Doğu, Batı, Sohbet ve Hitab
- Dokuzuncu Destan: Aşk (Işk)
- Onuncu Destan: Asıl- Akıl- Devlet

Dördüncü Bâb

- Birinci Destan: Toprak (Hak) Hava (Bad), Ateş (Nâr), Su (Âb) -Küçük Evren (Âlem-i Suğra) ve Büyük Evren (Âlem-i Kübrâ)
- İkinci Destan: Yüce (Ulvi) ve Aşağılık (Süflî) Evren Halk ve Seçkinler (Avam ve Havâs), Araştıran (Cûyende), Süpüren (Revende) Söyleyen (Güyende)
- Üçüncü Destan: Görüş
- Dördüncü Destan: Yalvaç, Evliyâ, İnananlar, Ara Bozucular (Münâfikîn)
- Beşinci Destan: Bitki - Hayvan – İnsan – Melek
- Altıncı Destan: Hikmet

Ziyade Eklenen Destan: Müşkili (Çözülmez Sorunları) Olan Sorsun

- Yedinci Destan: Uçmak, Gönül, Hûrî, Köşk
- Sekizinci Destan: Erlik, Mal, Can, Nefs, Zâttan Doğanlar
- Dokuzuncu Destan: Hak ve İnsan Vücûdu
- Onuncu Destan: Sûret, Melek, İnsan, Hayvan, Bitki, Akıl, Cân, Nefs, Ten
Beşinci Bâb
- Birinci Destan: Hz. Muhammed'in Bir Hadisinin Açıklanması (Te'vil), Büyük Evren, Küçük Evren, İnsan Vücudu (Evrenin Özetidir)
- İkinci Destan: Büyük Evren - Küçük Evren ve Bunların İnsan Vücudu ile Karşılaştırılması
- Üçüncü Destan: İnsanoğlunu tamamlama, Kur'an'ın Beş Çeşit Okunuşu
- Beşinci Destan: Halvet (Tenhaya Çekilmek)
- Altıncı Destan: Zâhir (Görünen), Bâtın (Gizli), illet (Neden), Sohbet, Gayret
- Yedinci Destan: Sıradan İnsanlardaki Beş Duyu ve Seçkinlerin (Havas'ın) Duyuları, Akl -ı Kül, Sır, Sırr-us-sır (Tanrı Tabtı)
- Onuncu Destan: Dosdoğru Yol (Sırât-al-mustakıym), Hicâb (Perdeler)

Altıncı Bâb

- Birinci Destan: Altı Yön ve Dünyanın Altı Günde Yaratılışı
- İkinci Destan: Beş Yön (Hayvan, Maden, Bitki, İnsan, Sağ- Sol vb.)

- Üçüncü Destan: Yoleri (Sâlik) nde Bulunması Gereken Nitelikler, Gönül Bahçesinin Marifet Meyvası
- Yedi ve Sekizinci Destan: Birbirleri ile Çelişen Altı Nesne (Yola Girenlerin Öyküsü)
- Dokuzuncu Destan: Şaşkınlık ve Kibirli Hakkındadır. • Onuncu Destan: Sâlik, Menzil, Mertebeler, Vuslat.

Yedinci Bâb

- Birinci Destan: Yedi Gezegen, Yedi kat Gök, Çocuğun Ana rahminde Oluşması ve Bunun Gezegenlerle Bağlantısı.
- İkinci Destan: Gökler (Âsumân), Yer (Zemîn), Yedi İklim, Yedi Organ (Azâ)
- Üçüncü Destan: İnsan Yaşamının Yorumu, Yaşamın Yedi Duraktan Oluştugu Hakkındadır.
- Dördüncü Destan: İyi Yapılmış Korunaklı (Mazbut) Olan Nesnenin Ma'rifeti Hakkındadır.
- Beşinci Destan: Kandil, Nûr ve İnsan.
- Altıncı Destan: İnsan Vücudundaki Yedi Tabaka, Yedi Renk, Giyim Kuşam.
- Yedinci Destan: Âlemde Bulunan ve Eşsiz Olan Yedi Nesnenin Açıklaması Hakkındadır (Sağlanğıç).
- Sekizinci Destan: Ruhun Yüksekten İnişi Hakkındadır.
- Dokuzuncu Destan: İnsan Nefsinin (Duyularının) Açıklaması ve Sûret. • Onuncu Destan: Gönül Yoluna Giriş (Sülûk) ve Engelleri.

Sekizinci Bâb

- Birinci Destan: Sekiz Uçmak (Cennet), Hakk'a Tevekkül, Hazineyi Bulma • İkinci Destan: Miracın, 17. İsrâ Sûresi l. Âyetin Açıklaması
- Dördüncü Destan: Hazret-i Hızır'ın Aşamaları (Mertebeleri), Kerameti ve Atâsı Hakkındadır.
- Beşinci Destan: İşkın (Aşkın) Belirtileri.
- Altıncı Destan: Ay-Güneş, Hatice-Mustafa (Hz. Muhammed), Yusuf Züleyha, Leylâ - Mecnun Aşkları
- Yedinci Destan: Gerekler -Aşamalar (Maddenin Sıfatı Beyanındadır)
- Sekizinci Destan: Yüce Çalab'ın Yerden Ni'metleri Yetiştirmesinin Öyküsüdür (Akıl - Fikir - İbret - Gümüş Örneği ile Bunların Açıklaması)
- Dokuzuncu Destan: Hz. Peygamber'in Bir Hadis'inin (Sözünün)

Açıklaması Hakkındadır (İnsan Vücudu ve Akıl Üzerinde)

- Onuncu Destan: İlâhi (Tanrısal) Güç (Kudret)

Dokuzuncu Bâb

- Birinci Destan: Başlangıç
- İkinci Destan: Çalab'ın Yarattığı Her Şey Vücûd-u Âlemde Yokluk İçinde Gizlenmiştir
- Üçüncü Destan: İnsan Vücudunun Yaratılışı - İnsan Vücudu Hakkında
- Dördüncü Destan: Dokuz Oluş Durakları (Menzili): Taleb - Işk - Gurbet- Yakıyn - Hayret - Vuslat - İstiğna - Fena – Vahdet.
- Beşinci Destan: Seyr-ü Sülûk - Benzer (Mümasil) ve Karşıt (Mukabil) Nitelikler- Muvafık (Uygun) ve Mutabık (Uyumlu).
- Altıncı Destan: Nutfenin (Ceninin) Dokuz Aylık Öyküsü.
- Yedinci Destan: Çalab'ın Buyurduğunu Yapmak, Yasakladıklarını Yapmamak (Emr-i Ma'ruf Nehy-i An-il Münker), Hak Rızasını Sağlamak, Kulluk, Mi'râc, Ahiret Hali.
- Sekizinci Destan: Söz (Kavil), Fiil (İş), Kazâ ve Kader.
- Dokuzuncu Destan: Alplık (Gâziyanlık), Bunlarda Bulunması Gereken Araçlar ve Nitelikler.
- Onuncu Destan: Sîret ve Sûret.

Onuncu Bâb

- Birinci Destan: Aşere-i Mübeşşere (Yaşarken Cennete Gideceği Söylenenler)
- İkinci Destan: Her İşin On Özelliği, Akıl ve Âdemî, İyi ve Sakıncalı Yanlar.
- Üçüncü Destan: Güzel Niteliklere Sahip On Kişinin Sevilmeyen On İşi (Hakaaik ve Dekaaik)
- Dördüncü Destan: İnsan Nefsini İnceleme: Kulak-Göz-Burun-Ağız-El-Ayak-Akıl-Gönül-Işk.
- Beşinci Destan: Erdem ve Bilim Hakkında - Hz. Alî Hakkında Söylenen İlimle İlgili Bir Hadisin Açıklaması.
- Altıncı Destan: İnsanların On Çeşit Dostu ve Dostluk.
- Yedinci Destan: Akıl ve İnsan.
- Sekizinci Destan: On Öğüt: Cihanın Düzeni, Çalap Varlığını Bildiren On Husus.

- Dokuzuncu Destan: On Öğüt: Sıdk (Doğruluk) - İnsaf- Nefs-Ululara ve Küçüklere Davranış - Dostlar - Düşmanlar -Dervişler - İhsan ve Cahile İşlem.
- Onuncu Destan: Çalab Halkı Niçin Yarattı, Yer - Gök, Madde ve Ruh Neden Yaratıldı, İnsan ve Cinin Yaratılış Nedeni, Dil (Lisan) Sorunu, Bu Yapıtı Garib-nâme Denemesinin Nedeni, Son Sözler. (Noyan, 1998: 5-10)

Dinî, tasavvufî, öğretici bir eser olan Garib-nâme halkı eğitmek maksadıyla Türkçe olarak yazılmıştır. Anadolu'da Türk tasavvuf edebiyatının gelişmesinde büyük tesir sağlamıştır. Sade dili sebebiyle asırlar boyunca çok geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmiştir. (Kut, 1988-2013: 1-3)

Bu eserde Paşa, Türkçe ile eser verilebileceğini kanıtlamıştır. Eserini 13 ve 14. yüzyıl Türkçe'si ile yazmıştır yani Eski Anadolu Türkçesi ile. Âşık Paşa 14. yüzyılın Türkçe Mesnevisi olan Garib-nâme'yi yazmış ve Türkçe'nin Arap ve Acem dillerinden geri kalmadığını ispatlamıştır. Garib-nâme, Türk diline çok büyük bir hizmettir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇEKİM EKLERİ

1.1. İsim Çekim Ekleri

İsim çekim ekleri genel olarak isim adı altında topladığımız bütün kelime çeşitlerine dilde işleklik veren eklerdir. (Ergin, 1985: 220)

1.1.1. Çokluk Eki

+lAr

Çokluk eki isimlerin çokluk şekillerini yapan işletme ekidir. Bir isim hiçbir ek almadan normal şekliyle tek bir nesneyi karşılar. İsmi tek bir nesneyi karşılayan bu asıl şekline *teklik* şekli adı verilir. İşte ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için teklik şekline *çokluk* şekli getirilerek ismin çokluk şekli yapılır. (Ergin, 1985: 220)

Çokluk eki isimlere gelerek isimlerin sayı bakımından birden çok olduğunu belirtir. Bu ek isim kök ve gövdelerine gelerek onların çokluk hâllerini oluşturur. Türkçede çokluk kavramı genel olarak +lAr ekiyle sağlanmıştır. Yapılan araştırmalara göre yaşayan Türk lehçe ve şivelerinin hepsinde çokluk kategorisi bu ekle yapılmaktadır. Türkçenin her devrinde olduğu gibi Garib-nâme metninde de çokluk eki +lAr'dır.

Garib-nâme metninde çokluk eki +lAr'ın kullanım şekillerine aşağıda örnekler verilmiştir.

Çokluk eki isim kök ve gövdelerine gelerek onların çokluk hâllerini oluşturur:

Gör bu yılduzlar ki niçe sevnışür 33

Gör bulutlar niçe oynar durmadın 34

Bunça iller bunça taglar atlayup 481

Bunça sular içüp otlar otlayup 481

Ulular etegini dutar iseñ 485

Dut kulaguñ ol erenler sözine 1939

Niçe ırmaklar gelür bir baksana 6802

Çokluk eki Türkçe kelimeler dışında yabancı asıllı kelimelere de gelerek kelimenin sayısının birden fazla olduğunu gösterir:

*Sayru dip **dôstlar** anı soragelür 2967*

*Ïy **yarânlar** tevbeye ragbet kılûñ 3010*

*Ïçerü ol kamudan **cânlar** canı 4746*

*Niçe dürlü **cânavarlar** bisler ol 6797*

*Biri şol girçek **müsülmânlar** ki var 10479*

Aşağıdaki örneklerimizde çokluk eki, üzerine iyelik ekleri almıştır:

*Yine tañsuk nesne gördi **gözlerüm** 9993*

*Eyü yavuz cümle dünyâ **işleri** 1579*

*Sunmadın dutar-ıdı **ellerümüz** 1098*

Aşağıdaki örneklerde çokluk eki kendi üzerine önce iyelik eki sonra da hâl ekleri almıştır:

*Suçını bağışlagıl **hâslaruña** 1781*

*Ko bu **yoldaşlaruñı** sen yalñuz ol 3153*

***Dôstlaruñdan** sen bizi ayırmagıl 2238*

Aşağıdaki örneklerde de çokluk eki üzerine hâl eklerini almıştır:

*Kimisi **gönülleri** kılurdu şâd 1541*

*Gizlü sırlar **gözlere** görnügele 2668*

*Ol sebebden **kapularda** kul ola 3883*

***Kamulardan** kendüzini gördi kem 3990*

*Eytdi iy **miskînlerüñ** hâlin gören 4069*

***Adlariyla** ma'nisin eydem saña 4857*

Eserimizde tespit ettiğimiz örneklerde çokluk eki üzerine -dUr veya durur bildirme ekini alır:

*Adı **Kırklardur** velî göster kanı 6160*

*Uş **erenlerdür** ki hayrân oldılar 8340*

*Pes bu 'âlimler-**durur** dîn Alpleri 8619*

*Tañrı'nuñ hâs kulları **bunlar-durur** 9966*

Çokluk eki isimleri sınıf ya da topluluk anlamında gruplandırır. Garib-nâme'de tespit ettiğimiz örnekleri şunlardır:

***Begler** eytdi mahkumuz ne dir-iseñ 1510*

*Yine öl emri uş **nebâtlar** da ölür 3365*

*'Aklı **kâmiller** anı hayvân sayar 8996*

*'Akl-ı kül dir aña cümle **ulular** 10067*

Çokluk eki sıfat-fiil eklerinin üzerine gelerek sıfatları isimleştirir. Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekleri şunlardır:

***Diñleyenler** olmasun hôr u zelil 2283*

*Şeyhi **sevenler** anuñ dôstı ola 3675*

Fiil veya isimden türemiş isimlere gelir:

*Görür ol **gökçekleri** hayrân kalur 3083*

*Bu meşâyih şol **ekinçiler** gibi 3721*

*Yâ tama‘ ide yavuz **yimişlere** 1549*

Eserde ayrıca “-ât” “-ân” gibi Arapça ve Farsçanın çokluk şekilleri de çok az da olsa kullanılmıştır. Bunlarda Türkçe kelimelerde olduğu gibi üzerine isim çekim ekleri almışlardır.

*İndürüpdür bize **âyât** u delil 9171*

*Şoldur ol kim ehl-i **hayrât** ola er 9254*

***Müşkilâtdan** bâdiyeler urilup 829*

Bu örnekte “-ân” çokluk eki tıpkı Türkçe bir kelime gibi üzerine “-lar” çokluk ekini de almıştır.

*İy **yarânlr** zâhirüñüz terk idüñ 752*

1.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden çekim ekleridir. (Ergin, 1985: 350-351)

İyelik ekleri sahiplik anlamında kullanılır. Bu ekler isimlere ve isim soylu kelimelere gelerek onlara aitlik anlamı katan, onların neye, kime ait olduğunu belirten eklerdir. Türkçenin iyelik sistemi oldukça gelişmiştir. Bu eklerin aitlik, sahiplik, isimleri isimlere bağlamak ve belirtme fonksiyonu vardır.

Eski Anadolu Türkçesindeki iyelik ekleri hem Eski Türkçedeki şekilleri ile hem de günümüz Türkiye Türkçesindeki şekilleri ile aynıdır. Sadece ünlülerinde küçük farklılıklar vardır. Günümüz Türkçesindeki büyük ünlü uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam gelişmemiş olduğundan, bu dönemde 1. ve 2. kişi ekleri sâdece ‘dar-yuvarlak ünlü’, 3. kişi ise sadece ‘dar-düz ünlü’ ile kalıplaşmıştır. (Türk, 2013: 71)

1. Teklik ve Çokluk kişiler (sadece yuvarlak-dar ünlülü) + (U) m, + (U) m U z
2. Teklik ve Çokluk kişiler (sadece yuvarlak-dar ünlülü)+ (U) ŋ, + (U) ŋ U z
3. Teklik ve Çokluk kişiler (sadece düz-dar düz ünlülü)+ (s) I, + I A r I

Garib-nâme metninde iyelik eklerinin örnekleri ve şahıslara göre sıralanışı aşağıda gösterilmiştir:

1.1.2.1. I. Tekil Kişi İyelik Eki +(U) m

Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi Garib-nâme metninde de I. tekil şahıs iyelik ekinin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır. I. tekil kişi iyelik eki Garib-nâme’de ünlü ve ünsüzle biten isimlere gelişine göre +Um ve +m şeklinde görülür.

*Eytdi gördi Tañrı 'yı **göñlüm** gözi 3315*

*Ol kadar kim '**aklum** irer añlayam 4336*

*İmdi ben kendü **sözüm** söyleyeyüm 5439*

*Kanda yorırsam **yönüm** andın yaña 6179*

*Uşbu hâli kendü **hâlüm** söyledür 6269*

1.1.2.2. II. Tekil Kişi İyelik Eki +(U) ñ

Teklik 2. kişi iyelik eki de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır. Ünlüsü daima dar-yuvarlak olarak karşımıza çıkar.

*İy Hudâvendâ senüñ **lutfuñ** delim 72*

*Kanı arı dil ki **zıkrüñ** eyleye 84*

*Ya 'ni kim '**akluñ** gerek fikri ola 7205*

*Degme bir **fıkrüñ** ola bir maksudı 1206*

1.1.2.3. III. Tekil Kişi İyelik Eki +(s)I, I

Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, Garib-nâme’de de teklik 3. kişi iyelik eki daima düz ünlüyle kullanılmıştır.

*Yir yüzini dutdı anuñ **heybeti** 155*

*Liki edebdür **suçı** nefsdan bileler 873*

***Göñli** kaygu görmeye güle müdâm 1186*

***Gözgüsi** hakk' uñ veli göñli-durur 8945*

***Adı** ulu halk içinde kadri var 9010*

Türk dilinde, bazen 3. kişi iyelik eki almış kelimelerde bu ekin fonksiyonu kaybolur ve kelime kalıplaşarak taban haline gelir. Bu durumlarda, kelimenin üstüne tekrar bir 3. teklik kişi iyelik eki geldiği görülür. (Türk, 2013: 69) Buna iyelik eki yığılması denir. Eserdeki bu tür kullanılışlara örnekler şunlardır:

Birisi la 'net olup düşdi irak 877

*Kimi zâhir **kimisi** bâtın-durur 914*

1.1.2.4. I. Çokluk Kişi İyelik Eki +(U) mUz

Ekin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır.

*Cümle sendendür bizüm **sermâyemüz** 79*

*Zât içinde nakd u genc ü **mâyemüz** 79*

***Yolumuz** dogru gider senden yaña 95*

*Ayagında toprag olsun **yüzümü** 1220*

***Dôstumuz düşmânumuz** eytmış-durur 1479*

***Kamumuz** ol hak katında eksügüz 3256*

1.1.2.5. II. Çokluk Kişi İyelik Eki +(U) nUz

Ünlüsü daima dar-yuvarlaktır.

*Eytdi oklu **okuñuz** sîñ göreyüm 576*

*İy yarânlar **zâhirüñüz** terk idüñ 752*

***Mâluñuzla** **nefsüñüz** iksi bile 9128*

1.1.2.6. III. Çokluk Kişi İyelik Eki +IArI

Çokluk 3. kişi iyelik eki, +IArI olarak karşımıza çıkar.

*Dahı bedter oldı **düşmanlıkları** 241*

*Anlaruñ **menzilleri** cânlardadur 252*

*Anda cem ' olası-durur **cânları** 457*

*Anlaruñ kim **gözleri** açuk-durur 841*

İyelik eklerinin üzerine hâl ekleri geldiğinde de durum günümüz Türkçesinde olduğu gibidir. Tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Eski Anadolu Türkçesinde de 3. teklik kişi iyelik eki üzerine hâl eki getirildiğinde ortaya bir 'n' sesi çıkar. Bu 'n' sesi dilciler tarafından "zamir n'si" olarak adlandırılır. Zamir n'si, 3. kişi iyelik eki üzerine hem ünlü ile başlayan yönelme veya yükleme hâli eki getirildiğinde hem de ünsüzle başlayan bulunma, ayrılma veya eşitlik hâli ekleri getirildiğinde ortaya çıkar. Yani bir bağlayıcı (koruyucu/kaynaştırıcı) ünsüz değildir. (Türk, 2013: 69)

taşına 2661

yirini 2654

bunda 2670

kitabından 2688

bunça 270

İyelik eklerinin bilindiği üzere en aslı olan görevi aitlik bildirmesidir. Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

*Ol benüm **dôstlaruma** hôtş gelmeyen 3950*

*Aç **gözün** bak ‘âleme gör niçedür 6763*

*Bu suratdan ma ‘nidür **maksudumuz** 6899*

Aşağıda tespit ettiğimiz örneklerde iyelik ekleri çokluk ekinin üzerine gelmiş ayrıca iyelik eklerinden sonra hal ekleri gelmiştir.

*Tañrı ‘nuñ **adlarına** andlar virür 525*

*Eydür iy **oglanlarum** geçdi zamân 570*

*Dahı hem şol sevgülü **dôstlaruña** 835*

***Zamânumuzda** halkuñ çoki idrâk-i 22*

*Didi kim **karşumda** ol Allah idi 3829*

*Ol seniñ hâs **dôstlaruñdan** iy Çalap 3960*

***Derdüme** çün ol-durur her dem devâ 6173*

*İmdi gel ‘ibret **göziyle** bak aña 7566*

İyelik eki almış isimler üzerine bildirme eki gelir. Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

*Yâ **elüñdür** yâ **dilüñdür** aña yol 8403*

*Kim **sözidür** hem savâb u hem sevâb 9584*

*Hîç gümânsuz ger **benümdür** ger seniñ 10108*

1.1.3. Aitlik Eki

+KI

İyelik ve sahiplik bildiren eklerden birisi de +ki aitlik ekidir. Bu ek, isim kök ve gövdelerine doğrudan gelebildiği gibi, yalnızca isim çekim eklerinden bulunma ve ilgi hâli almış isimlere eklenmektedir. Ayrıca +ki eki, isim soylu kelimelere gelerek, iyelik ve sahiplik kavramını sağlar ve ilgi eki adını da alır. (Hatipoğlu, 1974: 83)

Aitlik ekinin Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örneklerin de –ki ekinin yanı sıra k’nin tonlulaşıp g’ye dönüştüğünü de görmekteyiz:

Hem bilesin sendeki her nesneyi 911

Bir kat andan içerüki katı kap 2593

Bu kezin arduñdağı perde nedür 3471

1.1.4. Hâl Ekleri

İsimler kelime grupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle ilişkileri sırasında, ilişkinin cinsine göre, çeşitli hallerde bulunabilirler. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda kalmaz. İsmi halleri ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her hal, bir çeşit münasebeti belirtir ve her münasebet ifadesi için isim bir halde, bir durumda bulunur. İsim bu münasebetleri bazen eksiz olarak, fakat çok defa da ek alarak ifade eder. İşte isimleri çeşitli münasebetler için çeşitli hallere, durumlara sokan bu eklere hal ekleri adı verilir. (Ergin, 1985: 226)

Hâl ekleri isimlerle diğer isimler, fiiller ve edatlar arasında ilişki kurar. Bir ismin cümle içerisindeki diğer bütün kelimelerle bağlantısını kurmak için o isme hâl ekleri getirilir. (Eckmann 2003: s. 63)

Garib-nâme’de isim hal eklerinin örnekleri ve işlevleri aşağıda sıralanmıştır:

1.1.4.1. Yalın Hâl

+ Ø (e k s i z)

Bu hal ismin, karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen halidir. (Ergin, 1985: 227)

Yani isimlerin, cümlede hiçbir bağlantı ögesi olmadan, anlam örgüsünün kurulmasını sağlayan duruma denir. Yalın halin kullanım şekilleri metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

Yalın hâl daima eksiz bir haldir. İsimlerin başka bir unsura bağlı olmayan teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın halleridir.

Ol bahâ altun gümüş ü pul-durur 1416

Yüzi toprak ‘Âşık’uñ ol kimseye 1690

Bu göñül yüzün gerek bunlar yuya 1714

Söz tamâm oldı kamu şerhi ile 1772

Dünya âhir dogru yoldan ırmasun 5025

*'Işkdur âhir tende **cânlar** kaynadan 6712*

*Anın oldu bu haber dün gün **sözüm** 7847*

*Biri şol girçek **müsülmânlar** ki var 10479*

*Ev ü barh esbâb u mülk ü **malumuz** 10535*

Garib-nâme'de tespit ettiğimiz işlevleri şunlardır:

İsmin yalın hâli fiilin öznesi durumunda kullanılır:

***Pâdişâh** lutfi anı kıldı 'aî 281*

*Şeh buyurdu **bağcavânlar** geldiler 1523*

'Işk buları çakdı 'âlem halkına 6307

İsmin yalın hâli zaman zarfı görevinde kullanılır:

***Dün** ü **gündüz** durmadın zikr eylegil 1813*

*Ol **gice** kim ol Resûl bindi burak 156*

1.1.4.2. İlgi Hâli

+Uñ, +nUñ

Bu hal ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden hâlidir. İlgi hâli ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi olduğunu gösterir. (Ergin, 1985: 228)

İlgi hâli eki isimleri isimlere bağlayan bir ektir. Bir ismi başka isimlere bağlaması yönüyle diğer isim çekim eklerinden ayrılmaktadır. Aynı zamanda belirtili isim tamlaması kurulmasında kullanılmaktadır.

Eserin yazıldığı dönemde ekin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır, dudak uyumuna uymaz. Ünsüzle biten kelimelerden sonra +Uñ, ünlüyle biten kelimelerden sonra +nUñ şeklindedir.

*Ol bu 'âlem **halknuñ** zikri ola 6240*

*Bildiler kim her **birinüñ** hulkı ne 6307*

*Sen işit bu **Tañrı'nuñ** takdirini 6328*

***Hatunuñ** adı Hadîce 'ydi be-nâm 6406*

*Ol sekiz **dervâzenüñ** vasfı tamâm 7060*

*Bu **sözüñ** aslı nedür bir soylasun 8368*

Teklik ve çokluk birinci kişi zamirlerinde tamlama hâli eki '+üm' şeklinde kullanılır. Ancak, '+üm' ekini ayrı bir ek olarak düşünmemek gerekir.

*Ol **benüm döstlaruma** hōş gelmeyen 3950*

Yohsa bizüm sözüümüz kılmaz eser 4223

Eserden hareketle ekin işlevleri ve kullanım yeriyle ilgili tespitlerimiz şu şekildedir:

İlgi hâli eki tamlamayı belirtili hâle getirir:

Cümle işüñ yigregi birlik-durur 338

Nitekim bu yir yüzünñ suları 442

Cümlesinüñ maksudu andan biter 604

Âdemîñ mülki geldi mu'tedil 728

Kim bularuñ topragi iksîr olur 1644

Liki ben ol kubbenüñ ahvâlini 5817

İlgi hâli ekinin isimleri isme bağlayarak oluşturduğu isim tamlaması, cümlenin öznesi durumunda kullanılır:

Hem geminüñ kethudâsı ol ola 7138

Pes şeri'atdur geminüñ lengeri 7192

Gerçi birdür kamusunuñ ma'budi 7206

İlgi hâli eki isimle başka bir isim arasında ilgi kurarak yüklem nesnesini oluşturur. Yalnız cümlenin nesnesi olması için bağlantı kurduğu ismin belirtme hâli ekini alması gerekmektedir:

Uşbu onun revnaki şol on-ıla 9149

İlgi hâli eki bildirme eki alarak ismi yüklemleştirir:

Ol Muhammed hem kuluñdur hem resul 99

Bil ki döstüñdur senüñ ol mutlakâ 9692

Dindeşüñdür dildeşüñdür ol kişi 9755

İlgi hâli eki eklendiği zamirlerle edatlar arasında bağlantı kurar:

Kim şunuñ gibi 'azâbdıydu tenüñ 3828

Kanda bulunur bunun gibi makâm 4388

İlgi hâli eki zamirlerin üzerine gelerek tamlayan görevinde kullanılır:

Râyigândur ol benüm Tañrı'm dimek 5137

Hem senüñ dirligüñe tanuk ola 5228

Bunlaruñ yolında dut ırma bizi 5732

1.1.4.3. Belirtme Hâli

+n, +(y) I

Fiilin doğrudan etkilendiği, fiildeki işlevin üzerine yüklendiği ismin içinde bulunduğu durumdur. (Korkmaz, 1992: 175)

Belirtme hâli eki eski metinlerden günümüze kadar değişik şekillerde kullanılmıştır. Göktürk Türkçesi +G, +IG, +UG, +nI; Karahanlı Türkçesi +G, +IG, +UG, +(n)I; +IHarezm Türkçesi +n, +(n)I, +I; Kıpçak Türkçesi +n, +(n)I, +I; Çağatay Türkçesi +n, +(n)I, +I; Eski Anadolu Türkçesi +n, +(n)I, +I şekillerinde karşımıza çıkar. (Sarıca, 2006: 208)

Garib-nâme’de belirtme hâli eki olarak +n ve +I ekleri kullanılmıştır. –I şeklinde daima düz ünlüyle kullanılmıştır. Ek, sonu ünlüyle biten isimlere gelirken araya “y” sesini almıştır. Ünsüzle biten isimlerden sonra ise +I olarak gelmiştir.

1.1.4.3.1. +(y) I Belirtme Hâli Eki

Suyı gör kim niçe akar durmadın 36

Yiri gör kim secdeye urmuş yüzün 37

Nûrı Allah birlik içinde kodı 502

Müşkili hall itmege kâdir ola 1746

Topragı gör kim virür dün gün harâç 10073

Kim alursa bu *kitâbı* yâdına 10557

1.1.4.3.2. +n Belirtme Hâli Eki

Kendü gizlendi *adın* viridi dile 116

Kimisin baylar kalur kimin fakîr 354

İmdi gel *dördinçisin* gör ne-y-imiş 2800

Sen yaratduñ *cümlesin* bu mahlukı 4100

Her kimüñ kim Pâdişâh açdı *gözün* 4479

Bunlaruñla halk *işin güçün* görür 7468

Bildi anuñ *güçlüligin* hâs u ‘âm 8504

Kişi zamirlerine gelen belirtme eki ben ve sen o kişi zamirlerinde “bini, sini, anı” şeklinde kullanılmaktadır:

*’İşka mahkûm eyle ‘Âşık sen *sini* 1080*

*Yine yol bulmadı *anı* görmeğe 3332*

*Bulasın **bini** ola maksud tamâm 3335*

Belirtme hâlinin Garib-nâme’de tespit ettiğimiz işlevleri şunlardır:

Cümlede ‘belirtili nesne’ göreviyle kullanılır:

*Döne **seni** urmaga kasd ide ol 1662*

*Çün geçürdi ‘ışk içinde **ömrini** 6396*

*Dile Mevlî geldi gitdi **müşkili** 6460*

Fiilin gösterdiği ismi belirtir:

***Yiri gögi** Tañrı’yı Peygâmbere’i 520*

1.1.4.4. Yönelme Hâli

+(y)A

Kelime grupları içerisinde ve cümlede fiilin yaklaştığı, yöneldiği isme +A eki getirilir. (Ergin 1993:233)

Yönelme hâli, ismi fiile yönelme ya da yaklaşma işlevi içinde bağlar.

Eski Türkçedeki +KA yönelme hâlinin başındaki ünsüz önce ötümlüleşerek +GA olmuş, daha sonra Oğuzcada kapalı heceden sonra gelen hecelerin başındaki “G” ünsüzleri yutulup kaybolurken yönelme hâli eki de +A şekline girmiştir. Ünlüyle biten kelimelere eklenirken araya bir de “y” ünsüzü girer. (TÜRK 2013: 71)

*Bir sebep var **rahmete** lâyıkdurur 8886*

*Sizi irşâd eyleye doğru **yola** 8966*

*Hâsıl olur **göñüle** zevk u ferah 9066*

***Suya** beñzer ya’ni bu ‘ilm arıdur 9705*

Teklik 3. kişi iyelik ekinden sonra araya zamir n’si alarak kullanılır:

***Rahmetine** Tañrı’nuñ kanda ire 374*

*Geldi cânım ogradı fikr **evine** 9409*

Yönelme hâli isimlere “için” anlamını verir:

*Virdi destûr **kırmaga** müşrikleri 173*

*Kim bular mutlak hakemdür bu **dine** 1739*

*Kim bu hikmet sır viriser **cânuña** 2183*

Yönelme hâlinin Garib-nâme’de tespit ettiğimiz işlevleri şunlardır:

Yönelme hâli, fiilin istikametini gösterir. Böylece cümle içerisinde yer tamlayıcısı yapar:

***Topraga** düşdi kamu gitdi ögi 1566*

Şoldur ol kim kaldığı göge aga 2804

Ululuk gönüllere 'Arş'dan-durur 8114

Bir şey üzerinde; bir şey üzerine' mânâsında kullanılır:

Kim bu halka eyü yavuz gösterür 1577

Aynı ismin art arda tekrarında ikinci isme gelerek ikilemeler yapar:

Od oda vü suv suva vü yil yile 2465

Ayrılma hâli eki alan isimden sonra bir arada kullanılarak kalıplaştığı durumlar vardır. Ek bu kullanım şekliyle zarf yapmaktadır:

Ulalur günden güne aydan aya 5311

Toydurur diñlendürür dünden düne 6781

Rızkımı oldur viren yıldan yıla 7891

1.1.4.5. Bulunma Hâli

+dA

Bu hal ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren halidir. (Ergin, 1985: 228)

Garib-nâme metninde bu ek Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi ünsüz uyumuna uymaz. Kelimeye +da / +de şeklinde eklenir.

Dünya mülkinde saña hâsıl nedür 938

Bâg ne hâcet çün bulunur evde gül 2682

Tañrı katında sözi makbûl ola 3124

Dünyada biş perde vardur mu 'teber 3264

Yirde gökde zerre zerre 'ışk kodı 4913

Nefs içinde kul u cânda şâh olan 4928

Ger dutarsañ pîr gönlinde makâm 5861

Kamu tende uşbu iş bayık-durur 6548

Ancak Garib-nâme'de tek örnekte +tA'lı kullanıma rastladık.

Pâdişâhı olmayan mülk yastadur 1702

Ekin Garib-nâme'de isim köklerine geldiği gibi türemiş isimlere de geldiği görülmektedir:

İlla bilüñ kim yigitlikde ölen 3878

Birisi gör kim gariblukda olur 3857

Garib-nâme'de bulunma hâlinin işlevleri ile tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

Bulunma hâli, bir yerde uzunca veya bir müddet için kalmayı, beklemeyi gösterir. Fiilin ilgilendirdiği yeri bildirir:

Bagça içinde bula ol nâmdâr 1507

Şükr içinde dut bizi sen yâ Şekûr 5641

Zaman bildiren isimlere gelerek zaman zarfı yapar:

Günde yüz biñ kez selâm benden saña 2146

“Bir şeyin biri, bir şeyden biri” tarzındaki kesir sayılarında bulunma hâli kullanılır:

Biñde biridür ki direm iy kişi 2354

“Bir şey hakkında, bir şey bakımından; bir şey konusunda” mânâlarında kullanır:

Hem bu bâbda gizlü ma'nî çok-durur 9385

Zaman bildiren isimlere gelerek zaman zarfı yapar:

Günde biñ kez hî iner ü hî çıkar 6509

Eklendiği isme “sebepl, yüzünden” anlamları katar:

İste ol uçmağı bugün bunda bul 5714

Ol bir is kim yigitlikde gelür 3871

Bu örneklerde bulunma hâli eki alan isimler, cümle içinde yer tamamlayıcısı durumundadır:

Sen ezelde bu işi düzmiş-idüñ 885

Bulunma hâli eki almış isim bildirme ekini de alarak yüklem olur:

Ne ki 'âlemeddür ol sende didi 905

Cümle a'zâ bunlaruñ hükmindedür 969

Kaygudadur âh idüp dütni düter 1115

Niçe kim varlıkdadur hem-râz-durur 1278

Ek genel olarak da bir şeyin içinde olma anlamı verir:

Ne gönüilde kîne duta kimseye 1466

1.1.4.6. Ayrılma Hâli

+dAn +dIn

Eklendiği isimde, yapılan işin kendinden uzaklaştığını, ayrıldığını belirtir. Ayrılma hâli, kelime grubunun ve cümlenin içindeki fiilin kendisinden ayrıldığını ve uzaklaştığını bildiren isme yüklenen durumdur. Yani ismin kendisinden ayrıldığını ifade eden fiillerle ilişkisini anlatmaktadır.

Bulunma hâli ekinde olduğu gibi ayrılma hâli eki de ünsüz uyumuna uymaz. Sadece +dAn +dIn şeklinde eklenir.

1.1.4.6.1. +dAn Ayrılma Hâli Eki

Ol nazardan hak bizi ayırmasun 1604
Her ki gördüñ nesneden 'ibret duta 1610
Bu makâmdan kimsene geçmiş degül 4404
Dünyadan hiç kesbi yog u terki çok 4709
Dünya âhir dogru yoldan ırmagıl 4536
Eyledi bu yirden ü gökden seni 5696

1.1.4.6.2. +dIn Ayrılma Hâli Eki

Gabain, Eski Türkçede ekin y ağzında +tIn, +dIn; n ağzında ise nadiren +tan olduğunu bildirir. (Gabain, 2000: 64) Orta Türkçede Anadolu sahası dışındaki lehçelerde de görülen +dIn eki metnimizde ayrılma eki olarak karşımıza çıkmaktadır:

Bir dem uht urgıl kulak bendin yaña 3696
Kim yol dutam gidem sendin yaña 7914
Cân içinden bakdum ol hak'dın yaña 7994

“öñ” kelimesine eklenerek oluşan “öñdin” zarfında da bu ek görülmektedir:

Ger yüz-ise birisin öñdin dutar 484

Ayrılma hâli ekini Garib-nâme’de tespit edilmiş işlevleri ve kullanım şekilleri şu şekildedir:

Bir şeyin içerisinden, önünden, üstünden, civarından v.s. geçerek yapılan hareketin yeri veya bitiriliş noktası bildirilirken ayrılma hâli kullanılır:

Katre katre degme yirden çıkdılar 444
Yol bula ol içerüden içerü 794
Ya'ni sudan dirilür cümle nebât 10115

Hisse dayanan davranışları bildiren bazı fiillerde, fiile sebep olan şey veya kişi ayrılma hâli eki alır:

Biñ kez ölmekden katıdur iy dede 3921
Cümle olmuş korkudan bî-pâ vü dest 7968

Bir bütünden bir kısmı alınırsa, bütün, ayrılma hâli eki alır. Eklendiği ismi fiile “bütünün parçası olma” anlamı katarak bağlar:

Ol sekizden kimde kim olsa biri 5845

Sûret aslı cümle bu dördden biter 1809

“Bir şey sebebiyle, bir şey yüzünden” mânâlarında kullanılır:

Hem dahı bu halk elinden gelmedi 9420

Aynı isme bir ayrılma hâli eki ve bir yönelme hâli eki getirilerek tekrarlanınca, ‘zarf’ elde edilir:

San ‘at oldı düşdi ol elden ele 6591

“Andan sonra > andan” tarzındaki eliptik bir kullanım sonunda da ayrılma hâli ekinin kelimeyi zarflaştırdığını görürüz:

Geldi andan soñra Âdem dünyaya 7315

Ayrılma hâli eki karşılaştırma yapar:

Biñ kez ölmekden katıdur ol dakı 3898

Kim ölümden ol katı teşvîş-durur 3851

Ekin en önemli ve aslî fonksiyonu, fiilin hareket alanı içerisinde ayrılmasıdır:

Ata bu mülkden gider oğlı kalur 2369

Bir oğul oldur nefsinden biter 2365

-mAk isim-fiilinden sonra gelir ve “sebeP” anlamı katar:

Hem şükürden hem utanmaktan kızar 3014

Geh işitmekden alur datlu haber 3035

“-den beri” anlamında zaman ifade eder:

Beş ezelden bir şehirdür ol cinân 5708

Ayrılma hâli eki almış isimden sonra edat gelir:

Şimdiden soñra dahı her kim gele 329

Kendüden soñra cihânda yâd ola 2396

Eklendiği isme “birliktelik, vasıta” anlamı katar:

Ne sebeden böyle hayrân kaldılar 8287

Ayrılma hâli eki üzerine bildirme ekini alarak yüklem yapar:

Gerçi takdîr Tañrı’dandur her işe 872

Ol eserdendür hak’ı zikr itdüğü 9368

Ne sebedendür bu ‘ilmüñ yigdüğü 9541

Ayrılma hâli ekiyle yönelme hâli ekinin art arda gelen kelimelerde kullanılmasıyla kalıplaşmış kelime grupları oluşur:

Cümlesi oldı tamâm öñden soña 1243

Dîn içinde hükm ider kıldan kıla 1711

Ayrılma hâli eki zamirlere gelir:

Andan ol sultânliga lâayık ola 1737

Şundan eyler Pâdişâh ol lü'lüyi 2087

Kim yolu dutam gidem sendin yaña 7941

1.1.4.7. Vasıta Hâli

Araç durumu fiilin kendi aracılığıyla, kendisinin katılımıyla veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için girdiği durumdur. Araç durumu fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını bildirir. (Kalsın, 2013: 65)

Yani vasıta hâli eki, fiilin belirttiği hareketin nasıl, neyle, hangi vasıtayla ve kiminle yaptığını belirtmek için isme eklenir. Vasıta hâli eki isimleri fiillere bağlar; birbirleri arasındaki ilişkiyi sağlar.

Vasıta hâli ekini, eserden hareket ederek temelde iki (+(I)n, / +IA/ +IIA) ayrı vasıta eki hâlinde inceleyip bu çerçevede fonksiyonlarını gösterdik.

1.1.4.7.1. + (I) n Vasıta Hâli Eki

Köktürkçede işlek olan vasıta hâli eki +In, bugünkü Türkçede terk edilmiştir. Günümüzde sadece kalıplaşmış bazı zarflarda devam eden bu ek Eski Anadolu Türkçesi döneminde hem daha yaygın zarf yapılarında kullanılmış hem de nadir de olsa vasıta işleviyle kelimelere eklenmiştir: (Türk, 2013: 73)

Gündüzin isi olur dünle isi 1061

Biri şol kim yola basdı ayagın 3202

Ekin Garib-nâme'de tespit edilmiş işlevleri şunlardır:

Vasıta hâli eki zaman ifade eden isimlere gelerek onları zarflaştırır:

Meşgul oldu tâ'ata yazın kışın 1022

Güzin oldur ol zahîre bağlayan 1981

“Defa, kere, kadar” anlamları ifade eden zaman zarfları yapar:

Bu beden kırka degin böyle gider 2001

Terbiyet ilkin Zuhâl virür aña 4510

Fiildeki oluşun vasıtasını ifade eder:

Yiyenüñ ol dilin agzın acıdur 4995

+n vasıta hâli ekinden başka, Garib-nâme’de ile edatının ekleşmiş şekli olan +IA eki de vasıta hâli için kullanılmaktadır.

1.1.4.7.2. +IA Vasıta Hâli Eki

“ile” edatının ekleşmiş şeklidir. Garib-nâme’de tespit edilen kullanım şekilleri:

*Menzile yâr **yarlığıyla** irdiler 400*

Altı nesneyle biter yirden nebât 3698

*Kim **anuñla** kendü cânına kıya 5505*

Ekin Garib-nâme’ tespit edilmiş işlevleri şunlardır:

Birliktelik anlamı verir:

***Yoldaşıyla** yörimez girü kalur 2430*

***Birbirisiyle** kılur her dem mesâff 976*

İsimlere gelerek zaman zarfı yapar:

*Uyumaz **dünle** uyısun dip seni 9769*

Tarz zarfı yapar:

*Her ki bunda **ikilikle** dirile 382*

İlgi hâli ekini almış zamirlerin üzerine gelir:

*Ben **anuñla** ol **benümle** yâr-ıdı 3453*

*Bu yidi kat yir **bizümle** durdı düz 4276*

Fiilin hangi vasıtayla oluştuğunu ifade eder:

*Ol **harîflerle** bu evde birliğüñ 2405*

***Ma‘rifetle** bize ma ‘lûm eyleye 2318*

‘bir+le’ yapısında da edat olarak kullanılır:

*Şerhi **birle** eydeyin anı dahi 4013*

1.1.4.7.3. Ekleşmeden Kullanılan +IIA Vasıta Hâli

Ekleşmeden kullanılan +IIA da vasıta ifade eder. +(I) IA olabildiği gibi, ünlülerle biten kelimelerden sonra +yIIA şeklinde de görülebilir:

Garib-nâme’de örneğine bol miktarda rastladığımız durumlardan birisidir. +IIA edatının ekleşmeden isme dâhil olarak vasıta bildirir.

*Her ki bunda dirile **korkuyula** 9031*

Ekin Garib-nâme’ tespit edilmiş işlevleri şunlardır:

Fiilin neyle yapıldığını ifade eder:

*Birikenler **rahmet-ile** doydular 377*

***Yârlıg-ıla** hak yolına giresin / **Birliĝ-ile** hak didârın göresin 385*

Tarz zarfı yapar:

*Çakmaĝı aldı eline **nâz-ıla** 516*

***Cân-ıla** ‘ışkı okırlar dünyaya 785*

Eklendiĝi isme “birliktelik” anlamı katar:

*Birisi hayvân-durur **cem‘i-y-ile** 2128*

***Kimüñ-ile** biriküpdî birliĝüñ 3821*

1.1.4.8. Eşitlik Hâli

+çA

Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin oluş veya yapılaş tarzını ifade etmek için isim, eşitlik hâline girer. (Ergin, 1993:239)

Eşitlik durumu, isimlerin eşitlik, benzerlik, gibilik, kadarlık ifade eden durumudur. Ünsüz uyumuna uymaz.

Eşitlik hâli ekinin Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekleri ve işlevleri şunlardır:

***Bunça** iller **bunça** taglar atlayup 481*

***Niçe** uzak yol-ısa uçı dönüm 566*

*Ba ‘d-ez-ân yolda **yanuñça** yortayım 5504*

*Yine güydüm **bunça** yıl ben bu söze 5539*

“... kadar” anlamında kullanılır:

*Şöyle kim bir **zerreçe** yokdur kemi 2638*

*Kim ola yitmiş bu **dünyâça** biri 5674*

Sıfatların üstüne gelerek sıfata ‘yaklaşıklık’ anlamı verir:

*Görseñe altun güneşdür **akça** ay 7467*

-dUK sıfat fiil eki üzerine gelerek zarf-fiil eki oluşturur:

*Tâ cihân **oldukça** ol ma ‘mûr ola 5823*

***Kaynadukça** kurıdur taşdan beter 6720*

“...+A göre” anlamını ifade eder:

*Dillü **dilinçe** biraz söz söyledi 620*

*Uşbu **tertîbçe** varur her dürlü iş 913*

*Hôş duta yirlü **yirinçe** her birin 3651*

1.1.4.9. Yön Gösterme Hâli

+rA +ArU +rU

Yön gösterme durumu, ismin, fiilin gösterdiği oluş veya kılışın kendi yönünde yapıldığını göstermek için girdiği durumdur. Ek aynı zamanda fiildeki oluş ve kılışın yönünü göstermek için yönle ilgili yer ve zaman isimlerini yön gösterme durumuna sokan ektir. (Korkmaz, 1992: 173)

Fiilin yönünü göstermek için isimlere yön eki gelir. Yön eki ismi fiile bağlar ve eki alan isim, zarf olur.

Garib-nâme'de bu ekin, +ArU / +rA / +rU şekillerinin kullanıldığını görmekteyiz.

1.1.4.9.1. +rA Yön Gösterme Hâli Eki

*Şeyh bir gün **daşra** çıkdı yöridi 4204*

*Ka'be **üzre** iltidi ol biñ biñ eri 4246*

*'Âlem **içre** devletüñ mansûr ola 9953*

***Dışra** koyalar her kim bu on 10240*

1.1.4.9.2.+ArU Yön Gösterme Hâli Eki

*Ol sudan dahi **içerü** yildür yene 2658*

*Bir katı cismüñ ilikdür **ilerü** 4950*

*İsteyenler **yokaru** kıldı taleb 5607*

1.1.4.9.3. +rU Yön Gösterme Hâli Eki

*Ol dahi sag çıkdı **girü** yolına 1564*

***Kançaru** 'ışk dönse döner ol bile 6221*

İKİNCİ BÖLÜM

2. YAPIM EKLERİ

Kelime yapma kök ve gövdelere gelişigüzel yapım ekleri getirmek sureti ile olmaz. Dil kendi kaidelerine, temayüllerine, gelişmesine uymayan yeni kelimeleri benimsemez. (Ergin, 1985: 148)

Yani yapım ekleri, isim ve fiil köklerinden farklı ve yeni anlamlı kelimeler türetmeye yarayan eklerdir. Bu ekler, eklendiği kelimelerin anlamını bütünüyle değiştirir, yeni ifadeler oluşturur. Ayrıca kelimelerin anlamlarını değiştirebildiği gibi türlerini de değiştirebilmektedir. Yani fiillerden isim ve isimlerden fiil kurmaktadır.

Eklemeli bir dil olan Türkçe, yapım ekleri bakımından da oldukça zengindir. Yapım ekleri her zaman çekim eklerinden önce gelir ve bir kelime birden fazla yapım ekini alabilir.

Türkçede dört çeşit yapım eki vardır:

1. İsimden isim yapan ekler
2. İsimden fiil yapan ekler
3. Fiilden fiil yapan ekler
4. Fiilden isim yapan ekler

Garib-nâme'nin dil özellikleri-isim- konumuz gereği yapım eklerinde isim yapan ekler üzerinde duracağız.

2.1. İsim Yapımı

İsim yapım ekleri, isim veya fiil kök ve gövdelerinden yeni isimler türeten eklerdir.

2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

Bu ekler isim köklerine ya da gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler meydana getirirler. Eserimizde tespit edilen isimden isim yapan eklerden bazıları işlek olarak kullanılırken bazılarının kullanım şekilleri kısıtlıdır.

Garib-nâme'de tespit edilen başlıca isimden isim yapma ekleri şunlardır:

2.1.1.1. +acuk

Küçültme anlamı katar.

*Her ki kani 'se **azacuk** ni 'mete 852*

2.1.1.2. +AK

Benzetme ve küçültme fonksiyonuyla az sayıda örnek yapmıştır.

*Gerçi kim yaşı **yañagin** yırtadur 10349*

2.1.1.3. +An

+an, +en eki “ogul+an” kelimesinde görülmektedir

*Bir sa 'at dirliğümüz **oglan** gibi 1109*

2.1.1.4. +Ar

Sayı isimlerine gelerek asıl sayılardan üleştirme sıfatları türeten bir ektir.

*Altı peygâmbere **birer** söz söyledi 3777*

2.1.1.5. +Aru

İsim çekim eki olarak da kullanılan bu ek, üzerine hâl eklerini aldığı zaman isimden isim yapma eki fonksiyonunu taşımaktadır.

***İçerü** ol kamudan cânlar canı 4746*

*Bir katı cismüñ ilikdür **ilerü** 4950*

2.1.1.6. +Aş

Çok işlek olmayan bu ek, Garib-nâme’de bir tek kelimedede görülmektedir.

*Bî-dirîgdür ol **güneş** halk üstine 5071*

2.1.1.7. +Ay

İşlek olmayan bu ek, ilgi ifade etmektedir. Garib-nâme’de yalnızca bir kelimedede görülmektedir.

*Şâh oturmuş **ileyinde** dörd harîf 2410*

2.1.1.8. +CAk

İsme küçültme anlamı katar.

*Hîç dimez **gökçek** mi yâ çirkin hudur 8736*

2.1.1.9. +cUK

Ünlü ve ünsüz uyumlarına uymayan bu ek isimlere ve sıfatlara gelerek küçültme, pekiştirme ve acıma anlamı katan isimler oluşturmaktadır.

*Oba **oglançukların** dirmiş-idi 6436*

2.1.1.10. +CIIAyIn

Eski Anadolu Türkçesinde zamirlere gelen bu ek, “gibi” ve “kadar” anlamı katan isimler oluşturur.

Ançıl~~ayın~~ kim var anı kim bile 62

*Kim görürse **bunçıl~~ayın~~** bu isi 7839*

2.1.1.11. +çA

Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekleri şunlardır:

*Halk içinde **akça** niçe üreye 6639*

***Bagça** oldu dâyimâ virdi yimiş 6969*

2.1.1.12. +çI

Genellikle meslek isimleri yapan ve bâzan bir işi devamlı yapan kimseyi gösteren +çI ekinin ünlüsü bugünkünden farklı olarak daima düzdür. Ünsüz uyumuna da uymadığı görülür.

Garib-nâme’de şu kelimelerde rastlanmıştır:

*Hôd bular her birisi **yumişçidur** / İş buyuran kanı bunlar **işçidür** 2261*

*Vardur **ekinçi** tohum yokdur n’ide 3710*

*Eytdiler kim biz saña **alkışçıyuz** 4250*

*Olısar **ilçi** saña budur yolu 5225*

***Avçılar** kim ol hüner bunlardadur 6945*

2.1.1.13. +dak

Garib-nâme’de tek bir örnekte rastlanmaktadır.

*Kamustıyla ger **çakıldak** olmaya 7782*

2.1.1.14. +dAş:

İsimlerden ortaklık, beraberlik, yakınlık bildiren isimler türetir.

*Kankısına kim 'akıl **koldaş** ola 793*

*Anuñ-ıçun hâlleri **beñdeş** gelür 2018*

Yoldaş eyle cânuña bu hikmeti 7869

Dîndeşüñdür dildeşüñdür ol kişi 9755

2.1.1.15. +dIn

Çok işlek bir ek değildir. Garib-nâme'de bir kelime rastlanmaktadır.

*Nûrı-y-ıla gönüli **aydın** dutar 1629*

2.1.1.16. +düz

Çok işlek bir ek değildir. Tek bir kelime görür.

*Dün ü **gündüz** sohbet ider halk-ıla 2370*

2.1.1.17. +ez

İşleliği olmayan bir ektir.

*Tahta hükm itmek **geñez** midür i yâr 1728*

2.1.1.18. +gU

Çok az örneği olan bu ek Garib-nâme'de işlek değildir.

***Gözgü** olup gösteresin dôt yüzün 2818*

2.1.1.19. +ıl

Genellikle renk yapan ek olarak karşımıza çıkar.

*Ol **kızıl** altun bilüñ cândur beyân 1433*

*Tonı **yaşıl** atı boz u kendü pîr 8697*

2.1.1.20. +(I)n +(U)n

*Emre **boyun** vormeyeni öldüre 5915*

*Mu 'teber kim **ilkin** ol bildi hak'ı 10065*

2.1.1.21. +(I)nçI

Sayı isimlerine gelerek onlardan sıra bildiren yeni sayı isimleri kurmaktadır. Ekin ünlüsü daima düzdür.

*Pes **bişinçi** âleti şol küredür 6635*

*Anı bildüñ gel **ikinçi** kapuya 6991*

*İmdi gel **sekzinçisin** görlüm i yâr 7051*

2.1.1.22. +k

Genellikle fiilden isim yapma eki olarak kullanılan bu ek, Garib-nâme’de “orta+k” kelimesinde isimden isim yapmıştır.

*Kimsene **ortak** degüldür işüñe 98*

2.1.1.23. +kek

Tek bir örnekte karşımıza çıkmıştır.

*Halk içinde ne ki var **irkek** dişi 10177*

2.1.1.24. +IA

*Geldi kim yaylaya vü hem **kışlaya** 4213*

2.1.1.25. +lak

***Yavlak** armışlardı key dinlendiler 616*

2.1.1.26. +IAyIn

*Ol gerek **gerçekleyin** tevbe kıla 3011*

*Cân-ıla **girçekleyin** ‘izzet gerek 10297*

2.1.1.27. +IIk

Genellikle isimlerden ve sıfatlardan isimler türetir. Ünlüsü düz olarak karşımıza çıkar. Genellikle soyut mânâda isim yapan ve başka fonksiyonları da olan bir ektir. Eserimizde çokça örneği olan bir ektir.

*Hem mahabbet hem hayâ hem **dogruluk** / ‘Akl-ıla bunlarda yokdur **ayruluk** 982*

*Cümle **varlık** hazret’e ‘âşık ola 1031*

*Cümle varlık **yokluk** içre gark-ıdı 1240*

*Her makâm içinde **serverlik** nedür 1700*

***Kocalık** bilün şuna mânend olur 2018*

*Sanma kim bunçak-durur **erlik** işi 2354*

*Uşbu meclis dagılır **birlik** gider 2455*

*Bir gönülden **dôstlık** eyle durmadın 3519*

*Kim bu **ekinçilik** anuñ isidür 3701*

*Bâzular kuvvet dutar **alplik** gelür 4539*

*Yidi **günlük** yol aña bir dem ola 7111*

2.1.1.28. +IU

Hemen hemen her isme gelebilen ve isimden isim ve sıfat yapan çok işlek bir ektir. Garib-nâme’de çok sık geçen bu ekin pek çok işlevi vardır. Ünlüsü daima dar-yuvarlaktır.

*İki **yüzlü** olduğuyçun adı kalb 1008*

*Kim gelür andan geçer **uslu** delü 2190*

***Dürlü** ni ‘metler cihânda yir-idi 2266*

*Nire varur görnüdur **yirlü** yiri 2262*

*Yagmur içinde duran **gizlü** nura 2083*

***Perdelü** göz hazret’e niçe baka 3484*

2.1.1.29. +mAn

Çok işlek bir ek değildir. Garib-nâme’de bir kelimedede tespit edilmiştir.

***Türkmen** eydür üzüm aluñ yiyelüm 625*

2.1.1.30. +mİş

Genellikle sayı adı yapar.

***Yitmiş** iki milletüñ maksûdı ol 658*

*Kırkdan **altmış** yaşa varınça tamâm 5355*

2.1.1.31. +rA

Yer-yön ifade eden isim yapan isimler yapar.

*Gönül **içre** bunlaruñ hükmi revân 779*

*Yir-iseñ **soñra** dönüp incinmegil 1112*

*Geşt ider **taşra** durursa biñ çeri 5093*

2.1.1.32. +rAk

Sıfatlara getirilen bu ek karşılaştırma ve dahalık bildiren isimler yapar.

*Yüzleri nûrı güneşden **görklürek** 3081*

*Ol ölümden **katırak** teşvişleri 3861*

*Anlara baksa bu birez **hôşırak** 8732*

*Kamu dirliklerden ola **yigirek** 10275*

2.1.1.33. +sI

İşlek bir ek değildir.

*Halkdan **ayruksı** bilüñ pes bunları 7563*

2.1.1.34. +sUk

Metinde tespit ettiğimiz örnekleri şunlardır:

*Bu tokuzdan ger biri **eksük** ola 7764*

*Yine **tañsuk** nesne gördi gözlerüm 9993*

2.1.1.35. +sUI

İşlek bir ek değildir.

*Dünyeligi kalmaya **yoksul** ola 3883*

*Koca kim **yohsul** ola oldur işi 3886*

2.1.1.36 +sUz

Bu ek yuvarlaktır. Sıfat yapan +IU yapım ekinin olumsuzudur. İsimlerden yokluk, eksiklik ve olumsuzluk bildiren sıfatlar ve zarflar türeten çok işlek bir ektir. Metinde çokça örneği vardır.

*Nişe gelür hōd '**amelsüz** ol emel 7210*

*N'eyleye ne işleye **elsüz** kişi 8421*

*Alp kişi **yaysuz** yaraşmaz yağıda 8527*

*Alplığı başarmaya **gayretsüz** er 8509*

*Bu **tokuzsuz** olmaz alplık hâleti 8549*

***Gözgüsüz** kendü yüzün görmez bu göz 8940*

Sûrete beñzer kim ol cânsuz ola 8983

Korkusuz dutmaya çün her bir işi 9029

Bu hünersüz ol makâmlar ölüdür 9157

Hîç gümânsuz hak aña rahmet kıla 9262

Bacasuz ev nitekim aydın degül 10261

2.1.1.37. +tA

Çok işlek bir ek değildir. İsimlerden zaman zarfı yapmaktadır.

Ol kişi hükmindedir irte geçe 6150

2.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler

Fiilden isim yapan ekler, fiil kök ya da gövdelerine gelerek onlardan yeni anlamlarda isimler türeten eklerdir. Bu şekilde yapılan isimler çok fazladır.

Tespit ettiğimiz örneklere göre Garib-nâme'de fiilden isim yapma ekleri ve örnekleri şu şekildedir:

2.1.2.1. –A+

Eklendiği kelimeyle kalıplaşarak kalıcı isimler elde edilmesini sağlamaktadır.

Kişi saldı çevre yana yollara 1532

Zîra kim gün kısa olur şeb dirâz 1972

2.1.2.2 –Ak+

Yaptığı isimler, fiilin gösterdiği hareketin yapıldığı yeri ve aletini belirtmektedir.

Hulle vü tâc u kemer taht u turak 1141

Bogazumda çalınurdu iti bıçak 3792

Bundadur dirnekleri olma emîn 5255

2.1.2.3. –An+

Çok işlek bir ek değildir.

Dut kulaguñ ol erenler sözine 1934

2.1.2.4.–az+

İşlek bir ek değildir.

Çün bogıldı söz bogazda az olur 8455

2.1.2.5. –ç+

Eserimizde birkaç örnek dışında rastlanmaz.

*Kopdı andan hırs u **saginç** oldı cüst 1198*

*Hîç bulardan gelmeye bir hôt **kılınç** 2382*

2.1.2.6. –çI+

Meslek isimleri yapar.

*Eydeler kim bu **dilençi** koçadur 3835*

*Bu **keleçi** toptoludur her makâm 2888*

2.1.2.7. –g+

***Bagını** vü bendini cümle şeşer 9065*

***Ögi** ussı durmadın anı düzer 1202*

2.1.2.8. –gA+

İşlek bir ek değildir.

*Anı şöyle bildi halkuñ **bilgesi** 10037*

2.1.2.9. –GU+

Genellikle soyut isimler yapar. Eklendiği fiilin durumuna göre kalın ya da ince şekilleri olabildiği gibi tonlu ve tonsuz biçimleri de vardır. Garib-nâme’de çok işlek olarak kullanılan bir ek değildir.

*‘İşk-ıla **sevgü** ebed bünyâd ola 1043*

*Yâ uyur ya **uykudan** bîdâr olur 1060*

2.1.2.10. –guç+

Örneği azdır.

*Çünkü bildüm **aldaguçdur** bu gönül 5510*

2.1.2.11. –gUn+

Sıfat elde etmeye yarayan bir ektir.

*Bundagı **düzgünü** terk itmek-içün 2442*

*Ol sebebden **azgun** oldı hâlları 9611*

2.1.2.12. -I+ / -U+

İşlek bir ektir. Çeşitli mânâlarda isim yapar. Garib-nâme’de şu örnekleri bulunmaktadır:

- Her birinüñ ma‘nisi var örtülü* 672
Yazılur fermânları mâl üstine 1719
Eyle bil kim ölü gevdedür hemân 4765
‘İşki sen hiç andan ayru bilmegil 4816
Yir ü gök andan tolu andan diri 5578
Göñli tolu küfr, îmân gelmiş dile 7505
Hîç mahlûkdan bulara korku yok 7557

2.1.2.13. -IçI+

Ünlü ile biten örneklerinde araya “y” ünsüzü girer.

- Zîra maksûd viriçidür ol Çalap* 2066
Ben anuñvan ol benümdür diyiçi 5139

2.1.2.14. -(I)k+ / -(U)k+

Buran, -Ik ekinin kullanılışıyla ilgili yaptığı çalışmada, ekin fiil çekim eki, zarf-fiil ve sıfat-fiil gibi kullanıldığını belirtmiştir. Ancak bu ekin asıl görevinin yapım eki olarak, fiil kök ve tabanlarından isimler oluşturmak olduğunu ifade etmiştir. (Buran, 1994: 13)

Ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde -K biçiminde kullanılırken ünsüzle biten kelimelerde -Ik, -Uk olarak eklenmektedir. Garib-nâme’de çok fazla kullanılan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Eserde tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

- Kim bularuñ ol-durur yaylakları* 479
Ayağı bitdi budag oldı uzun 3286
Nişe buyruk dutmaduñ dip eytdiler 4372
Tende yavuz fi‘l ü cânda hış dilek 5698
Durdu hatun döşeginden sarmuru 6412
Eyledi tokuz bölük virdi makâm 7594
Cânumı her dem konuklar ol Kerîm 9307
Her nefesden yol açukdur Tañrı‘ya 10571
Söz içinde artug eksük var-ısa 10584

2.1.2.15. -(I)l+

“di-l” kelimesinde görülmektedir.

‘Âşık oldu gitdi cümle cân u dil 6442

2.1.2.16. -(I)n+

Çün ekin oldu bugün biçmek gerek 2903

2.1.2.17. -Iş+ Uş+

Aslında bir isim-fiil ekidir. Kalıcı isimler yaptığı örneklerine de eserimizde rastlanmaktadır.

Terk ü tecrîd ol iniş yokuş-durur 3218

Cümle varlık mahv olup kaldı bakış 5618

2.1.2.18. -mAK+

Aslında bir isim-fiil ekidir. Garib-nâme’den tespit edilen şu örneklerde fiilden isim yapmıştır.

Nitekim çakmak u taş u kav odı 502

Bir sa‘at ölüm gamın yimek gerek 1112

Aslına kavuşmak ister iy dede 2429

2.1.2.19. -mAn+

İşlek bir ek değildir.

Hem degirmen gör kim anı n’eyledi 4306

2.1.2.20. -mur+

İşlek bir ek değildir.

Dün ü gündüz kar u yagmur yaz u kış 4172

2.1.2.21. -n+

İşlek bir ek değildir.

Girtü bilgil bu sözi dutma oyun 1817

2.1.2.22. –sAG+

İşlek bir ek değildir.

*Niçe **dutsag** oldu ol hazret kuşu 1101*

2.1.2.23. –Uk+

İşlek bir ek değildir.

*Kaldı bu kez ol biri **bölük** kim ol 1386*

*Andan **artuk** nesneye aldanmaya 9933*

2.1.2.24. –(U)m+

Birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır.

*Niçe uzak yol-ısa uçı **dönüm** 566*

*Bir sa 'at **ölüm** gamın yimek gerek 1112*

2.1.2.25. –(U)n+

Birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır.

*Şöyle kim çıktı **tütün** ol âh-ıla 3778*

***Satun** aldı ol 'Azîz-i Mısır anı 6380*

2.1.2.26. –(U)t+

*Olmaya kim nefsdan **öğüt** alasin 5273*

Daha çok yer ve vasıta bildirir.

*Ne **aşut** var ol cihânda ne **geçüt** 9434*

2.1.2.27. –z+

“kö-z” kelimesinde geçmektedir:

***Göz** görür 'akl okır ol 'ibretleri 2705*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ZAMİRLER

Zamirler nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir. (Ergin, 1985: 262)

İsmin yerini geçici olarak tutabilen, isim gibi kullanılabilen, isim soylu kelimelerle bazı eklere zamir denir. Anlamdan çok görevi ağır basar, cümlede tek başlarına görev üstlenebilirler.

3.1. Kişi Zamirleri

Şahıs isimlerinin yerine kullanılan zamirlerdir. Şahıs zamirleri tamlamalarda sadece tamlayan olarak kullanılabilirler.

Şahıs zamirleri ben, sen, o, ol, biz, siz onlar'dır. Eski Anadolu Türkçesi metni olan Garib-nâme adlı eserde şahıs zamirlerinden ben ve sen'in akkuzatif ve genitif şekilleri olan beni, benüm ve seni, senün kelimelerinin yanında bini, binüm; sini, sinün şekilleri de daha az sayıda olmak üzere görülmektedir.

Şahıs yani kişi isimlerinin yerine Garib-nâme'de kullanılan bu zamirler şunlardır:

***Bini** niçün terk idersin itmegil 5463*

*İrişür iltür **beni** hak'dın yana 9306*

*Kamusından **binüm** elüm fevk-ıdı 8926*

*Eytdi dervişlik **benüm** fahrüm-durur 9100*

***Sini** saña komaz ol kendü olur 9624*

*Yir ü gök ehli seve cümle **seni** 9946*

*Eytdiler fermân **senüñ** n'ider iseñ 574*

Şahıs zamirlerinin ilgi hâli daima yuvarlaktır “benüm, senüñ , bizüm, sizün, anların”

*İy Hudâvendâ **senüñ** lutfuñ delim 72*

*Ol kimesneye ki hak **benüm** didi 208*

*Dir ki **bizüm** dînümüz İslâm degül 7716*

Çekimde bugüne göre en fazla değişik manzara gösteren 3. şahıs zamiridir: o, ol, ana, anda, andan, anuñ, anları, anlara, anlarda, anlardan, anlaruñ vb. gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Anlaruñ menzilleri cânlardadur 252

Hergiz anuñ hükmine yokdur emek 57

Anlaruñ yüzi suyıçun iy Kerîm 3162

Ayrıca ismin ayrılma hali eki +dAn ekinin yanı sıra +dIn şekline de rastlanmaktadır. “benden-bendin, senden-sendin” gibi.

Lâcerem senden Çalap hoşnûd ola 3146

Kim yolu dutam gidem sendin yaña 7914

Hîç meded yokdur baña bendin n'idem 7915

Kaldı benden zikr ü tesbîhü senâ 8004

Yukarıdaki bilgiler ışığında Garib-nâme metnindeki kişi zamirleri aldıkları isim çekim eklerine göre tespit edilmiş sıralanmıştır:

3.1.1. I.Tekil Kişi

3.1.1.1. Yahn Hâl

ben 8677

3.1.1.2. İlgi Hâli

Kim benüm birliğümi bir bileler 10153

Kamusından binüm elüm fevk-ıdı 8926

3.1.1.3. Belirtme Hâli

beni 3802

bini 5463

3.1.1.4. Yönelme Hâli

baña 3896

3.1.1.5. Bulunma Hâli

bende 4098

3.1.1.6. Ayrılma Hâli

benden 4134

bendin 4196

3.1.1.7. Vasıta Hâli

benümle 3811

3.1.2. II. Tekil Kişi**3.1.2.1. Yalın Hâl**

sen 4200

3.1.2.2. İlgi Hâli

*Kamu elden **senüñ** elün fark-ıdı 8926*

3.1.2.3. Belirtme Hâli

seni 4550

sini 9624

3.1.2.4. Yönelme Hâli

saña 684

3.1.2.5. Bulunma Hâli

sende 905

3.1.2.6. Ayrılma Hâli

senden 1341

sendin 7914

3.1.2.7. Vasıta Hâli

senüñle 3983

3.1.3. III. Tekil Kişi**3.1.3.1. Yalın Hâl**

Değşürildüm ol bile bitmiş hudan 7930

3.1.3.2. İlgi Hâli

onuñ 8921

anuñ 9293

3.1.3.3. Belirtme Hâli

*Dôstların görmek **anı** görmek-durur 8937*

3.1.3.4. Yönelme Hâli

aña 9437

ona 8988

3.1.3.5. Bulunma Hâli

anda 144

3.1.3.6. Ayrılma Hâli

andan 160

andın 5442

ondan 5349

3.1.3.7. Vasıta Hâli

anuñla 5991

3.1.4. I. Çokluk Kişi**3.1.4.1. Yalın Hâl**

biz 237

3.1.4.2. İlgi Hâli

bizüm 7716

3.1.4.3. Belirtme Hâli*bizi 204***3.1.4.4. Yönelme Hâli***bize 217***3.1.4.5. Bulunma Hâli***bizde 1430***3.1.4.6. Ayrılma Hâli***bizden 895***3.1.4.7. Vasıta Hâli***bizümle 4276***3.1.5. II.Çokluk Kişi:****3.1.5.1. Yalın Hâl***siz 1165***3.1.5.2. Belirtme Hâli***sizi 2392***3.1.5.3. Yönelme Hâli***size 3615***3.1.5.4. Bulunma Hâli***sizde 4142***3.1.5.5. Ayrılma Hâli***sizden 2391*

3.1.6. III. Çokluk Kişi

3.1.6.1. Yalın Hâl

onlar 10118

3.1.6.2. İlgi Hâli

Anlaruñ menzilleri cânlardadır 252

3.1.6.3. Belirtme Hâli

onları 8879

anları 10193

3.1.6.4. Yönelme Hâli

anlara 3129

3.1.6.5. Bulunma Hâli

anlarda 252

3.2. İşaret Zamirleri

İsimlerin yerini işaret yoluyla tutan zamirlerdir. İşaret zamiri olan “bu, şu, o” sözcüklerinin Türkçedeki kullanımı ve anlamı şu şekildedir. Yakında bulunan bir varlığa “bu”, biraz daha uzakta olan varlığa “şu”, uzakta bulunan bir varlığa da “o” zamiriyle işaret edilir.

İşaret zamirleri bu, şu, o, ol, uşbu ve şol'dur; bu'nun çokluğu bular ve bunlar; şu'nun çokluğu şunlar; o ve ol'un çokluğu olar, onlar'dır; uşbu ve şol'un çokluğu ise yoktur.

Garib-nâme'de yer alan işaret zamirlerinin isim hal eklerine göre çekimi aşağıda yapılmıştır:

3.2.1. bu

En yakın nesnelere işaret etmek için kullanılır.

3.2.1.1. Teklik

3.2.1.1.1. Yalın Hâl

Bu benî-âdem mükerrerrem olduğu 177

3.2.1.1.2. İlgi Hâli

*Kim anuñ taşı **bunuñ** oldu içi 2643*

3.2.1.1.3. Belirtme Hâli

*Tâ yitimler ulala **bunu** bula 6096*

3.2.1.1.4. Yönelme Hâli

*Hiç gümânsuzdur **buña** Kur'ân şahîd 7721*

3.2.1.1.5. Bulunma Hâli

*Anda birsi hamr u **bunda** ma'rifet 2307*

3.2.1.1.6. Ayrılma Hâli

*Sen dahı **bundan** kıyâs it hâlüñi 5440*

3.2.1.1.7. Vasıta Hâli

*Hem anuñla hem **bunuñla** birliğı 7673*

3.2.1.2. Çokluk

Bu işaret zamirinin çoğul halinde iki farklı şeklini görmekteyiz. Örneğin bular, bunlar gibi. Bunun sebebi aruz vezninin açık veya kapalı oluşuna göre değişmesidir. Eğer vezin açık ise bular, vezin kapalı ise bunlar şekli kullanılmıştır. Aşağıda bu durumun isim çekim eklerine yansımaları görülmektedir:

3.2.1.2.1. Yalın Hâl

*Ol zamân kim sûrete geldi **bular** 5434*

*İlla **bunlar** cümle saf saf oturur 8241*

3.2.1.2.2. İlgi Hâli

*Uş tamâm oldu **bularuñ** takriri 5587*

***Bunlaruñ** ahvâlini eytgil bana 8243*

3.2.1.2.3. Belirtme Hâli

*Ben **buları** yâr sanurdum kanı yâr 5572*

*Mustafâ çün **bunları** gördi yine 8262*

3.2.1.2.4. Yönelme Hâli

*Şâdılık her dem **bulara** iş ola 5681*

*Tâ kopınça ol kıyâmet **bunlara** 8291*

3.2.1.2.5. Bulunma Hâli

*Çün **bularda** nefis arı dirlik süre 5402*

*Seçmedi **bunlarda** bay u yohsulı 10477*

3.2.1.2.6. Ayrılma Hâli

*Hem **bulardan** râzıdur ol Mustafâ 5994*

*Tañrı **bunlardan** bizi ayırmasun 8366*

*Kim gönül meyl itdi **bunlardın** yana 8243*

3.2.2. şu

Biraz uzakta olan nesnelere için kullanılır.

3.2.2.1. Teklik

3.2.2.1.1. İlgi Hâli

*Kim **şunuñ** gibi ‘azâbdıydı tenüñ 3828*

3.2.2.1.2. Belirtme Hâli

*Halk **şunu** ister durup yıl on iki ay 9070*

3.2.2.1.3. Yönelme Hâli

*Kâni ‘ olursa **şuña** kim hak vire 9101*

3.2.2.1.4. Bulunma Hâli

*Çün benüm dôstlıgumı **şunda** bula 4006*

3.2.2.1.5. Ayrılma Hâli

***Şundan** alur şuña virür mülkleri 27*

3.2.2.1.6. Vasıta Hâli

*Cümlenüñ gönlin **şunuñla** uta ol 5965*

3.2.2.2. Çokluk

3.2.2.2.1. Yalın Hâl

*Topragın **şunlar** getürdi bir yire 1881*

3.2.2.2.2. Yönelme Hâli

***Şunlara** kim ‘ilm içinde kul yara 7085*

3.2.3. ol, o

Uzakta bulunan nesnelere için kullanılır.

***Anuñ** ardınca bu kez ‘ışka irer 7895*

*Sovuyıçak yimez **anı** kimsene 5000*

***Aña** lâyık dünyada dirlik süre 5015*

***Anda** biz hak varlığıyla var-ıduk 5425*

*Kimdür onlar şol kim **ol** rûhanîdür 10118*

3.2.4. uşbu

“İşte bu” anlamında uzakta bulunan nesnelere için kullanılır.

***Uşbu** üç menzildedür söz mahfili 1630*

***Uşbu** ‘azmet kim anuñ var bî-zevâl 2576*

*Pes cihânda **uşbudur** ol ulu kul 2557*

3.2.5. şol

*İrişür **şol** buñ güninde kalmışa 6105*

***Şol** onuñ ben ‘ahdini kıldum kabul 8921*

Şoldur ol on kim bular cem' oldılar 8909

3.3. Soru Zamirleri

Soru yoluyla isimlerin yerini tutan zamirlerdir. Cümledeki soru anlamı soru zamirleriyle de sağlanır. Asıl soru zamirleri kim ve ne'dir. Garib-nâme'de tespit edilen soru zamirleri aşağıda sıralanmıştır.

3.3.1. kim

3.3.1.1. Yalın Hâl

Kim kimüñle ikiliksüz yâr-ısa 251

Kim gelürdi kimüñ olsa gilesi 5804

3.3.1.2. İlgi Hâli

Eki daima yuvarlaktır.

Anı bilmege kimüñ 'aklı irer 3420

3.3.1.3. Belirtme Hâli

Ol-durur kim kimi görürse uyar 1370

3.3.1.4. Yönelme Hâli

Bir işit kim kime degmiş ol makâm 5878

3.3.1.5. Bulunma Hâli

Bu 'atâ vü bu kerâmet kimde var 6038

3.3.1.6. Ayrılma Hâli

Ol ki bilmez alkışı kimden ala 3098

3.3.1.7. Vasıta Hâli

Kim kimüñle ikiliksüz yâr-ısa 251

Kim iledür aldugını agzına 2850

3.3.2. ne

Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekler aşağıda sıralanmıştır.

‘Âşık’uñ **ne** didügin tıyar-ısañ 467

Ne yaratdı **neyi** neden eyledi 1792

Gösterüñ kim **ne** kefaretdür **neye** 1546

Nesi artar bunlaruñ ol feyz ile 2077

Anuñ-ıçun bilmedi kimse **nedür** 10106

3.3.3. kankısı

3.3.3.1. Yalın Hâl

Kankısı lâyıq gelürse rahmete 368

Uşbulardan **kankısıdur** bulalum 10113

3.3.3.2. İlgî Hâli

Bunlaruñ **kankısınuñ** hâlindesin 1376

3.3.3.3. Belirtme Hâli

Kankısını yig bilüben yig dilüm 9560

3.3.3.4. Yönelme Hâli

Kankısına kim ‘akıl koldaş ola 793

3.3.3.5. Bulunma Hâli

Tâ‘atuñ ya **kankısında** yazlıdur 353

Od bularuñ **kankınsındadır** göre 515

3.3.3.6. Vasıta Hâli

Dün ü gündüz **kankısıyla** bilesin 978

3.4. Belirsizlik Zamirleri

İsmi belli belirsiz, kesin olmayacak bir şekilde karşılayan zamirlerdir. Metinde görülen belirsizlik zamirleri şunlardır:

3.4.1. kimse

3.4.1.1. Yalın Hâl

Kimse kim üstâdına hıdmet kıla 3130

3.4.1.2. İlgi Hâli

*Geçmege hî **kimsenüñ** irmez eli 5436*

3.4.1.3. Belirtme Hâli

*Kimse bensüz **kimseyi** toylamaya 4302*

3.4.1.4. Yönelme Hâli

*Yüzi toprak ‘Âşık’uñ ol **kimseye** 4483*

3.4.1.5. Bulunma Hâli

*Dünyelikden **kimsede** hiç nesne yok 8802*

3.4.1.6. Ayrılma Hâli

*Yog-ıdı hiç **kimseden** teşvişleri 7610*

“Kimse” belirsizlik zamirinin üçüncü tekil şahıs iyelik eki almış örnekleri de aşağıda verilmiştir:

*Bay u yohsul **kimsesi** mefhûm degül 8799*

***Kimsesinde** hiç mâl u genc yok 8800*

3.4.2. kimesne

*Aglaya her dem **kimesne** urmadın 7858*

*Liki bu ‘ilmi **kimesne** alımaz 9544*

*Yokdur anuñla **kimesnenüñ** işi 1457*

*Ol **kimesneye** ki hak benüm didi 208*

*Olmaya hergiz **kimesneyle** sözi 5943*

3.4.3. hiç kimesne

***Hîç kimesne** bilemez kim bu nedür 1004*

***Hîç kimesne** hükmini kılmaz kabul 1735*

Hîç kimesne anuñ-ıla varamaz 3188
Hîç kimesne anda agzın açamaz 3240
Hîç kimesne kılmaya andan gile 9043

3.4.4. her kimesne kim

Her kimesne kim bu sözü diñleye 839
Her kimesne kim görürdi yüzini 6381
Her kimesne kim bu 'ilmi bilmedi 6736
Her kimesne kim bu rengi urına 7577
Her kimesne kim bu 'ilmi bilmedi 7842

3.4.5. kimi

Kimi seversem kılam anı garîb 4004
Kimi anuñ ıssısından barınur 5065
Kimine seyrângeh olmışdur hevâ 772

3.4.6. kimisi

Kimisi cânda vü kimi tende var 929
Kimisi atdur kim ol binmek-içün 7487
Kimisini kılıc-ıla kırdılar 248
Kimisin heybet ile kaçurdılar 248

3.4.7. kimsene

Kimsene görmez velî deryâ geçer 7556
Ölmeyinçe kimsene olmaz didi 7575
Kimsene kim ol hasiyyetsüz ola 8983
Kimsene kim artduguñ ister senüñ 9778
Yirde gökde kimsene Kur'ân gibi 10024

3.4.8. hiç kimsene

Yalñuzın hîç kimsene yol varmadı 473
Dünyadan hîç kimsene almadı dad 2395
Zehresi yok dınmaga hîç kimsene 3191

Güneşi hîç kimsene satmış degül 5068
N'olısar hîç kimsene bilmez haber 7970

3.4.9. kimsene kim

Kimsene kim düşmenin kul eyleye 1481
Ger olursa kimsene kim yanıla 1543
Kimsene kim bunlara münkir ola 1746
Kimsene kim kendüzin bilmiş ola 1847
Kimsene kim içmedi ol şerbeti 6290

3.4.10. biri

Biri oldur kim sebebdür ol işe 8150
Biri ol kim kimsene eytmez nişe 8150

3.4.11. her biri

3.4.11.1. Yalın Hâl

Her biri dileğini buldı tamâm 239
Her biri bu birlik içre gör nedür 276

3.4.11.2. İlgi Hâli

Her birinüñ bir şekil ahvâlleri 271

3.4.11.3. Belirtme Hâli

'Arz idelüm hazret'e her birini 367

3.4.11.4. Yönelme Hâli

İşid imdi her birine ol Celil 2722
Ol emirden her birine degdi iş 10191

3.4.11.5. Bulunma Hâli

Her birinde ne gerekdür bilesin 3109

3.4.11.6. Ayrılma Hâli

Her birinden biñ biñ lezzet baña 9306

3.4.11.7. Vasıta Hâli

Her biriyle bir işit kim n'eyledi 5736

3.4.12. birisi

Birisi sudur anuñ yorır müdâm 1266

Birisi mülke çerâg olmuş-durur 1801

Birisinde Mustafâ kılmuş namâz 5808

Birisinden tâze olur deşt ü bâg 1800

3.4.13. birbir

Birbiri arduñça hî durmaz gider 4648

*Kim durur dâstları **birbirin** görür 4607*

*Bu yidi kat **birbirinüñ** cânıdur 4745*

***Birbirini** sevdi cümle mahlukât 6332*

***Birbirine** sorışurlar kim kanı 3412*

***Birbirinde** genc-i pinhân tuydılar 6550*

***Birbirinden** hazz alur lezzet virür 3300*

***Birbiriyle** bağlamış 'ahd ü vefâ 4413*

3.4.14. birbirisin

***Birbirisin** sevdügiyçün yir ü gök 6344*

***Birbirisin** sevdügiyçün ay u gün 6373*

*Cân u ten pes **birbirisin** sevdiler 6541*

*Bu iki ev **birbirisinden** 'ucâb 676*

***Birbirisiyle** kılur her dem mesâff 976*

3.4.15. her birisi

***Her birisi** bir berâtdur iy dede 438*

*Aluban **her birisi** girdi güçe 585*

***Her birisi** rahmet indürür yire 932*

*Ve melek ider ve **her birisinün** 2118*

***Her birisin** bildiler bir ad-ıla 6305*

***Her birisi** işleyüdür bir öz iş 7284*

3.4.16. her kim

***Her kimüñ** kim dirligi lâyı-k-durur 144*

***Her kim** anuñ döstünü döst bilmedi*

*İrgürür **her kim** neye kılrsa taleb 2066*

***Her kim** aña sataşursa kahr olur 2088*

***Her kimüñ** kim nefsi tevbe kılmadı 1016*

***Her kime** kim yoldaş oldıysa bu 'ışk 1075*

*Cümlesi kaygu-durur **her kimde** var 1114*

3.4.17. her ne kim

*Eyü yavuz **her ne kim** geldi ada 1584*

***Her ne kim** hak hazretinden feyz olur 2071*

*Hak'dan ayruk **her ne kim** sermâye var 3150*

*Kahr u lutf u **her ne kim** geldi aña 3766*

***Her ne kim** olursa dimez bu nişe 3834*

***Her ne kim** işlerse halka hôt gele 5881*

*Yirde gökde **her ne kim** varsa mukîm 6526*

3.4.18. kamu

*Hükmi anuñ **kamuya** varur-idi 2104*

*Uş dile geldi **kamu** öñden sona 6885*

***Kamudan** ol katreyi artuk sever 6502*

*İy Hudâyâ rûzı kılğıl **kamuya** 6578*

***Kamulardan** artug olur kıymeti 6728*

3.4.19. kamusu

3.4.19.1. Yahn Hâl

*Dürlü mihnet **kamusu** yirden togar 705*

3.4.19.2. İlgi Hâli

Kamusınıñ derdine oldı darû 638

3.4.19.3. Belirtme Hâli

Kamusını gösterüpdür rûzigâr 8887

3.4.19.4. Yönelme Hâli

Kamusına bu 'akıl burnın urur 3062

3.4.19.5. Bulunma Hâli

Kamusında bir güneş gelür gider 654

3.4.19.6. Ayrılma Hâli

Kamusından arınuban pâk ola 1468

3.4.19.7. Vasıta Hâli

Kamustyla çünkü bundan gidevüz 1120

3.4.20. cümle

*Âdemîde **cümle** dürlü hâl ü iş 700*

***Cümle** halkuñ rızkınıñ kânıdur ol 6811*

***Cümlesin** cem 'eyledi bir tâ'ata 8329*

3.4.21. cümlesi

*Bunda geldi **cümlesi** ol kârubâr 7404*

*Şehr kavmı **cümlesi** yohsul gibi 8798*

*Anda bulnur **cümlesiniñ** maksudı 7569*

*Hak saña kul eyleye **cümlesini** 9946*

***Cümlesine** maksudın virür geçer 1681*

***Cümlesinde** ma 'ni var bellü beyân 692*

3.4.22. şol kimse

*Yüzi toprak 'Âşık'uñ **şol kimseye** 1222*

İlla şol kimselere kim ehli ola 2117

3.5. DönüŖlülük Zamirleri

Ŗahısları pekiŖtirerek bildiren ve fiildeki iŖin, özne tarafından bizzat yapıldığını ya da yapana dönüŖünü bildiren zamirdir. Ŗahıs zamiri olarak da bilinir.

DönüŖlülük zamirleri kendü, öz ve ikisinin birleŖmesinden meydana gelen kendüzü'dür. Bugün öz ve kendüzü kullanılmıyor, kendüzü'nin yerine ise kendi'nin iyelik ekli Ŗekli olan kendisi, geçmiştir.

Metinde rastlanan dönüŖlülük zamirlerinin isim hal ekleri ve iyelik eklerine göre tespit edilmiş örnekleri aŖağıda sıralanmıştır:

3.5.1. kendü

3.5.1.1. Yalın Hâli

kendü 9967

3.5.1.2. İlgı Hâli

kendünüň 2396

3.5.1.3. Belirtme Hâli

kendüyi 10114

3.5.1.4. Yönelme Hâli

kendüye 10144

3.5.1.5. Bulunma Hâli

kendüde 3953

3.5.1.6. Ayrılma Hâli

kendüden 2102

3.5.1.7. Vasıta Hâli

kendüyle 2370

Diğer kullanım Ŗekilleri de aŖağıda gösterilmiştir.

kendüsiyle 1600

kendüsüz 5595

kendü kendüye 6649

3.5.2. kendüzi

İyelik eki ve hal eki almış örneklerine aşağıda yer verilmiştir:

kendüzüm 10152

kendüzümi 6623

kendüzüme 5583

kendüzümde 9303

kendüzümüzde 1429

kendüzün 5578

kendüzüñ b9886

kendüzünüñ 6364

kendüzünü 9887

kendüzüne 389

kendüzünde 9967

kendüzinden 5902

kendüzünüñden 8883

kendüziyle 8515

kendüzinden 1641

kendüzünüñüzden 1568

3.5.3. öz

Ayrıca “öz” sözcüğü de metinde dönüşlülük zamiri olarak görülmektedir:

öz 2474

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SIFAT

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları ve belirtileri vardır. İşte sıfat, bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir. (Ergin, 1985:244)

Varlıkları daha iyi anlatabilmek için bazen daha tanıtıcı sözcükler kullanırız. Bu sözcükleri isimlerin önüne getirerek varlıkların rengini, şeklini, durumunu, sayısını vb. belirtiriz. İşte, isimlerden önce gelerek onların anlamlarını sayı, renk, durum, hareket, biçim, yer, işaret ve soru yönlerinden tamamlayan; onları niteleyen ve belirten kelimelere sıfat denir

Bir sözcüğün sıfat olabilmesi için adın önüne gelerek onu nitelemesi veya belirtmesi gerekir.

Garib-nâme metnindeki sıfatları incelediğimiz bu bölümde sıfatları şu şekilde sınıflandırdık:

4.1. İşaret Sıfatları

Adları işaret yönüyle belirten, onlara işaret eden sözcüklerdir. Metinde rastlanan işaret sıfatları, bu, şol, ol, birleşik bir şekil olan uşbu ve işbu'dur.

4.1.1. bu

bu mülk 58

bu 'âlem 124

bu cân 134

bu hikâyet 1083

bu kullar 3244

bu yol 3502

bu iş 5212

bu deñiz 6810

4.1.2. şol

şol sevgülü 742

şol cânavarlar 791

şol su 1680
şol zamân 2713
şol yürekler 4225
şol bulıt 5393
şol enbiyâ 5872
şol güneş 7428

4.1.3. ol

ol habîb 161
ol hikâyet 568
ol kişi 840
ol erenler 1689
ol hükümler 3851
ol hakîm 5737
ol makâmlar 9156

4.1.4. uş

uş rikâbuñ 8205

4.1.5. uşbu

uşbu sohbet 1635
uşbu mülk 3390
uşbu söz 3619
uşbu iş 8227
uşbu dil 8270

4.1.6. işbu

işbu rencden 2981
işbu gönül 3541
işbu rây 5891
işbu halk 8713
işbu döstlik 9763

4.2. Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını gösteren, onları sayı yönüyle belirten sözcüklerdir.

4.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını kesin olarak belirten sözcüklerdir. Ada sorulan “kaç” sorusunun cevabıdır. Kullanışları bakımından belirtme sıfatı olan sayı isimlerinde günümüz Türkçesinden farklı durum yoktur. Sadece bazı sayı isimlerinde ses değişikliği görülmektedir: biş, yidi, tokuz, vb.

iki cihan 107

yigirmi dörd biñ enbiyâ 269

yidi kat 708

tokuz ay 4521

otuz gün 9664

on dasitan 10463

4.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

+(I) nçI

Varlıkların sırasını gösteren sözcüklerdir. Sıra sayı sıfatları eserimizde daima düz ünlüdür:

dördinçi makâm 5218

bişinçi menzil 5231

döndinçi ev 5340

ikinçi hâl 6205

altınçı nişân 6257

4.2.3. Üleştirme Sıfatları

Bir bölme, bir ayırma, bir pay etme, bir dağıtma ifade eden sıfatlara denir. +Ar, +şAr ekleri ile yapılır:

birer söz 3777

4.2.4. Kesir Sayı Sıfatları

Örneğine rastlanmamıştır.

4.3. Soru Sıfatları

Adları soru yoluyla belirten, yani adları anlamca tamamlayan soru sözcükleridir. Soru sıfatlarının cevabı yine sıfattır. Garip-name adlı metinde bulduğum soru sıfatları aşağıda sıralanmıştır:

4.3.1. ne

ne iş 8080

ne işler 8046

ne sebep 9540

4.3.2. niçe

niçe menzil 7525

niçe saçlar sakallar 7792

niçe dirnek 8527

niçe gün 8058

niçe yüz biñ 8210

niçe öge 8271

4.3.3. kankı

kankı kân 8482

kankı kalp 8540

kankı kul 8576

kankı beg 9115

kankı 'avrat 9211

4.4. Belirsizlik Sıfatları

Adları belirtirken kesinlik bildirmeyen sıfatlardır.

4.4.1. kamu

kamu işler 8195

kamu nesne 8643

kamu kullar 9197

4.4.2. bir

Var-ıdı bir pâdişâh aşnu zamân 1499

Ol dem ol bir katre sudur arısız 8137

Yohsa bir gün alalar senden anı 10357

4.4.3. her

her dilek 5927

her nefes 6051

her makâm 10354

4.4.4. her bir

her bir makâm 6587

her bir kişi 6776

her bir gemi 7221

4.4.5. herbiri

herbiri bir nesne 5572

4.4.6. kimi

kimi sultân 6937

kimi kul 6937

kimi kuş 7489

4.4.7. cümle

cümle millet 5143

cümle iş 5258

cümle cism 5262

cümle 'âlem 5444

4.4.8. hiç

hiç gümânsuz 770

hiç rahmet 874

hiç kaygu 1170

4.5.Niteleme Sıfatları

Bir adı; durum, şekil, biçim, renk yönüyle niteleyen sözcüklerdir. Garib-nâme adlı metinde rastladığımız niteleme sıfatlarına aşağıda örnekler verilmiştir:

açuk gönül 436

ulu bağça 1505

ak yüzler 7792

yaşıl at 8697

togru yol 8696

çirkîn hûy 10500

tolu kan 2657

İkileme şeklinde meydana gelen niteleme sıfatları da metinde görülür.

Gördi kim saf saf firîştehler tamâm 8209

Göre dürlü dürlü 'âlem nakşını 9340

4.6. Pekiştirme Sıfatları

Niteleme sıfatlarının anlamını güçlendirmek amacıyla onların pekiştirilmesidir.

toptolu 'ibret 1933

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ZARFLAR

Cümle içinde fiillerin, fiilimsilerin, sıfatların ya da kendi türünden olan kelimelerin anlamlarını türlü yönlerden etkileyen; onları belirten, bazen güçlendirip bazen de kısıtlayan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin asıl kullanım yerleri fiillerin yanındır.

Bir sözcüğün cümlede zarf işlevini yüklenmesi, fiillere etkileri veya fiillerle tümleşmeleri ile anlaşılır. Türkçe’de zarflar adlardan ve sıfatlardan kesin olarak ayrılamazlar. Ad fiili etkilediği zaman zarf, sıfatlar da yüklemi fiil olan cümlelerde, yüklemi etkilediklerinde zarf olabilir. Sıfatlardan kurulan ikilemeler de zarf görevindedir. Sıfatların dışında zarf-fiil ile kurulan ikilemeler; yansıma sözcüklerden kurulan ikilemeler; zarflardan kurulan ikilemeler de yine zarf görevinde kullanılır. (Kalsın, 2013: 145)

Zarflar görev ve anlam bakımından 4 kısımda sınıflandırılır, bunlar:

Tarz Zarfları

Miktar Zarfları

Zaman Zarfları

Yer-yön Zarfları

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Garib-nâme adlı metinde incelediğim zarflar aşağıda sıralanmıştır:

5.1. Tarz Zarfları

Yapılan her bir hareketin yapılış şekli, tarzı, hali, vaziyeti vardır. Durum zarfları, bu hareketlerin yani fiillerin nasıl yapıldığını gösteren zarflardır.

Sûret ve tarz zarfları olarak, eyle, böyle, şöyle, eyle kim, böyle kim, şöyle kim, bu deñlü, buncılayın, ancılayın, bençileyin, bayık "aşikâr; şüphesiz" , yalunuz "yalnız başına", ayruk "başkaca, ayrıca", bellü gibi çoğu doğrudan doğruya zarf olan ikilemelerden başka pek çok tarz zarfı kullanılmıştır. Aşağıda metinde geçen tarz zarfları sıralanmıştır:

*Er ü ‘avret yolda **şöyle** gitdiler 10485*

*Her kimüñ kim nefsi **böyle** oldısa 1025*

***Eyle** olsa ‘ışk ebed bünyâd olur 1065*

*Ol demekden çün **bu deñlü** mülk olur 59*
***Şöyle kim** hiç eksügi yok bay-idük 1093*
*Ger degülse **böyle kim** didüm tamâm 1770*
***Eyle kim** elde kılıç dutmuş gibi 4687*
*Kim görürse **bunçılaysın** bu işi 7839*
***Ançılaysın** şâd olup kanda gülem 3820*
*Her ki bildi **bençileyin** bu işi 4477*
*Ol mürîdüm didügi **bayık** ola 3663*
*Öyle san bir **yaluñuz** âdînedür 1860*
*Yok-durur **ayruk** anuñ endişesi 1896*
*Kasd ider kim anda **ança** otura 2868*
*İşid imdi niçedür **bellü** beyân 3148*

İkilemeler şeklinde yapılan tarz zarfları:

*Ben diyem **bir bir** ü sen 'ilmin ohı 8095*
***Arkun arkun** beñzedür kendüzine 8097*

Dönüşlülük zamirinin tekrar edilmesi ile oluşan tarz zarfları:

***Kendüzine kendüsi** nâz eyledi 8*
*Göre **kendü kendüye** nedür durak 5649*

Metinde görülen diğer tarz zarflarına örnekler şöyledir:

geñez “rahat”

*Çün **geñez** kıldı Çalap her bir işi 2685*

geñsüzün “istemeyerek”

*Hem harâmî urur iltür **geñsüzün** 9543*

Tek kelimededen oluşan tarz zarflarına örneklerde şunlardır:

*Her ki bildi bu işi oldu **yavaş** 643*
*Şöyle **eksüksüz** ganî Cebbâr-ıdı 4576*
*Agız **açuk** üsti muhkem örtilüp 5221*
*Bes olupdur 'âleme ol **toptolu** 6046*
*Nişe gelür hód '**amelsüz** ol emel 7210*
*Ya 'ni sini **hôş** dirilsün dir bular 9770*

5.2. Zaman Zarfları

Yaptığımız eylemlerin, hareketlerin yapılma zamanını gösteren sözcükler zaman zarfı olarak adlandırılır.

Zaman zarfı olarak imdi, şimdi, girü "sonra", kaçan "ne zaman", hemîşe, nice bir "ne zamana kadar" gibi doğrudan doğruya edat ve zarf olan kelimelerin örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

***İmdi** her ‘ilmüñ delîli gör nedür 2725*

***Şimdi** geldi ol henûz bu ‘âleme 4157*

***Kaçan** olsa isteyiser pâdişâh 1595*

***Girü** kendü ma ‘nisine sarf ola 4627*

*Ya ‘ni barmaklar **hemîşe** işdedür 6845*

*Kim **niçe** bir oldılar öñden sona 262*

“-a dek, -a degin, -dan beri, -dan girü” gibi son çekim edatlı kelimeler zaman zarfı olarak karşımıza çıkar:

*Bu ayaklar hód nebâta **dek**-durur 2492*

*Hem bahâdurlık dahı kırka **degin** 5347*

*Şâdılkdan fârig u gamdan **berî** 5636*

*Cümle iş **andan girü** assı olur 3604*

Yukarıda belirtilmiş zaman zarfları dışında pek çok isim ve sıfat durumunda kelimeler zaman zarfı olarak kullanılmıştır. “Bugün, dün ü gündüz, dün gün, dünle, tañla, şol dem, ol dem, her dem, her lâhza, gehî, gündüzin, günden güne, bir yıl, biñ yıl, bir gün, evvel, pes "sonra", andan "ondan sonra", ırte, ilkin, öñdin, dem-be-dem, hemîn, ol dem, ol zaman, ol vakt, şol vakt, yarın, hemân v.s. Bunların örnekleri de aşağıda sıralanmıştır:

*İste ol uçmağı **bugün** bunda bul 5714*

***Dün ü gündüz** durmadın dâyim döner 5742*

***Dün gün** oldur istenen ma ‘dinde ol 6625*

*Uyımaz **dünle** uyısun dip seni 9769*

*Hassa kim **tañla** yiyüben yörise 4994*

*‘Akla hem **şol dem** anı ma ‘lûm kılır 7008*

*Gör benümle **ol dem** Allah ne ‘yledi 7918*

*Tâlib oldum gitmege **her dem** aña 7910*

*Çün görür **her lahza** bu sultânlığı 8289*

*Gâh vaslatda **gehî** furkat-ıla 5106*
***Gündüzin** 'akl agdı anda yayladı 6968*
*Kesmedin **günden güne** rızkın virür 7451*
***Bir yıl** içinde düşüpdür tertibi 1947*
***Yidi biñ yıl** kaydadı bişdi tamâm 2840*
*Şeyh **bir gün** daşra çıkdı yöridi 4204*
*Sevdi **evvel** yir ü gök birbirini 6328*
***Pes** getürdi ol 'ademden 'âlemi 6317*
*Cümle halkuñ rızkı **andan** virilür 6816*
***İRte gice** kimse göregelmeye3884*
*Şeyhüñ oldur dilegi **irte gice** 9741*
*Mu 'teber kim **ilkın** ol bildi hak'ı 10065*
*Kamu halkdan **öñdin** ol kaldı sücûd 10066*
***Dem-be-dem** hoş râhat olup üyimek 10178*
Atasıyla anasın bilür hemîn 1178
*Çün geçer **ol dem** işit kim ne gelür 2010*
*Anda bir zencîr vardı **ol zamân** 5805*
*Dünya sevdi kaldısa **ol vakt** hoş 5613*
*İlla **şol vakt** kim sehâvet iş olur 9085*
*Kim olasın **yarın** uçmakda kabul 5714*
*Eyle sanurdi ki mülk oldur **hemân** 4522*

5.3. Yer-Yön Zarfları

Fiilleri ve fiilimsileri yer-yön anlamlarıyla belirten, onların yöneldikleri yeri-yönü gösteren kelimelerdir.

Yer zarflan olarak karşı, her kanda, girü, berü, içerü, ilerü, ırak, kançaru, añaru "öte, öteye", taşra, aşağı, öte, gibi kelimeler kullanılmıştır.

Garib-nâme metinde geçen yer-yön zarflarına örnekler şunlardır:

*Kullıga durdı hak'a **karşu** yöni 12*
*Hakkı **her kanda** bulursa işide 5091*
*Yoldaşıyla yörimez **girü** kalur 2433*
*Kanı ol ma 'nî bilen gelsün **berü** 10422*
*Ogradum bir şehre girdüm **içerü** 8747*

Geçdüm andan **ilerü** bir menzile 8717
 Kaldı **ırak** kanda irer menzile 8779
 Sini her dem **kañçaru** isteyelüm 2520
 Ol hükümden **añaru** kul geçemez 3240
 Kim bu cânlar ayrıla **taşra** düşe 5430
 Sûrete bundan **öte** yokdur makâm 4725
 ‘Azm ider yir dōsta **karşu** uzanur 6339

5.4. Miktar Zarfları

Fiilin, fiilimsinin, sıfatın, adlaşmış sıfatın ya da başka bir zarfın anlamını miktar, ölçü bakımından etkileyen, onların ne kadar olduğunu gösteren zarflardır.

Bu sözcükler sayı, eşitlik, karşılaştırma, üstünlük, aşırılık, derece gibi anlamlar bulunmaktadır.

Bugün kullanılmayan “katı, key, yigin” gibi kelimeler miktar zarfı olarak karşımıza çıkar.

Un gibi eyler niçe **katı** başları 7790
 Dünya içre ni ‘meti **key** bol-ıdı 562
 Bileyim dirlik **yigin** önden sona 8690
 Aña bildürdi kamu işler **yegin** 8195

Sıfatlardan yapılan, çok, biraz, bir katre, bir avuç, bir zerre, bir zerrece, ol kadar, şol kadar, küllî, bol, yavlak, key gibi kelimelerde miktar zarfı olarak metinde görülür:

Şoldur ol kim dünya mâli **çok** ola 9079
 Dillü dilinçe **biraz** söz söyledi 620
 Ol dem ol **bir katre** sudur arısız 8127
 Var ne hōd biz **bir avuç** toprag-ıduk 80
 Kalmadı **bir zerre** zühd ü ma ‘siyet 8009
 Şöyle kim **bir zerrece** yokdur kemi 2639
Ol kadar kim dile geldi söyledüm 4476
 Birlig-ile **şol kadar** kuvvetlenür 450
 Sarmaşupdur **küllî** mülk ü mâl-ıla 5526
 Kamulardan ola anuñ rûzı **bol** 9082
 Ev içinden kapuya **yavlak** ırak 5224
 Bir ‘azâbdur kim ölümden **key** katı 3919

Kelime tekrarı ile de miktar zarfı yapılır:

Katre katre degme yirden ıkdılar 444

Bugday **az az** dökilüben gelmeye 7782

Cân içinde biri **biñ biñ** dadı var 9404

Onumuz bu sözi **bir bir** soralum 9501

ALTINCI BÖLÜM

6. BAĞLAÇLAR

Eş görevli ya da birbirleriyle ilgili sözcükleri, sözcük öbeklerini, özellikle cümleleri bağlamaya yarayan, bunlar arasında anlam ve kimi zaman da biçim bakımından da bağlantı sağlayan öğelere bağlaç denir. Türkçede bulunan bağlaçlar çoğunlukla Arapça ve Farsçadan dilimize girmiştir. (Kalsın, 2013: 279)

Başlıca görevleri kelime, kelime grubu ve cümleleri birbirine bağlamak olan bağlaçların Garib-nâmede tespit ettiğimiz örnekleri şunlardır:

6.1. ammâ

Zıtlık ifade eder.

Ammâ hey'etinde 'akis oluptur 2635

6.2. andan ki

“O maksatla ki” anlamında yardımcı cümleyi ana cümleye bağlar. Gaye bildirir.

Diledi andan ki nesne ışıya 6072

6.3. andan soñra

“Andan” ve “sonra” edatının birleşği olan bağlaç. (Tiken, 2004: 51) Üsteleme bildirir.

Andan soñra sılât-ı salavât-ı zâkiyât 7

Bu kez andan soñra geldi 'akl-ı kül 4469

Geldi andan soñra Âdem dünyaya 7315

6.4. anuñ-çun

“Onun için ki, o sebepten ki” anlamlarında sebep cümlesini ana cümleye bağlar. Sonuç bildirir.

Kalb anuñçun didi aña ulular 1007

Boyu anuñ-çun bülend olmuş-ıdı 2512

6.5. bâri

Şart bildirir.

*Eydür iy kav **bâri** sen mahrûm koma 530*

***Bâri** size ben bir ögüt vireyüm 571*

*Ugradıysa **bâri** Tañrı dôstına 4308*

6.6. çü / çün / çünki / çünkim

“Çün” ve “çü” edat ve zarf olarak da kullanabildiği halde “çünki” ve “çünkim” sadece bağlaç olarak kullanılmaktadır. Sebep cümlesini ana cümleye bağlarlar.

*Kamusıyla cân **çü** ‘azm itdi berü*

***Çün** gönül hiç şeksüzün uçmak-durur 2309*

***Çün** ilidür dadı yok dek adı var 5002*

***Çün** bile kendüzini hem ayrugı 5015*

***Çün** nefes gitdi bu cân tenden çıkar 5053*

***Çün** Çalap’dan bu işâret cânlara 5172*

***Çünki** nûrdan cân bu sözi anladı 5205*

***Çünki** cân ‘azm eyledi ol menzile 5219*

***Çünki** nûrdan cân bu sözi anladı 5230*

***Çünki** geldüñ bu eve durmak gerek 5268*

***Çünkim** irdi Mecnun’a ol kutlu dem 6439*

Cânda çünkim genc-i pinhân kodı ol 6529

***Çünkim** üstâduñ külüñgi olmaya 6622*

*Allah adı **çünkim** aña nakş olur 6660*

6.7. dahı / dakı / dahı hem

“Üstelik, ayrıca, hem de, hatta” anlamlarında, üsteleme ifadesi ile cümleleri bağlar. İlave, karşılaştırma, belirtme ifade etmektedirler.

*Uş tamâm oldu **dahı** yokdur mecâl 6733*

*Gel gör imdi **dahı** sende kim ne var 7004*

*Ol yidinçi yol **dahı** oldu tamâm 7050*

*Gerçi kim köyi **dahı** ursa alur 7126*

*Anuñ üzre kimse gelmedi **dakı** 323*

*Birlik aslından diyem bir söz **dakı** 405*

*Ne ki var dünyâda var sende **dakı** 909*
*Mirrih eytdi ben **dahı hem** iki iş 7373*
*Bu **dahı hem** bir bahânedür i yâr 8160*
*Zâhid olsa **dahı hem** görmeyiser 9181*
*Ol **dahı hem** bu sözi kıldı suvâl 9512*
*Kamustyla dil **dahı hem** işdedür 10568*

6.8. eyle kim

“Öyle ki” anlamında kullanılır.

*Eyle **kim** bilmek gerekdi bilmedüm 66*
*Eyle **kim** sevdi Çalap ol Ahmed'i 211*
*Eyle **kim** gönüldedür söyleyimez 1773*
*Eyle **kim** kıldan kıla söz aslını 3531*
*Sâbit eyle **kim** bilinsün yigdügi 9607*

6.9. eyle olsa

Bu bağlaç “öyleyse, öyle olunca, o halde, bundan dolayı” anlamlarında sonuç cümlelerini sebep cümlesine bağlar.

*Eyle **olsa** yir tendür gök cân 707*
*Eyle **olsa** ‘ışk ebed bünyâd olur 1065*
*Eyle **olsa** oğlu olur ‘âlemüñ 1254*
*Eyle **olsa** ‘akl u cân ölmeyiser 1307*
*Eyle **olsa** meclisüñ zevkı gider 2433*

6.10. geh... geh

Sıralama bağlacıdır.

*Geh beli **geh** göksi vü **geh** yağrını 2440*
*Geh durur taglar gibi vü **geh** yörir 6793*

6.11. ger / gerçi / gerçi kim

Bu bağlaçların hepsi zıtlıklı şart ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı kurar.

Ger aña irmek dilerseñ ‘âşık ol 4815

- Ger birikmezse gözüñ gönliñ bile 4839*
Ger birikdiyse gözüñ gönliñ tamâm 4841
Gerçi yiyen kişi yüzün burtarur 4998
Gerçi sûret baña yoldaş olmadı 5602
Gerçi ol 'akl-ı ma 'âşî kaldısa 5606
Gerçi kim adı anuñ insân-durur 5019
Gerçi kim fi 'li henûz gizlü-durur 5251
Gerçi kim bu şehre andan dâd olur 7038

6.12. gerekse

“Gerek” ve “ise”den kısalıp kalıplaşmış bir bağlaçtır. (Tiken, 2004: 71) Zıtlıklı şart ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı kurar.

- Sen gerekse bardağı yüz biñ sına 648*
Nuht gerekse bu dile andan gelür 2533
Çıka ne mülke gerekse azmadın 7137

6.13. hele

“Çünkü” anlamında, sebep cümlesini ana cümleye bağlar.

- Hâline münkir degüldür hele ol 6232*
Kaldı bunlar geçdi gitdi hele ol 8281

“Bundan dolayı, bu sebepten” anlamlarında, sonuç cümlelerini sebep cümlesine bağlar.

- Hele ol gökden dahı kıldı sefer 8293*
Söz üküşdür hele çün döndi Resûl 8324

6.14. hem / hem...hem / hem dahı / dahı hem / vü hem

Sıralama ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı kurmaktadırlar.

- Hem melekdür birisi rûhâniler 1272*
Hem ezelde var-ıdı bu 'akl u cân 1306
Hem yine girü saña senden haber 1341
Hem kıyâm u hem rükû' u hem sücûd 8543
Hem dahı gelmeyiser Tañrı hakı 323
Hem dahı key añladum dirlik sağın 541

Hem dahı hayvân fenâ olmak gerek 1285

Ben dahı hem ol işi işleyeyüm 4292

Ton dahı hem yidi katdur yidi cins 4966

Zâhid olsa dahı hem görmeyiser 9181

Tendedür tamu vü hem fisk u fücûr 709

‘Âciz ü hayrân nebî vü hem velî 3250

Cümle sergerdân nebî vü hem velî 3432

6.15. hulâsa

Açıklama ifadesi ile cümleler arasında yan yana bağlantı kurar.

Ya ‘ni hayvândur hulâsa yigregi 3473

Gör hulâsa kankasıdur ortada 4852

Pes hulâsa ortada ol od durur 4873

6.16. ile

“Ve” anlamında sıralama ifade ederek bağlaç grubu oluşturur.

İşit imdi hikmet-ile hâl niçe 268

İki evdür dünya ile âhiret 675

Yir-ile gögi yaratdı ol Kadîm 698

Nitekim İblîs-ile Âdem-durur 875

Ne bilür kim küfr-ile îmân nedür 1173

Nefs ile sûret-durur ol kim ölür 1308

6.17. illa / illa kim

“Fakat” manasında, zıtlık ifadesiyle cümleleri bağlamaktadırlar.

Kıldı peygâmbere Kamu kılmak gerek / İlla maksûd ne-durur bilmek gerek 350

Zîra bunlar dünyadan nakl itdiler / İlla bu pendî bize kop gitdiler 595

Kamu ‘âlem sevdiği bir nesnedür / İlla birbirnüñ dilin bilmez nedür 605

Diller ayruk illa dilek bir idi / Bir işid kim her biri ne dir idi 621

Bir makâmda biñ çerâg olsa münîr / Sırçası ayrukdur illâ nûrı bir 649

Halk sökeldür illa kim bilmez neden 2945

Vardı bu ‘ilm illa kim kâr itmedi 4582

İlla kim dünyâ bulara girmedî / Göñle dünyâ girmege yol virmedi 7231

İlla kim vardır sebab her nesneye / Ol sebeble her bir iş geldi eye 8055
Gerçi şer‘uñ tertibi bu ferşdedür / İlla kim dutdıysa anı ‘arşdadur 10038

6.18. ki / kim

Mutlak ilgi ile yardımcı cümleyi ana cümleye bağlar. (Tiken, 2004: 83)

Gün ki geçdi ol girü girmez ele 1208
Her yaradılmış ki var adı-y-ıla 1250
Eyü yavuz ne ki dilde eydilür 1251
Ol cânı kim hak bezedi kim yire 206
Ol koca kim dünyayı elden kodı 1218
Gör kim ol Allah neler kılmış-durur 1231
Kimdür ol kim kalısardur câvidân 1253

6.19. lîki / lîkin / velî / velîkin / velâkin

“Lakin, fakat, yalnız, hatta, ancak, yalnızca” anlamlarında kullanılır. Karşıtlık bildirirler.

Lîki biñden biri gelmez diline 2227
Lîki cümle mahlukât andan-durur 3428
Lîki çün şahs irdi anda añsuzın 4707
Dadı acı lîki ten-perver-durur 4996
Lîkin insân u melek ölmeyiser 1286
Cân beni güydürdi lîkin gitmedi 5522
İşlü işinde velî dördi harif 1804
Adı Kırklardur velî göster kanı 6160
Dek beni epler velîkin gidemez 5493
İşlenür ol iş velîkin iş degül 9155
Birisi hamr u velâkin hôt halâl 2296

6.20. meger / meger kim

Bugün Türkiye Türkçesinde “meğer, meğerki, meğerse” şekilleri ile kullanılmaktadır.

Bir zamân ol Mısr şehrinde meger 6379
Leyli vü Mecnûn dahı anda meger 6437

Meger eydem biñ sıfatdan birini 7263

Rûzigâr içre meger kim bir ‘arab 504

Rûzigâr içre meger kim bir yola 610

İlla meger kim ecel irmiş ola 2952

6.21. ne dahı / ne hem / ne hōd

“Ne dahı”, Türkçe “dahı” bağlacı ile pekiştirilmiş bileşigidir. “Ne hem”de Farsça “hem” bağlacı ile teşkil ettiği bileşiktir ve olduğu gibi söz konusu dilden geçmiştir. (Tiken, 2004: 93)

“Ne hod” ise “ne olumsuzluk edatı ile “ho(d)”un, pekiştirici durumunda teşkil ettiği birleşiktir. (Tiken, 2004: 94)

Ne dahı Kur’ân bigi hōn geliser 215

Kendü ne hem çâšnisi niçe’ydügin 7018

Var ne hōd biz bir avuç toprag-ıduk 80

Ne yol erkân var-ıdı ne hōd usûl 232

6.22. ne... ne

Ne nebî vü ne velî geçmez sözi 5555

Ne öñi var ne soñı var ol yoluñ 8028

6.23. nitekim

“Nasıl ki” anlamında kullanılır.

Nitekim her bir surat cânsuz degül 7990

Nitekim aydan-durur naks u ziyâd 8066

Nitekim ol cânları virür alur 8106

Nitekim gevdelere başdan-durur 8114

Nitekim koldan gidedur ellere 8410

6.24. pes

Çağatay ve Kıpçak sahaları ile Batı Türkçesinin ilk devrelerinde görülen “pes” bağlacı, esas itibariyle zarf, bağlaç; nadiren de ünlem olarak kullanılmıştır. (Tiken, 2004: 99)

“Çünkü, bundan dolayı, bu sebepten, öyleyse” gibi anlamlarda Garib-nâme örnekelerine rastlanır.

Pes saña gel kim bu ‘ilmi bilesin 8476

Pes yürekdür alplıguñ ilk âleti 8498

6.25. sanki / sankim

Benzetme bildirirler.

Sanki kuldur her biri halka-begûş 7367

Eyle sankim içdi rahmetden kadeh 9066

6.26. tâ / tâ ki / tâ kim

“Gaye, şart, sonralık” anlamları ifade eder.

Ol zamândan tâ kıyâmet günine 264

Uymayanlar tâ-kıyâmet oldı yâd 8905

Tâ ki zâhir olmayınça ne’ydüğün 8472

Tâ ki nefsi düzige ‘aklı bile 8555

Tâ ki sen her dem varasın mektebe 9780

Tâ kim ilte ol seni hakk’a degin 10234

Tâ kim ol varınça sultân şehrine 3178

Cân gönül tâ kim bulardan toyına 10449

6.27. u / ü / ve / vu / vü

“Ve” Arapça. Farsçadan geçen “vü/u/ü” de, aynı bağlacın söz konusu dilde aldığı şekilleridir. Türkçenin tarihi İslami devrelerinde yan yana görülen bu bağlaçlardan en yaygın olarak kullanılanları, “vü/u/ü” idi. Türkiye Türkçesinde ise bu şekiller terk edildiği için, “ve”nin yaygınlığı ister istemez artmıştır. (Tiken, 2004: 103)

Enbiyâ vü evliyâ vü hâs u ‘âm 46

Cümle mahlûkât cümle ins ü cân 48

Geñlü geñsüz kâf u nûndan ün irer 50

İctima‘ ve ittihat için suyu 433

6.28. veya

Bağlama bildirir.

N'oldı veyâ n'olısar öñden sona 10029

6.29. veyahûd

Denkleştirme bildirir.

Yâ virür hil'at veyahûd öldürür 3198

6.30. yâ / yâ dahu

Seçmeli olma, sıralama anlamı ifade eder.

Yâ virür hil'at veyahûd öldürür 3198

Yâ dahu şol yıl gibi kim düpdüzi 1978

Yâ dahu şol su gibidür hikmeti 1680

6.31. yâhud

Denkleştirme bildirir.

Yâhud anı sevmeye 'ışk olmasa 6560

6.32. yoksa / yohsa

“Aksi halde, aksi takdirde, hâlbuki” anlamlarında kullanılır.

Yoksa ger kavda olaydı söyleyüp 540

Yoksa dek adı müsülmândur hemîn 1027

Yoksa hazret ehline yokdur memât 1309

Yohsa geldi bunda mı buldı yolu 1347

Yohsa bu mahlûk midur böyle olan 1354

Yohsa ger bildüñ gücüñ yitmez-ise 1397

6.33. zîra / zîra kim / zîre / zîre kim

Bu bağlaçların hepsi “çünkü” anlamında sebep cümlesini ana cümleye bağlar.

Zîra ol sazdan bu sûfi kim-durur 3055

Zîra bu söz âdemîler işidür 3259

Zîra kim ol 'akl-ı küldür iy kişi 3039

Zîra kim dutmuş-ıdı etegini 3194

Zîre ol mutlak hakemdür bu dine 5912

Zîre anuñ Tañrı'dandur dirligi 6809

Zîre kim oldur anuñ sermâyesi 6503

Zîre kim ol cân içinde cân kodı 6527

YEDİNCİ BÖLÜM

7. ÜNLEMLER

Ünlemler duygu, hitap ve tabiat sesini taklit eden sözlerdir. Tabiat seslerini taklit veya duyguların yorumlanarak ses halinde ifadesi suretiyle meydana gelmişlerdir. En çok kullanılanları, duygu ifade edenleridir. Duygu ifade eden bu ünlemlerden bazıları tek başlarına söylenirken bile, söyleniş sebebi bilinmedikçe yahut kendilerinden sonra açıklayıcı bir söz getirilmedikçe ne anlama geldikleri anlaşılammakla birlikte, bir hüküm ifade eder; bazıları da yalnızca cümle içerisinde kullanılır ve içinde yer aldığı cümle hükmünü destekler veya pekiştirir. (Tiken, 2004: 113)

Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan sözcükler dışında, yansımalar, dilek, buyruk, dua kavramı ifade eden tüm sözcükler; bazen cümleler bile ünlemlerin işlevini üstlenebilirler. (Kalsın, 2013: 289)

Çalışmamızın bu bölümünde Garib-nâme adlı eserde doğrudan ünlem olarak kullanılmış olan sözcükler ile ünlem olarak kullanılan yansımaları tespite çalıştık.

Garib-nâme’de kullanılmış olan başlıca ünlemler şunlardır:

7.1. ‘aceb / iy ‘aceb / yâ ‘aceb

“ ‘aceb”, Arapçadır. “ ‘aceb”, mı/mi’li soru cümlesinde şüphe, tereddüt, merak ve sorma duygularını pekiştirir. (Tiken, 2004: 114)

Bir dahı şol günü görem mi ‘aceb 3798

Diğer soru cümlelerinde de merak ve sorma duygularını pekiştirir.

İltdi sultân öñine kıldı ‘aceb 3193

Bakdılar hâllerine yavlak ‘aceb 3957

Ne ‘aceb nesne yaratduñ sen bizi 3958

Mahrum olup kalısar mıvuz ‘aceb 3960

Ne ‘aceb şerhi gelürse dilüme 7829

“İy ‘aceb”, “iy” ünlemiyle pekiştirilmiş şeklidir. Merak, sorma duygularını pekiştirir. “Şaşılacak şey” anlamında isim, sıfat, zarf olarak kullanılabilir.

İy ‘aceb biz ol ezelde ne-y-idük 1126

Azanuñ azmagı ne’ymiş iy ‘aceb 1348

Ne günâhlu kul-ıdum ben iy ‘aceb 4074

Niçe görem iy ‘aceb ol döst yüzün 5588

Bir demürdendür ki direm iy ‘aceb 5767

“Yâ ‘aceb”, mı/mi’li soru cümlesinde şüphe, tereddüt, merak ve sorma duygularını pekiştirir.

Yâ ‘aceb mi ger mu‘allak durdusa 2601

7.2. billahi

Arapça asıllı yemin ünlemidir.

Bir gör aña n’itdi billahi ol Kadîm 4580

7.3. hâşa / hâşa kim

Arapça “hâşa” sözcüğü “uzak tutma, reddetme, uygunsuz bulma vb.” anlamlarda kullanılır. “Hâşa kim” de, “hâşa”nın “kim” ile pekiştirilmiş şeklidir.

Hâşa ‘âma dünyada yok i ‘tibâr 3843

Hâşa ‘âma yohsula vü baya gel 7686

Hâşa eylerseñ anı ‘âlimlere 10395

Söz içinde hâşa kim olsa zarîf 1902

Hâşa kim ol kimsene yirde kala 4834

Cânım eydür hâşa kim ben terk olam 5518

Hâşa kim ol hayr cândan ayrıla 6408

Hâşa kim ol begligi Tañrı vire 9109

7.4. hayf / hayf kim

“Yazık!, çok yazık!, vah!, eyvah!” anlamlarında üzüntü ifade eder.

Hayf degül mi perde ardında dura 3508

Sen seni sûret bilürseñ hayf ola / hayf degül mi kul ola sultân kula 4550

İlla hayf kim sen seni bilimedüñ 907

7.5. hele

“Haydi bakalım!, işte!” anlamlarında örneklerine rastlanmaktadır.

Ben hele bu mahfili kıldum kabûl 4436

Hâline münkir degüldür hele ol 6232

Hele iltür her birin bir maksada 7183

Hele geldi anda kim vardı Kamer 7386

Söz üküştür **hele** geldi Mekke 'ye 7393

Hele bir diñleyesi hikmet-durur 8129

Hele geldi her biri dutdı vücûd 8187

7.6. hey

Hitap ifade eder. Ayrıca şaşma, merak duygusunu da ifade eder.

Eytdiler **hey** ne-durur ahvâlüñüz 629

Geldi ilerü eytdi **hey** urışmañuz 635

Ol güneş bu cân göginde **hey** döner 1633

Raksa girmiş durmadın **hey** çarh urur 3055

Kim bizümçün durmadın **hey** sût akar 5034

7.7. inşaallah / inşaallah kim

“İnşaallah” Arapçadır. “İnşallah kim” ise “kim” ile pekiştirilmiş şeklidir. “Allah isterse!, Allah’tan dilerim!” anlamlarında temenni ifade eder.

İnşaallah rûzı kıla kullara 2301

İnşaallah dogru yoldaş bulına 5512

Mûsa eytdi **inşaallâh** sabr idem 6075

İnşaallah kim Çalap sizi dakı 1221

İnşaallah kim Çalap rûzı kıla 2345

İnşaallah kim Çalap ‘avf eyleye 3257

İnşaallah kim Çalap rûzî kıla 3611

İnşaallah kim Çalap rûzı kıla 3837

7.8. iy

Türkiye Türkçesinde “ey” şeklindedir. “iy” şekli ise farsçadır. Hitap ünlemidir.

İy Hudâyâ dogru yoldan ırmagıl 204

Bunlaruñ yüzi suyıçun **iy** Kerîm 224

İy yarânlar birlik eyleñ yâr-ıla 257

‘İzzet aña Tañrı ’dandur **iy** safâ 5923

İşid imdi anı dahı **iy** dede 5925

Eyü dirlik şoldur âhir **iy** selîm 5982

7.9. iyvâh

Eserimizde “eyvah!” anlamında tek bir örneğine rastladık.

Eytdüm iyvâh kanı ol yoldaşlarum

7.10. key/ key sakın / key sakın kim

“Aman!, dikkat et!” anlamlarında tembih ifade eder.

Key sakın sermâyeñi virme yile 1090

Key sakın kim gemiye su tolmasun 7236

Diñlesün key sıdk-ıla vü cân-ıla 7253

Key sebedür ol sepet bu buğdaya 7781

Kurbet oldur zinhâr anda key sakın 7897

7.11. şükür

“Şükürler olsun!” sözünün kısaltılmış şeklidir. Minnet ifade eder.

Pes bu câna çok şükür gerek-durur 129

Tañrı 'ya her dem şükür kılur-ısa 854

Kendü hâline şükür kıldı beyân 4027

Günde yüz biñ kez şükür ol Hâlık'a 8481

Günde yüz biñ kez şükür ol Hâlık'a 9828

7.12. uşda

Eserimizde elde ettiğimiz iki örnekte “iştel!” anlamında, yakını işaret ve dikkat çekme ifade etmektedir.

Uşda bu baylık dahı oldı tamâm 5924

Uşda ma'lum oldı ne'ymiş ol dahı 7040

7.13. vây

Acıma, şaşırma ifade eden ünlemdir.

Vây eger dutduñ-ısa hulk-ı nebât 2178

Vây aña kim yimeye mahrûm kala 2847

Vây aña kim uymadı bir uluya 8968

Şahsa, ol bir bî-edebse vây aña 9059

Bî-sehâvet bellü bilüñ vây olur 9087

7.14. yâ

Hitap ünlemidir “ey!” anlamındadır.

Halk-ıçun yâ ad-ıçun işlemeye 9261

7.15. yohsa

Esas olarak bağlaç olan “yoksa” “mı/mi”li soru cümlelerinde “acaba!” anlamında, merak, şüphe, tereddüt ifadesini pekiştirir.

Yohsa geldi bunda mı buldı yolu 1347

Yohsa ol mülk-i melek mi menzilüñ 2149

Yohsa ‘âlem aña bir mescid midür 6045

Yohsa tevbeñ var mı ger ihlâs-ıla 9974

7.16. zîhi

Arapça asıllı olan bu ünlem “ne güzel!, ne hoş!” anlamlarında, beğenme ve övme ifade eder.

Zîhi kudret zîhi ‘ibret zîhi hâl / Zîhi lutf u zîhi fazl-ı bî-misâl 515

Eydeler kim zîhi yol zîhî kadem 2392

Zîhi nagme diñmedi bir dem üni 3057

7.17. zînhâr

“Sakın!, aman!, asla!” anlamlarında tembih ifade eder.

Gâfil olmañ siz bu işden zînhâr 4143

Biñ melâmet gelse bir zînhâr yok 6231

Kurbet oldur zînhâr anda key sakın 7897

Zînhâr olmañ bî-namâz u bî-niyâz 8355

Zînhâr anı koma elden yaz u kış 9926

Kahr-ıla zînhâr anı sen basagör 10279

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. EDATLAR

Edatlar tek başına anlamı olmayıp daha çok isimlerden sonra gelerek onlarla diğer kelimeler arasında ilgi kuran görevli kelimelerdir. Bu ilgi genel olarak zarf veya sıfat ilgisidir. İsimlerden sonra gelmek suretiyle anlam kazanmaları dolayısıyla isim hal eklerine benziyorlarsa da kelime olmaları, sonuna geldikleri kelimelerle zarf veya sıfat işlevine sahip zengin ifadeli edat grupları oluşturmaları sebebiyle onlardan ayrılırlar. Hal ekleriyle aynı ifadeleri taşıyabildikleri gibi, nadiren ekleşerek hal eki de alabilmektedirler.(Tiken, 2004: 1)

Garib-nâmede tespit ettiğimiz edatlar şunlardır:

8.1. artuk, artug

“Artuk” edat olarak Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinde “-den fazla” anlamında; Batı Türkçesinde ise “-den fazla, -den başka” anlamında kullanılmaktadır. (Hacıeminoğlu, 1984: 7)

Andan artuk yok-durur teşvişleri 9609

Bundan artuk gör niçe yohsul u bay 10082

8.2. ayruk

Eski Türkçedeki “adruk” “başka, bundan başka, ayrı”dan gelmektedir. (Tiken, 2004: 4) Bugün kullanılmayan bir edattır.

Hak'dan ayruk her ne kim sermâye var 5150

Hakdan ayruk hısmı yokdur dünyada 3869

Andan ayruk halk kamu agyâr ola 3916

8.3. beñzer

Benzeme ifade eder. Yönelme hali ile kullanılır.

Bunlara beñzer dahı her ne ki var 983

Nefsüñ aslı hayvana beñzer 'ayân 1304

Ol kişiler güneşe beñzer olur 1676

Şuña beñzer âdemî çünkim karır 2017

*Bu gönüller eve **beñzer** her biri 10260*

8.4. berü

“-den itibaren” anlamında kullanılır. Zaman bildirir.

*Bil kim ol demden **berü** cümle gelen 330*

*Var-ıdı bir nûr Âdem **'den berü** 7394*

*Seyr iderdi cânda ol demden **berü** 7394*

8.5. bile

“Sayesinde, vasıtasıyla, birlikte, ” anlamlarında karşımıza çıkar.

*Okulum bu mektebüñ **'ilmin bile** 956*

*Dâyimâ bunlar **bile** 'işret kılur 2420*

*Ol namâzı halk-ıla **bile** kılur 6040*

8.6. birle

“Sayesinde, vasıtasıyla ile birlikte ile karşılıklı, üzere, üzerine” anlamlarında karşımıza çıkar.

*Viridi nusret **birle** fethAllah aña 172*

*Gerçi kim hak emri **birle** zindedür 969*

*Darta altun **birle** anı müşteri 1425*

*Şerhi **birle** eydeyüm bir bir saña 5423*

*Mûsa **birle** va 'de kıldı ol hakîm 10506*

*Kim yazanı fâtiha **birle** aña 10592*

8.7. çün

“İçin” anlamında kullanılır.

*Bî-nişândan ya 'ni **virmeçün** nişân 5645*

*Ol **hevesçün** cümle cânlar kıla âh 5687*

8.8. degin, dek

“Kadar, gibi” anlamında kullanılır. Yönelme hali isteyen “degin” edatı, sınırlandırma ve sonlandırma bildirir.

*Ele **degin** biriküp geldi koluñ 412*

*Kim ulu ırmağa **degin** katlanur 450*
*Bu beden kırka **degin** böyle gider 2001*
*Hem bahâdurlık dahı kırka **degin** 5347*
*Döşenüp ferşden tolu ‘arşa **degin** 7726*
*Tâ iletdi ol beni hakk’a **degin** 8858*
*‘İlme **dek** dutmañ bu dünyâ mâlını 9572*
*Câhile **dek** durmañ olur söylemek 10376*

8.9. deñlü

“Kadar” anlamında kullanılmıştır.

*Ol dimekden çün bu **deñlü** mülk olur 59*

8.10. gibi, bigi

“bigi” “gibi”nin göçüşmeli şeklidir. (Tiken, 2004: 16)

-e dek, -e eş, -e benzer anlamında kullanılır. Son çekim edatlarından isimlerin gövde, zamirlerin ilgi hâllerine getirilen “gibi” benzetme bildirir.

*Sen dahı ol gök **gibi** şöyle giñ ol 920*
*Bir sa ‘at nefse esîr hayvân **gibi** 1109*
*Şol elif **gibi** duran dürlü nebât 1971*
*Orta yirde âdemî bir yol **gibi** 2189*
*Berk kuşan ol kapuda sen er **gibi** 3133*
*Ne dahı Kur’ân **bigi** hön geliser 215*
*Bir dahı anuñ **bigi** yüz kanda var 316*
*Şol güneş nûrı **bigi** düşmiş-durur 370*
*‘İsa **bigi** dirgüre ölmüşleri 2280*
*Yüz biñ uçmak **bigi** degir birisi 2303*
*Ejderhâ **gibi** gönül gencin kapar 3543*
*‘Âlemüñ mâlı tamâm anuñ **gibi** 9067*

8.11. girü

“-den sonra” anlamında kullanılır.

*Eyle bil katre **girü** deryâ olur 1923*
*Katre **girü** deñize tolmag-ıçun 3309*

Gördüğün yüz **girü** sensin bak saña 4339

Âşıkun hâlin **girü** 'âşık bilür 6185

8.12. içre

“İçinde, içinden, içindeki” anlamlarında kullanılır.

Rahmet **içre** dutsun ol Allah 'umuz 222

Kaldı bünyâdı cihân **içre** mukîm 286

Göñül **içre** yazlu-durur ma'nisi 407

Pençere **içre** nâr ağaçları var 5766

'Âlem **içre** âdemî hikmet tolu 10660

Kur'an **içre** on ne vardur sor yine 10522

8.13. için

Sadece edat olarak kullanılır. “Dolayı, sebebiyle, yüzünden” anlamlarında kullanılır.

Her ne kim dir 'ilm **içün** kılğıl kabûl 3123

Mürşid **içün** dünya terk urmuş-durur 3556

Bu ekinçi ekin eker ten **içün** 3754

Her biri bir gün **içün** âh eyledi 3777

Kaşda gözde senün **içün** cân üzem 3981

8.14. ile

“Vasıtasıyla, sayesinde, yüzünden, ile birlikte, ile karşılıklı vb.” anlamlarda kullanılır.

Hem hak'ı tevhîd-**ile** ol birledi 170

Bunlar eytdi dönmezüz biz söz **ile** 237

Kimisin heybet **ile** kaçurdılar 248

Emr-**ile** olmuş-durur her iş tamâm 3715

Tañrı rûzı kaldı gördüm göz-**ile** 6014

Yil-**ile** perrân kıla taşdan taş 4183

8.15. ilerü

“Önce, öte, fazla” anlamlarında kullanılır. Ayrılma hali eki ile birlikte kullanılır.

Ölümünden ilerü ölmüş ola 2933

Kâf u nun 'dan ilerü takdîr-imiş 8859

8.16. kadar

“Miktar, miktarda” anlamlarında kullanılır.

Lâkin ire her kula sıdkı kadar 10257

8.17. karşı

“Doğru, karşısında, aleyhiyde” anlamlarında kullanılır. Yönelme hâli ister.

Aña karşı müdde 'î dem urmaya 1483

Ol saña karşı biter olur diken 1660

Yay güninde güneşe karşı dura 1980

Pâdişâha karşı kullık kıldura 2693

Hôş semâ ' eyler hak 'a karşı yöni 3060

Kim yönüm didâruña karşı ola 3282

8.18. öñdin

Zaman bildirir. Bugün kullanılmayan bir edattır. Ayrılma hâli ile kullanılır.

Andan öñdin Kays idi Mecnûn adı 6447

Kamu halkdan öñdin ol kıldı sücûd 10066

8.19. öte

“İleri, sonra” anlamlarda kullanılır. Ayrılma hâli ister.

Sûrete bundan öte yokdur makâm 4725

8.20. ötrü / ötürü

“Dolayı” anlamında kullanılır. Sebep bildirir. Ayrılma hâli ister.

Senden ötrü İblis 'i kıldı zelil 4557

Senden ötrü ıssı sovuk yir bular 9770

Ol sebebden ötürü bu kitabı on 10420

8.21. soñra

“Son” isminin “ra” yön ekli şeklidir. Ayrılma hâinden sonra kullanılarak edat olur.

Şimdiden soñra dahı her kim gele 329

Kendüden soñra cihânda yâd ola 2396

Bu kez andan soñra geldi ‘akl-ı küil 4469

Tokuz aydan soñra bu kez şeşdi bag 4521

Öldüğinden soñra belkim bunça yıl 6241

8.22. togru / dogru

Yön bildirir. Yönelme hâinden sonra gelir.

İy Hudâyâ togru yoldan ırmagıl 7734

Lâyık ola hazrete togru baka 9250

İy Hudâyâ dogru yoldan ırmagıl 9302

Yolı anuñ hakk’a dogru yol-durur 9658

8.23. üzre / üzere

“Üzerine, üstüne, -e doğru” anlamlarında kullanılır. Yön-yer taraf bildirir.

‘Âlem üzre yazdı kudret nüshasın 125

Eliñ üzre yazludur bir hôt sebak 411

Uşbu söz üzre hikâyet nitedür 763

Dünya üzre açılıpdur bahtları 782

‘Arş üzre nüshasın yazmış-ıduñ 885

Yol üzere bu surat bir şehri ulu 2190

Ka ‘be üzre iltidi ol biñ biñ eri 4246

8.24. yaña

“Tarafa, doğru, karşı, uğruna” gibi anlamlarda kullanılır. Yer-yön belirtir. Ayrılma hali ile kullanılır.

Ol virür hak’dın yaña harket bize 9698

Cümle gönüller döne senden yaña 9878

Tut kulaguñ bir dem uht bendin yaña 9995

8.25. yokaru

Yön bildirir. Ayrılma hâli ile kullanılır.

Nüh felekden yokaru seyri geçer 733

Hem ayakdan yokaru püşt ü şikem 1894

Boyu geçdi yidi gökden yokaru 2550

Yine andan yokaru bir kat deri 4962

Yidi gökden yokaru ol sabitât 10027

DOKUZUNCU BÖLÜM

9. FİİLİMSİLER

Türk dilinde fiilden isim, fiilden fiil, isimden fiil ve isimden isim yapım ekleri olmak üzere başlıca dört tip yapım eki vardır. Bu dört tip ekten yapı itibariyle en çok fiilden isim yapım eklerine yakın olan ancak hareket ve zaman bakımından diğer fiilden isim yapım eklerinden farklılıklar gösteren fiilimsi eklerinin belki de beşinci bir tip yapım eki olarak incelenmesi gerekir. Fiilimsi ekleri üç grupta incelenir: isim-fiil ekleri, sıfat-fiil ekleri, zarf-fiil ekleri. Bu ekleri almış fiiller isim, sıfat veya zarf olurlar. Bu ekleri almış sözcüklerden bir kısmı ismin hal ekleri, iyelik ekleri, çokluk ve bazı isimden isim yapım eklerini de alabilirler. (Bayraktar, 2000:1)

9.1. İsim-Fiil

İsim-fiiller, fiillerin isim şekilleridir. Bu yüzden herhangi bir ismin gireceği bütün hâllere girer ve isimlerin aldığı bütün ekleri alırlar.

9.1.1. -mAK

Türkiye Türkçesinde fiillerin hareket adlarını yapan bu ek, eklendiği eylemin hareketini sakladığı gibi cümle içinde bir ad gibi görev yapar. İlk olarak Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde bugünkü görev ve işlevinde karşımıza çıkar. Türk dilinin ilk yazılı kaynakları olan Orhon Yazıtları ve Yenisey mezar kitabelerinin sınırlı sayıda sözcük içermesi nedeniyle ve armakçi örneğinden başka veri olmamasından dolayı Orhon Türkçesi için bir şey söylemek mümkün değildir. Bu ek daha sonraki dönemlerde -mak-mek, -mag-meh ve kendinden sonra ünlü geliyorsa -mag-meg biçimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ekin, -mak-mek ve -mah-meh biçimlerinin Eski Anadolu Türkçesinin ağız özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Ekin -lık, -lik ekiyle genişlemiş biçimi de vardır. Ancak -mak,-mek eki ile -maklık,-meklik ekinin anlam açısından farkı çok belirgin değildir. (Bayraktar, 2000:8)

Garib-nâme'de ek, -mak / -mek biçimleriyle fiil ismi yapma görevleriyle sıklıkla kullanılmıştır. İsmi çekim eklerini almış biçimde kullanımları da vardır.

*Yol eri nefsi helâk **olmak** diler 798*

*Tañrı anuñ yanudın **uçmak** vire 855*

Çün **yimek içmek** bu nefis elindedür 2968
 Hôş avâzlar **kılmak** ister istimâ' 3053
 Ya 'ni kim Hâlık gibi **bakmak** nedür 3639
 Kur'ân **okınmakda** vardır biş makâm 2787
 Şol **bogazlanmak** 'azâbın virmeyem 4077
 Ay varuban **muştılamak** diledi 7389
 Kavlı-ısa nefsdan dile **gitmek** diler 8406
 Bu kezin pes **binmek** ister yile ol 8449
 Kavlı fi'li böyle **bilmek** oldı yol 8485
 Anı **sevmek** iş degül mi yâ nedür 8646
 Hem şükürden hem **utanmaktan** kızar 3014
 Biri **dutmaktan** alur lezzetleri 3034
 Çünkü anda **varmaga** yol istedüm 2449
 Anı **sevmekten** yarattı nüh felek 8848
 Anı **bilmekle** irişdüm hazrete 8876

9.1.2. –mAKLIK

–mAk isim-fiil ekinin –lık,-lik isimden isim yapma ekiyle birleşmesinden oluşmuştur. (Bayraktar, 2000: 14)

İlk olarak Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde (-mAk+llk) biçimiyle kullanılan ek, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kullanılmaya devam etmiş, Türkiye Türkçesinde başlangıçta kullanımı varken sonradan kullanımdan düşmüştür. (Bayraktar, 2000: 17)

Sini **sevmeklik** aña bayık-durur 89
 'İlmi böyle **okımaklık** yol-durur 2803
 Ka 'be'ye **gitmeklige** kıldı taleb 504
 Allah'a **varmaklığa** yol gösterür 1428
 Geldük ol bişinçi **okınmaklığa** 2804
 Dôst kabûl **itmeklige** lâyıq-durur 3952
 Pes kahır **yutmaklığa** gönül vire 4025
 Deñize **girmekligüñ** ol emidür 7156
 Bu fenâ **olmaklığa** nedür sebab 8302
 Hak anı **sevmeklige** bayık degül 9208

9.1.3. –mA

Garib-nâme’de çok kullanılmamıştır. Kullanıldığı yerlerde de daha çok nitelik bildirmektedir.

*Gördi anda **degme** bir kullar durur 3190*

9.1.4. -İş

Türkiye Türkçesinde -ış/-iş, -uş/-üş biçimleriyle kullanılan bu ek, Garib-nâme’de şu kelimelerde tespit edilmiştir.

*Terk ü tecrîd ol **iniş** yokuş-durur 3218*

*Halk **bakışı** böyle-durur mutlakâ 3643*

***Biliş** oldu adı biñ biñ yâd-ıla 6305*

9.2. Sıfat-Fiil Ekleri

Fiillerin, zamana bağlı isim ve sıfat şekilleridirler. İsimler gibi, çokluk, iyelik ve hâl eklerini alırlar. Sıfat-fiiller, isim-fiiller gibi fiilden türerler. Aldıkları belli başlı ekler vardır. Bu eklere sıfat-fiil ekleri denir. Sıfat-fiiller, cümlede bir sıfat gibi görev yaparlar. Sıfatlar gibi isimlerin önüne gelirler ve onları nitelerler. Tıpkı bir sıfat gibi ismin hal eklerini alabilirler. Sıfatlarda görülen isimleşme olayı sıfat-fiillerde de gerçekleşir. Bunun için sıfat-fiilin nitelediği isim çok belirgin ise düşer ve bu isme gelen iyelik eki, ismin hal ekleri gibi ekler sıfat-fiilin üzerine eklenir. Böylece sıfat-fiil isimleşmiş olur. Sıfat-fiiller, cümlede her hangi bir sıfatın üstlenebileceği her türlü görevi üstlenebilirler. (Bayraktar, 2000: 32)

9.2.1. -An

Daha önceki dönemlerde -gan -gen şeklinde olan ek Garib-nâme’de –an –en şeklindedir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isim çekim eklerini aldığı ve adlaştığı görülmektedir. Garib-nâme’de şu kelimelerde geçmektedir:

*Kimisi yüzdür kim ol yüze **bakan** 312*

*‘Âlem-i pâkden **gelen** pâkdür yine 1283*

*Hem bular dur bu yolu dogru **giden** 2053*

*Eydeyüm ol birlige **bitenleri** 261*

*Düşmeye anı **sevenler** mihnete 1488*

*Anda **varanlar** n’ider anlayasın 3167*

Anı görenler buña tanuk durur 5816

*Hem görür hem gösterür **görenlere** 6747*

*Ger bilümezseñ **bilenden** al haber 6931*

9.2.2. –AsI

Kelimeye gelecek zaman anlamı katmasının yanı sıra dilek-istek anlamı da katar.

*Bâki degül **yıkılası** bünyedür 749*

*İş bilindi **işleyesi** er gerek 3159*

*İlla tâkat kanı sabr **eyleyesi** / Kanı dil yâ hâlini **söyleyesi** 3928*

*Şol varup vasl **olası** asluñ degül 8746*

9.2.3. -Ar, -Ur, -Ir

Geniş zaman sıfat-fiil ekleri bugünkünden farksızdır.

*Gördiler sular **akar** bir sahrada 1514*

9.2.4. –dAçI

Eklendiği kelimeye gelecek zaman anlamı katar. Daha çok isimleşmiş sıfat gibi kullanılır. Bu yüzden nitelediği isim açık değildir. Köktürkçede işlek olmasına rağmen sonraki dönemlerde körelmiş bir sıfat-fiil ekidir.

*Gelmişüñ **geldeçinüñ** ma‘bûdı ol 119*

*Gelmişüñ **geldeçinüñ** ma‘bûdı bir 608*

*Olmıştı **oldaçayı** bayık bilür 2315*

9.2.5. –dUk

Oldukça yaygın bir sıfat-fiil ekidir. Görülen geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Garib-nâme’de daima yuvarlak ünlüyle kullanılarak düz ünlülü fiil tabanlarına geldiği zaman düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Yuvarlak ünlülü fiil tabanlarında ise, düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaktadır.

En sık kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Geçmiş zaman anlamı verir. Türkiye Türkçesinde de ekin yaygın olarak kullanımı vardır. -duk/-dük, -dık/-dik; -tuk/-tük, -tik/-tik olmak üzere sekiz biçimi vardır. Garib-nâme’de yalnızca -duk/-dük olmak üzere iki biçimiyle kullanılmıştır. Yalın halde kullanımlarının yanında, ismin çekim eklerini almış biçimleri de kullanılmıştır.

Garib-nâme metninde tespit edilen bazı örnekler şu şekildedir:

*Mülkini **sevdük** kulına bildürür 1757*

*Anda **söyleşdüğü** bu esrâr-ıdı 2713*

***Kılduğı** anda kabûl olmakdur iş 2771*

***Bildügin** kılmazsa hód küllî vebâl 2772*

*Ayaguñ **basduk** yire rahmet gele 2814*

*Göz ki **gördük** nesneden ‘ibret duta 4739*

*Şol ekinçi katı yirler **sökdüğü** 8157*

9.2.6. -mAdUK

-ma olumsuzluk eki ile –duk sıfat fiil ekinin birleşmesinden oluşmuştur. -mİş anlamında kullanılmaktadır.

Garib-nâme metninde tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

*Sanasın kim **toğmaduk** oğlan-ıdı 1242*

*Dünyada **işlemedük** iş komadı 1594*

***Görmedügin** hem göre hem tañlaya 2703*

***Sevmedük** yire kişi râz açmaya 2751*

***Yanmaduk** kandile beñzer bil anı 4906*

*Hôş bu hâle **düşmedük** sûret muhâl 4940*

***Sanmaduk** yirden gele dünyâ aña 5864*

***Ummaduk** yirden biter ni ‘met gelür 6664*

9.2.7. –mAz

–mAz sıfat-fiil eki geniş zamanın olumsuzluğunu ifade etmektedir.

*Niçe **bitmez** işleri ol bitürür 2717*

*Bir **dükenmez** gencdür ol kim buldılar 5957*

9.2.8. -mİş

Duyulan farkına varılan geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Geçmiş zaman partisipi eki, bugünkünden farksızdır ve ünlüsü daima düzdür.

*Süklünüp **bişmiş** kuzı söz virdi hem 167*

*Şol **bezenmiş** bâg u bagçe bozulur 1970*

*Ol **yazılmış** nüshanuñ sırrın ‘ayân 4158*

*Buñ güninde şol **buñalmıŝ** kişiler 6109*

9.3. Zarf-Fiil Ekleri

Zarf-fiil, ulama zarf-fiili olması durumu hariç, hareket ifadeli fiil zarfı yahut hem fiil hem zarf olan kelime yahut da zarf gibi kullanılan fiil demektir. (Tiken, 2004:133)

Zarf-fiiller, kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlelerin ya da yan cümlelerin yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir. İkinci bir görevleri yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak: birleşik fiiller kurmak olan zarf-fiiller, cümlede bağlaç görevinde kullanılabilirler ve birleşik cümleler kurabilirler. (Bayraktar, 2000: 99)

Zarf-fiiller, hareket hâli ifade ederler. Hâl ve durumu karşılarlar. Sıfat-fiiller ve isim-fiiller de olduğu gibi isim çekim eklerini almazlar. Türkçede zarf-fiiller sistemi Eski Türkçeden itibaren oldukça gelişmiş bir şekilde kullanılmıştır.

Garib-nâme’de zarf-fiiller, ya tek başlarına zarf şeklinde ya da yardımcı fiillerle birlikte kullanılmışlardır.

Garib-nâme’de tespit ettiğimiz zarf-fiil ekleri şu şekildedir:

9.3.1. –A

Tarz ifade eden zarflar oluştururlar. İki fiilin arasına girerek birleşik fiil oluşturması en yaygın fonksiyonudur. Bunun dışında kelimeye gelerek “-ArAk, -mak suretiyle” anlamı kattığı örnekleri de görülmektedir.

*Devletüñ **artadura** her dem-be-dem 1837*

*Yine yilden içerü od **yanadur** 2659*

***Bakadur** dôt yüzine göz ırmadın 3519*

*Kim **akadur** dört nehir anda revân 5708*

*‘Âşık işi ol ki ‘ışka **yanadur** 8646*

9.3.2. –Alı

-gAlI ekinin –g- ünsüzünün düşmüş halidir. “-dığından beri” anlamında, zaman başlangıcı ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanır.

***Dogalı** ikrâr-ıla gelmek neden 1349*

9.3.3. –AndA

Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

Söz işidende degül dutandadır / Tohm ekilende degül bitendedür 2234

9.3.4. –dUgInçA

-dık sıfat-fiil eki ile -çA eşitlik eki arasına birinci, ikinci, üçüncü teklik kişi iyelik ekleri ve birinci, ikinci, üçüncü çokluk kişi iyelik eklerinin eklenmesiyle oluşur. Bu döneme ait eserlerde sıklıkla kullanılmıştır. Üçüncü teklik ve üçüncü çokluk kişi iyelik eklerinin eklenmesi durumunda eşitlik ekinden önce araya zamir n'si gelmektedir. (Bayraktar, 2000:169)

Garib-nâme’de tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

İrdüginçe sunar ol hōndan alur 2829

Bildüginçe işler ü iş başarur 4661

Bükdüginçe taşra evden dūr dōker 5234

Güçlü güçi yitdüginçe dürişür 5438

Vardugınça berk yapışdı dünyaya 5466

Yandugınça ragbeti artar dakı 6248

Biri döner döndüginçe dōker un 7789

İrdüginçe söyledi her bir kişi 8178

9.3.5. –dUkçA

Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır. Düz ünlülü fiil tabanlarına geldiği zaman düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. Zaman ifade eder.

Eserimizde yaygın olarak kullanılmıştır. Garib-nâme’de tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

Ten ulaldukça tonı artar-ıdı 2525

İlla güç yitdükçe teslîm ü rızâ 3666

Geçürür geçdükçe bu lely ü nehâr 4693

Tonına bakdukça göñli şâd olur 4975

Dünyayı vardukça berk dutdı dakı 5478

Tâ cihân oldukça ol ma ‘mûr ola 5823

Kıymeti yandukça arta hemçü ‘ûd 6204

Kaynadukça kurıdur taşdan beter 6720

Kanad açdukça havâdan yil ala 7118
İşledükçe dişenür artar unı 7810
Rûzigâr geçdükçe bu halk tîz ölür 7811
‘İlmi harc itdükçe artar açılır 9530
Niçe işlendükçe kesb artuk gelür 9795
Söyledükçe agzıra karşı uran 10351

9.3.6. –dUkdA

–dUk sıfat-fiil eki üzerine +dA bulunma hâli eki getirilerek oluşmuştur. “–dığı zaman” anlamı katar.

Kedhudâ oldukda dünyâ ked ider 2020

9.3.7. –I

Asıl fiillere gelerek birleşik fiil yapan bir ektir.

‘Âkıl-ısañ birlige ulaşgör 385
Hak Çalab`uñ rahmetini bulgör 1038
Ma`niyi bu dil beyân eyleyimez 1773
Gerçi kudret viribilür bî-neseb 7824

9.3.8. –IçAk

Zaman ifade eden bir zarf-fiil ekidir. -IçA anlamında kullanılmaktadır. Eserimizde bolca örneği vardır.

Uyanıçak yine bile uyanur 393
Aglayıçak ikisi aglar bile 394
Hem içerseñ susayıçak kandurur 1828
Oturıçak girü durmak dilemez 2431
Yil gidiçek yine meclis dagılır 2443
Aş bişiçek üzre hön-sâlar gelür 2825
İlla bu galbe öliçek ayrılır 2918
İşidiçek bu sözi n`itdi bu kez 3285
Âh idiçek duta gögi tütüni 3914
Seviniçek kamu nesne ol dakı 3991
Kolda kuvvet olıçak er çüst olur 8415

Kopıçak hem kopısar anda bular 9759

Ekin yumuşak biçimine de örnek vardır.

Göricek añlar bilür ol cevherî 9931

9.3.9. -InçA

Bu ek “-dığı zaman” anlamı verir. Türkiye Türkçesinde eklendiği fiillere yalnızca "-dığı zaman" anlamını vermektedir, "-incaya kadar" anlamı kalmamıştır. -inca/-ince, -unca/-ünce olmak üzere dört biçimiyle kullanımı vardır. (Bayraktar, 2000:136)

Vardugınça gele sözüñ revnaka 1080

Tâ kopınça ol kıyâmet günleri 1805

Göz ***açınça*** irgüre derde devâ 2155

Bu ekin olumsuzluk eki –ma ile birleşik kullanımı da yaygındır.

Tâ gönüller uymayınça bir yire 374

Yanmayınça oda nesne kaynamaz 6582

Kılmayınça yol eri nefse cefâ 10281

Açmayınça kullıga boy virmedi 10293

9.3.10. -InçAK

Eklendiği fiillere '-inca' anlamı katar ve başlangıcı ve bitişi birbirine bağlı iki fiili birbirine bağlar. Yapı ve anlam açısından {-(y)IcAk} ekiyle bağlantılı gibi görünen ek, bu ekten /n/ türemesiyle ortaya çıkmış izlenimi" vermektedir. (Bayraktar, 2000:136) Bu ek günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Okıyınçak biline söz gâyeti 6835

Lenger anı dutmayınçak kim dutar 7130

Ma'lum olur okıyınçak âyetin 10505

9.3.11. -ken

Ekin yalnız ince ünlülü biçimi kullanılmaktadır. -ken eki, zaman anlamı taşıyan bir zarf-fiildir. İsimlerde kullanılacağı zaman isimden sonra gelen i- fiilinin üzerine getirilir. i- fiili açık ya da gizli biçimde bulunabilmektedir. Fiillerde kullanıldığında da yine i- fiili gizli ya da açık biçimde bulunur. Bu durumda da kelimeye birleşik zamanlı fiil anlamını verir.

*Bir gürûhı eyüsini **yir-iken** / Yavuzın yidi yimezem **dir-iken** 1562*

*Sen anı götüresin **düşmiş iken** 1660*

***Göredurken** cümle çirkin hûları 1670*

*Geh görinür **uyanikken** gündüzün 6033*

*İllere irür eli **sunmaz-iken** / Söylenüdur sözleri **dinmez-iken** 9036*

9.3.12. -mAdIn

Bu ekle oluşturulmuş zarf fiiller fiili durum yönünden nitelemektedir. Bu ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı vardır.

*Gör bulıtlar niçe oynar **durmadın** / Niçe aglar hiç kimesne **urmadın** 34*

*Sevdüğün söyletdürür 'ışk **komadın** / Gördüñ-ise hód bilesin **dimedın** 1057*

*Dün ü gün işlediler hiç **durmadın** 1524*

*Dün ü gün **ayrılmadın** oldu bile 1575*

9.3.13. -U

Kurallı birleşik fiil oluşturulurken kullanılmıştır.

*Agzı dünyâ ni 'metin **yyüdüra** / Dili dünyâ sözlerin **diyüdüra** 1187*

*Dôstlarum **gele diyü** kıldı hitâb 4035*

*Nâliş itdi **aglayu** karşı hak'a 4235*

*Taş yanından **kaplayu** ipdür dutan 4872*

9.3.14. - UbAn

Eklendiği fiillere '-arak' anlamı katar. İki fiili birbirine bağlarken yüklem tarzını bildirir. Önceki dönemlerde -bani-ben biçiminde kullanılan ek, Behcetü'l-Hada'ik dışında, koruyucu ünlüsünün eke dâhil olmasıyla -uban/-üben; -iban/-iben biçimine dönüşmüştür. Ünlüyle biten sözcüklerde araya /y/ koruyucu ünsüzü girmeye başlamıştır. (Bayraktar, 2000:143) Bu ek günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır.

***Bakuban** görseñne sen bu 'ibreti 416*

***Buñaluban** muhtac oldum ben saña 513*

*Kim ol odı **yanduruban** ısına 522*

*Aglayup hem **yalvaruban** söyledi 529*

*Cân **varuban** gördüğün dil söyleye 2318*

9.3.15. –UbAnIn

Bu da -(y)UbAn ekinin genişletilmiş halidir. (XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili, 2013: 98) -ıban ekiyle bağlantılı olduğu kesin olan ekin yapısıyla ilgili olarak Zeynep Korkmaz "-p 'zarf-fiil eki' + -an/-en 'zarf-fiil eki'+ -ın/-in 'zarf-fiil eki' (Korkmaz, 1995:183)" açıklamasını getirmiş ve eki ek yığılması sonucu kalıplaşma olarak açıklamıştır.

*Ne gözi **bakubanın** 'ibret dutar 1175*

***Gelübenin** dünyada tagıldılar 456*

9.3.16. -Up

Bu döneme ait eserlerde ekin bağlama ünlüsü eke dâhil olmuştur. Ünlü ile biten sözcüklere -p biçimiyle eklenmektedir. Ekin –Up şekliyle kullanımı da Garib-nâme'de oldukça yaygındır.

*Yir gök ehli cümle **gözlep** göremez 114*

*Kul **olup** cümle cihân aña tapa 140*

***Dirilüp** ol servere eytdi bular 240*

*Göz **açup** bakdugumuz mülk-i cihân / Göz **yumup** gördüğümüz mülk-i nihân 747*

*Gelmeyeni geñsüzün **alup** gelüñ 1533*

*Anı öğretgil baña **dip** söyledi 6073*

***Ögredüp** gösterdi kesbüñ bîşesin 9785*

*Ya 'ni kim **satup** dükenmez bîşeler 9787*

SONUÇ

“Garib-nâme'nin Grameri-İsim” adlı bu yüksek lisans tez çalışmamızda Eski Anadolu Türkçesinin bu önemli eserinin dil özellikleri araştırılmıştır. Çalışma sonunda ulaştığımız tespitler şunlardır:

Garib-nâme'de çokluk eki olarak *+IAr* ekinin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Arapça ve Farsçada kullanılan “+ât” ve “+ân” eklerinin de bu dillerden alınmış bazı kelimelerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

İyelik ekleri Türkiye Türkçesinden sadece ünlüleri bakımından küçük farklılıklar göstermektedir. Türkiye Türkçesindeki büyük ünlü uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam gelişmemiş olduğundan, bu dönemde 1. ve 2. kişi iyelik ekleri sâdece ‘dar-yuvarlak ünlü’, 3. kişi ekleri ise sadece ‘dar-düz ünlü’ ile kalıplaşmış şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Aitlik eki *+ki* Türkiye Türkçesinden farklı olarak *+KI* şekli ile de görülmektedir. Bugün kalınlık-incelik uyumuna uymayan bu ekin, Eski Anadolu Türkçesi metni Garib-nâme'de kalınlık-incelik uyumuna uyduğunu görmekteyiz.

İsim hal ekleri, yalın hâl, ilgi hâli, belirtme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli ve yön gösterme hâli olmak üzere dokuz tanedir.

İlgi hali ekinin ünlüsünün Türkiye Türkçesinden farklı olarak, eserin yazıldığı dönemde olduğu gibi daima dar-yuvarlak olduğu görülmüştür.

Belirtme hali eki olarak günümüzde kullanılan “+(y) I” eki, Garib-nâme'de daima düz ünlülü olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu ekin dışında belirtme hali eki olarak “+n” ekinin de kullanıldığı görülmektedir.

Bulunma hali eki, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi Garib-nâme'de de ünsüz uyumuna uymaz, daima *+dA* şeklinde kelimeye eklenir. Ancak Garib-nâme'de tek örnekte *+tA'lı* kullanımı tespit edilmiştir.

Garib-nâme'de ayrılma hâli olarak *+dAn* eki ile birlikte arkaik bir unsur olarak *+dIn* şekli de ayrılma hali eki olarak kullanılmıştır.

Vasıta hali eki olarak Köktürkçede yaygın olarak kullanılan, Türkiye Türkçesinde terk edilmiş olan *+ (I) n* eki yanında, ile edatının ekleşmiş şekli *+IA* ve ekleşmeden kullanılan *+IIA* da vasıta ifade etmek için kullanılmıştır.

Eşitlik hali *+çA* ekinin ünsüz uyumuna uymadan kullanıldığı görmekteyiz.

Yön hâli olarak $+rA$ $+ArU$ $+rU$ ekleri kullanılmaktadır. “ $+ArU$ ve $+rU$ ” yön hali ekleri Türkiye Türkçesinden farklı olarak daima dar-yuvarlak ünlülü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde kullanılmayan $+rA$ yön hâli eki de Garib-nâme’de görülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde isim yapma ekleri üzerinde duruldu. İsim yapan eklerden bazıları işlek olarak kullanılırken bazılarının az kullanıldığı görülmüştür. İsimden isim yapan $+acuk$, $+AK$, $+An$, $+Ar$, $+Aş$, $+Ay$, $+CAk$, $+cUK$, $+çA$, $+dak$, $+dAş$, $+dIn$, $+düz$, $+ez$, $+gU$, $+lA$, $+lAyIn$, $+mAn$, $+sI$, $+sUk$, $+sUl$, $+tA$ eklerinin Garib-nâme’de işlek olarak kullanılmadığı görülmüştür. Garib-nâme’de işlek olarak kullanılan isimden isim yapma ekleri olarak da $+dAş$, $+llk$, $+lU$, $+rAk$, $+sUz$, ekleri tespit edilmiştir.

Fiilden isim yapma eklerinden de çoğunun işlek olarak kullanılmadığı sadece birkaç örnekte yer aldığı görülmektedir. $-(I)k+$ / $-(U)k+$, $-I+$ / $-U+$, fiilden isim yapan ekleri Garib-nâme’de işlek olarak kullanılmıştır.

Garib-nâme’de Eski Anadolu Türkçesinin diğer eserlerinde genel olarak görüldüğü gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunun olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre bazı ekler daima düz, bazıları ise daima yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır.

Eski Türkçede eklerin büyük oranda ünsüz benzeşmesi kuralına uymasına rağmen Garib-nâme’de eklerin bu kurala uymadıkları görülmektedir.

Üçüncü bölümde, zamirler incelenmiştir. Şahıs zamirleri *ben, sen, o, ol, biz, siz, onlar* olarak belirlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metni olan Garib-nâme’de şahıs zamirlerinden *ben* ve *sen*’in belirtme ve ilgi şekilleri olan *beni, benim ve seni, senün* kelimelerinin yanında *bini, binüm; sini, sinün* şekilleri de az sayıda örnekte tespit edilmiştir. Şahıs zamirlerinin ilgi hâli daima yuvarlak olarak karşımıza çıkmaktadır. Şahıs zamirlerinde bugüne göre en fazla değişik manzara gösteren 3. şahıs zamiridir: “*o, ol, ana, anda, andan, anuñ, anları, anlara, anlarda, anlardan, anlaruñ vb.*” gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır. “*Ol*” kişi zamiri ise Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Garib-nâme’de tespit edilen işaret zamirleri *bu, şu, o, ol, uşbu ve şol’ dur; bu’ nun çokluğu bular ve bunlar; şu’ nun çokluğu şunlar; o ve ol’un çokluğu olar, onlar’dır; uşbu ve şol’ un çokluğu ise yoktur.* Türkiye Türkçesinde ise işaret zamiri olarak *o, bu, şu, onlar, bunlar, şunlar* kullanılmakta olup *uşbu, ol, şol* işaret zamirleri kullanılmamaktadır.

Soru zamirleri olarak, asıl soru zamirleri kim ve ne dışında bugün kullanılmayan “*kankısı*” da soru zamiri olarak kullanılmıştır.

Belirsizlik zamirleri olarak, Türkiye Türkçesinde kullanılan “*kimse, kimi, kimisi, biri, birisi, her biri, her birisi, cümle*” dışında “*kimesne, hiç kimesne, hiç kimsene, her ne kim, kamu, kamusu*” gibi Türkiye Türkçesinde kullanılmayan belirsizlik zamirleri de Garib-nâme’de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca “*hergiz*” belirsizlik zamiri günümüzde “*herkes*” şeklinde kullanılmaktadır.

Garib-nâme’de dönüşlülük zamirleri “*kendü, öz*” ve ikisinin birleşmesinden meydana gelen “*kendüzü*” olarak tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde ise dönüşlülük zamiri olarak sadece “*kendi*” zamiri kullanılmaktadır.

Metinde işaret sıfatları, *bu, şol, ol, uş* ile birleşik bir şekil olan *uşbu ve işbu* kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde “*bu*” işaret sıfatı aynen kullanılırken, *şol’un yerine şu, ol’un yerine o* işaret sıfatı kullanılmış; “*uşbu, işbu*” ise kullanılmamaktadır.

Sayı sıfatları Türkiye Türkçesinden bir takım ses farklılıkları göstermektedir. “*biş, yidi, tokuz, yigirmi vb.*”

Soru sıfatları olarak eserde “*ne, niçe, kankı*” kelimeleri kullanılmıştır. Belirsizlik sıfatları olarak da “*kamu, bir, her, her bir, her biri, kimi, cümle,*” sıfatları kullanılmıştır.

Garib-nâme’de zarflar dört kısımda incelenmiştir. Tarz zarflarından “*buncılayın, ancılayın, bençileyin, bayık "aşikâr; şüphesiz" , ayruk "başkaca, ayrıca"* gibi zarflar Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Zaman zarfı olarak Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan “*öñdin*” günümüzde kullanılmamaktadır. “*hemîn*” zaman zarfı da “*hemen*” şeklinde kullanılmaya devam etmektedir.

Yer- yön zarflarından çoğu Türkiye Türkçesinden farklı olarak Eski Anadolu Türkçesinin bir özelliği olarak yuvarlak ünlülü şekilleri ile görülmektedir. “*karşu, girü, berü, içerü, ilerü*”

Miktar zarfı olarak Garib-nâme’de rastladığımız “*katı, key, yigin*” zarfları bugün kullanılmamaktadır.

Altıncı bölümde bağlaçlar ele alınmış, Garib-nâme’de tespit edilen örnekleri üzerinde durulmuştur. Bunlardan bazıları Türkiye Türkçesinde hala kullanılmakta iken bazıları artık kullanılmamaktadır. “*çü, çün, çünki, çünkim*” bağlaçlarının yerine “*çünkü*”, “*dahı, dakı, dahı hem*” bağlaçlarının yerine “*dahi*” bağlacı

kullanılmaktadır. “*u, ü, ve, vu, vü*” bağlaçlarının yerine Türkiye Türkçesinde sadece “*ve*” bağlacı, “*meger, meger kim*” bağlaçlarının yerine Türkiye Türkçesinde “*meğer, meğerse, meğerki*” bağlaçları kullanılmaktadır. “*Ve*” anlamı veren “*ile*” bağlacı aynı şekilde kullanılmıştır. “*ki*” bağlacı “*ki ve kim*” şeklinde Garib-nâme’de karşımıza çıkar. “*lîki, lîkin, velî, velîkin, zîra kim, zîre, zîre kim, hulâsa, pes*” gibi bağlaçlar Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. “*veya, veyahûd, yahûd, nitekim, zira, sanki, velâkin, bâri*” gibi bağlaçlar da Türkiye Türkçesinde hala kullanılmaktadır.

Çoğu Arapça olan ünlemlerden bazılarının günümüzde kullanımı görülmemektedir. “*billahi, hâşa, hele, hey, şükür, vây, yâ*” ünlemleri Türkiye Türkçesinde aynen kullanılmaktadır. “*iy*” ve “*iyvah*” ünlemleri günümüzde “*ey*” ve “*eyvah*” şeklinde kullanılmaktadır.

Garib-nâme’de kullanılan edatlardan, “*birle, artuk, artug, ayruk, birle, çün, bigi, içre, öñdin*” Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. “*çün, içün*” edatları yerine Türkiye Türkçesinde “*için*” edatı kullanılmaktadır.

Garib-nâme’de kullanılan *-mAKIİK* isim-fiil eki, *-dAÇI* sıfat-fiil eki, *-InçAK*, *-UbAn*, *-UbAnIn* zarf - fiil eklerinin günümüz Türkçesinde artık kullanılmadıklarını tespit ettik.

Garib-nâme’nin gramerini isimler açısından araştırdığımız bu çalışmadaki tespitlerimizle günümüz Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri arasında yer yer bağlantı kurmaya gayret ettik. Binlerce beyitten oluşan bir eserdeki bütün özellikleri eksiksiz ve yeterli bir şekilde tespit etmek büyük bir emek, süre ve dikkat gerektirmektedir. İncelemeyi yaparken ne kadar dikkat etmiş olsak da gözden kaçan hususlar olmuştur. Bunların normal karşılanması beklentisiyle çalışmamızın Garib-nâme ve Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili çalışmalara bir nebze de olsun katkı sağlamış olmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Acar, Özcan; Akbaş, Ali; Arslan, Orhan; Bolay, Hayri, Süleyman; Yüksel, Nuri Ahmet vd., **Yeni Türk Ansiklopedisi**, Ötüken Neşriyat, Birinci Cilt, İstanbul 1985.
- Arat, Rahmeti, Reşit, **Edib Ahmed Bin Mahmud Yükneki Atabetü'l-Hakayık**, TDK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2006.
- Bayraktar, Nesrin, **Orta Türkçede Fiilimsiler**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.
- Buran, Ahmet, “-Ik Ekinin Anadolu Ağzlarında Kullanılışı”, TDAY-Belleten, Ankara 1994.
- Ercilasun, Bican, Ahmet; İz, Fahir; Kut, Günay; Köseoğlu, Nevzat, **Büyük Türk Klâsikleri**, Ötüken Neşriyat Söğüt Yayıncılık, Birinci Cilt, İstanbul 1985.
- Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1993.
- Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, **Âşık Paşa'nın Şiirleri**, Türkiyat Mecmuası, Cilt 5, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.
- Gülensoy, Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Günsen, Ahmet, **İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa (Hayatı- Edebî Kişiliği ve Eserleri)**, Kırşehir Valiliği Yayınları, Kırşehir 2006.
- Hacıeminoğlu, M. Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984.
- Hatiboğlu, Vecihe, **Türkçenin Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara 1974.
- İsen, Mustafa; Horata, Osman; Macit, Muhsin; Kılıç, Filiz; Aksoyak, Hakkı, İsmail, **Eski Türk Edebiyatı**, Grafiker Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2012.
- Kalsın, Şirvan, **Harezmi Türkçesi Grameri-İsim-**, Gazi Kitapevi, Ankara 2013.
- Korkmaz, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK. Yayınları, Ankara 1992.
- Korkmaz, Zeynep, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Kut, Günay; Ocak, Yaşar, Ahmet, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 4, Ankara 1988-2013.
- Mengi, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998.

- Noyan, Bedri, **Âşık Paşa'yı Veli Garib-nâme**, Ardıç Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998.
- Özkan, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Paçacıoğlu, Burhan, **Orta Türkçe Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi**, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 1996.
- Sarıca, Bedri “**Türkçede -E / -, Durum Eklerinin Karışması Sorunu**”, İlmî Araştırmalar, S. 22, Güz 2006.
- Tahir, Bursalı Mehmed, **Âşık Paşa**, Türk Derneği, 1.sayı, İstanbul 1327.
- Tiken, Kamil, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller**, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- Türk, Vahit; Erol Arslan, Hülya; Gülsevin, Gürer; Durgut, Hüseyin; Ceritoğlu, Murat, **XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir 2013.
- Üstüner, Ahat, **Türkçenin Tarihi Gelişimi**, İstanbul 2015.
- Yavuz, Kemal, **Âşık Paşa, Garib-nâme**, Türk Dil Kurumu Yayınları, c. I. II. III. IV. İstanbul 2000.

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

ÖZ GEÇMİŞ

1983 yılında Gaziantep ili İslahiye İlçesinde doğdum. İlköğrenimimi İslahiye Pınarbaşı İlkokulunda tamamladıktan sonra orta ve lise öğrenimimi İslahiye İbni Sina Lisesinde tamamladım. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü 2004 yılında bitirdim. 2006 yılında Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı tezsiz yüksek lisansı tamamladım. 2008 yılında Trabzon Arsin İmam Hatip Lisesine Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak atandım. 2009 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili bilim dalında tezli yüksek lisansa başladım. 2010 yılında Elazığ Fatih Anadolu lisesine tayin oldum. Elazığ Hıdır Sever Lisesi, Elazığ Kaya Karakaya Güzel Sanatlar ve Spor Lisesinde görev yaptım. Halen Fatih Anadolu Lisesinde görevime devam etmekteyim.

İletişim Bilgileri:

[Tel: 05415138003](tel:05415138003)

İletişim Adresi: Elazığ Fatih Anadolu Lisesi

e-posta: eminece2327@gmail.com